

В. Будзиновський.

Осаул Підкови

ВЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСЬКИЙ.

ОСАУЛ ПІДКОВИ.

Оповіданє з кінця XVI. віку.

ЛЬВІВ 1920.

Накладом Стефана Шухевича.
З друкарні „ДІЛА“ Львів, Ринок ч. 10.

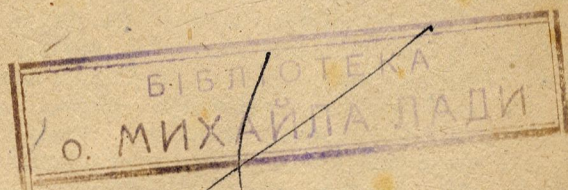
86
10
И-60 450 / 2-й
-20067

ВЯЧЕСЛАВ БУДЗИНОВСЬКИЙ.

ОСАУЛ ПІДКОВИ.

Оповіданє з кінця XVI. віку.

Міст.-1940
1944
З. 405.

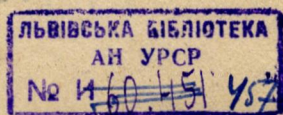

ЛьВІВ 1920.

Накладом Стефана Шухевича.
З друкарні „Діла“ Львів, Ринок ч. 10.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

W5(2-yu)5-644.2

Над Прутом, яких двацять верст висше того місця, де ріка вливаєсь до Дунаю, жив старий турок,^а Ібрагім. В Молдавщину зайшов він був разом з турецьким війском, яке мало пильнувати, аби князі, господарі Молдавщини не виломлювали ся з під верховної власти турецьких султанів, нищити в самім зароді всякі бунти проти покірних господарів, поборювати всякі проби видвигнення на молдавський престол осіб високій порті отоманській нелюбих чи підозрілих. В тих часах за кожним війском тягли тічки степових вовків, стада воронів, супів і всякої іншої птиці, що живить ся падлиною. Одним з таких шакалів воєнних був наш Ібрагім.

У війску, що вештало ся по Молдавщині, був старший син Ібрагіма, Сагаф. Його відділ уживано головно до карних експедицій проти осель, що чинно помагали бунтівникам, чи переховували їх, або таких, що нехотіли платити тяжких данин-податків. Кожда карна експедиція збогачувала вояків і офіцерів коштом населеня. Народ карано рабунком, без розбору, винен хто чи ні. Зрабоване добро тільки в дуже дрібній части відходило до скарбу падишаха. Львіну часть вояки продавали за безцін воєнним шакалям, що слідкували за війском. Сагаф був практичнійший ніж його товариші, бо не давав заробляти чужим купцям. Він сполучив рабунок з торгівлею, бо взяв з собою батька.

Ібрагім зразу поселив ся був в Галацу, бо саме околиця сего міста була операційним тереном Сагафа. Син не лиш сам відсилав до батька свою добич але ще й справляв до него інших вояків. Ібрагім купував і продавав без розбору все, що мало покупців. Брав також товар від других, що самі або не мали хисту до

торговлі, або з будь яких причин не могли тим промислом займати ся. Він продавав в їх імени беручи для себе лиш баришівне. Таким товаром були найчастійше що лиш полонені невольники. Вояк, що прийшов сюди з подальших сторін, не мав де примістити невольника, не мав як і коли відставити ясир домів, ані також не мав нагоди бранця добре продати. Був щасливий, що міг передати добич Ібрагімови, нині сказалиб, до комісової продажі.

За грошенята придбані такою торгівлею Ібрагім купив дуже дешево маєток сконфіскований бояринови, що збунтував ся був проти одного кандидата на молдавський престол, накиненого Турками. Обережний Ібрагім купив маєток, очевидно, аж тоді, коли допевнив ся, що ні в Молдавщині, ані навіть в Червоній Русі не жиє жаден родич убитого Турками боярина. По Червоній Русі роззиравсь тому, бо боярин був внуком емігранта з під Галича, що по здавленню Поляками бунту Мухи перед сто роками утік був до Молдавщини. В Червоній Русі рід боярина вигас, а тут в Молдавщині Турки убили послідного з роду разом з жінкою і дітьми. Ібрагім не потребував бояти ся, що на случай нової зміни правління в Молдавщині появить ся який родич послідного властителя маєтку, щоби простягнути руку по свою дідизну.

Купець перемінив ся тепер в господаря і фабриканта. Ібрагім став тепер плянтатором рожі і фабрикантом рожаного олію. Але і за давний свій купецький промисел він не забув. Однак тепер торгував лише добичию присиланою сином. Сагаф брав ясир на власну руку, де лиш була нагода і відставляв до батька. Менше вартних бранців Ібрагім не продавав, лише задержував у себе. В господарстві були йому потрібні робітники. Гірка була їх доля! Задержував також таких, що могли дати більший окуп, ніж ціна, яку діставби, продаючи їх. Таким давав лекші роботи і держав їх у себе аж доки хто не викупив їх. Прочих гнав таки зараз на торг.

В літі 1577-го року Сагаф привів двох свіжих бранців, з котрими Ібрагім мав велику мороку. Надія великого окупу казала так йому як і синові задержати обох бранців у себе. Однак вони могли через те обох бранців втратити, а на добавок стягнути на себе вели-

ку кару, як би викрило ся, хто тоті бранці, та в який спосіб Сагаф придбав їх.

*

*

*

В тім то році невелике військо українських козаків вдерлось було в Молдавщину, щоби на молдавський престол посадити Українця, Івана Підкову. Коли головний відділ під проводом Шаха прямував на Ясси, столицю Молдавщини, маленька ватага козаків, під проводом осаула, Андрія Глинка пустила ся борзим маршем ід півдневи. Глинка мав вербувати до козачого війська молдавських Українців і партизанкою з заду та з боків сіпати військо молдавського господаря, Петра Хромого. Сим разом українська партія в Молдавщині перелічила ся. Хромий зібрав був коло себе цілком случайно більшу силу Турків, а від півдня надтягали ще нові відділи турецьких військ. Бачучи, що тепер нічого не вдіють, хиба що запропащать військо, Шах і Підкова подали ся назад на Україну, ведучи з собою навантажені добичию вози і коні.

Глинці з його двадцяти козаками вже ніколи було завертати ся. Шляхи на Україну загородило військо Хромого, а від сходу турецькі ватаги, що з усіх усюдів прямували до головної сили господаря. В сій скрутї Глинка не стратив голови. Замість іти туди, де Турки дожидали його, пустивсь зразу ще далі ід западови а відтак звернув ід полудневому сходови, прямуючи до Добруджі. Де лиш попав на захистне місце чи на українську оселю, там лишав одного товариша, аби дальше сам промишляв, як пробрати ся на Україну. Прочих вів дальше, раз-у-раз зменшаючи свою ватагу.

Населене Молдавщини було тоді в більшій часті українське і козакам помагало як лиш могло. Згодом Турки провідали про відчахнену від головного війська Підкови ватагу Глинка і устроїли нагінку за нею. Однак Глинка так зручно ходив поміж дощ, прохозяючи проміж оселі, що Турки не могли його ніяк спіймати. Як ворог наближав ся, то місцеві люди все перестерегли його. Бувало, що замість його спіймати, турецькі гончаки самі влізли в устроєну ним засідку. Тоді не було їм пощади, бо Глинка знав, що Турки не щадилиб спійманих козаків. Чим більше по дорозі ва-

тага загубила товаришів, тим легше було решті прохвзуватись проміж порозставляювані Турками капкани.

Так увихаючись, Глинка захистив вже п'ятнадцять товаришів, а більше ніж в двоє тільки Турків вислав на той світ. Тривлений без упину нагінкою пробравсь з послідними чотирма товаришами щасливо через Дунай до Добруджі. Звідси загадав дійти крізь ліси і плавні аж до устя Дунаю. Там причепивби ся до рибаків, що байдаками ходять за рибою на море. Байдак заніс би його морем та Дніпром аж на Запороже. Навіть провідник крізь тоті плавні нагодив ся йому. Вугляр, Сава Бойкінов, що придунайські ліси і плавні знав так добре, як свою власну колибу, обіцяв провести їх аж до самого гирла Дунаю, бо, як казав, і він має там якусь орудку.

Били ногами цілий день і під вечір спинились при якійсь колибі, захищеній в малій дебрі пару сот кроків від плаю, котрим прийшли сюди.

— Отсе моя палата! — промовив Бойкінов. — Колись мав ліпшу...

— Ти казав, що сам тут живеш — замітив Глинка — а тут навкруги тільки костий! І не бачу тут нічого, що вказувалоб на мешкане вугляря.

— Моя колиба не тайник. Наші люди знають, що тут живу. А що колиба, як ти сам бачив, біля плаю, буває, що дехто поступає до мене. Попасаючи, лишає кости... Ось чому їх тут тільки валяєсь. А нема тут нічого такого, що вказувалоб на вугляря тому, бо я випалюю вуголь подальше відси, в глибині ліса.

— Переночуємо тут?

— Ні! Саме тому, що моє гніздо не тайник. Готов хто поступити і побачивши вас, врече. Лише спіймаю барана і поведу вас туди, куди ніхто не зазирає. Маю дуже вигідну жолобину. Там переночуєте добре і безпечно.

— Лише не гай ся, бо ми страшно зморені та змордовані!

Вугляр привів барана, приніс бордюг з вином і повів їх в жолобину. Барана зарізали, вшкварили на грані, попоїли, запили вином і полягали спати Глинка, заки сам ляг спати, порозмітував дотліваюче огнище, щоби огонь не призвав до них яких непрошених гос-

тий. Вугляр вернув до колиби. На зорах мав прийти до них, порозбуждувати і повести дальше.

Людина стріляє, але кулі носить Бог.

В порозмітуванні і придоптанні Глинкою попелі зацілів був жевріючий вуглик. В ночі подув сильніший вітер, розвіяв попіл і підкотив грань на сухе четинє смеречини. Воно займало ся, а від него сухий корч ялівцю. Плаєм, якої пів милї від жолобини ішов єаме тоді гусака відділ турецького війська. Був се відділ Сагафа, що мав досвіта наскочити на якусь оселю, аби її покарати за якусь провину проти турецьких законів, чи радше проти самоволі урядників падишаха. Передовик в гусаку заздрів в лісі світло і се спасло оселю.

Турки гадали, що люди упереджені якимсь чудом про карну експедицію, вже скрили ся в лісах. Надіючись, що утікачі забрали з собою до ліса все, що в них було найцінніше, Сагаф не довго надумував ся, що йому тепер діяти. Він знав з досвіду, що в таких случаях в лісі добич буває вартніша ніж в опорожненім селі. Ідучи за світлом Турки підібрались аж до самої жолобини. Огонь ще палахкотів настілько сильно, що освічував цілу жолобину і сплячих безжурно козаків. Посіпаки зсунулись обережно в низ. Нишком, мов жоти підійшли до сплячих і нараз, на даний Сагафом знак кинулись на них, по чотири на одного. За малу хвилину всі пять лежали повязані мов барани.

Козаки були зразу тої думки, що то зрадник вугляр запроторив їх сюди нарощне на се, аби відтак навести на них Турків. А сарака вугляр сам здивував ся, коли ідучи ід дебрі будити козаків, здалека почув голоси більшого числа людей. Підповз близше, а побачивши Турків навкруги повязаних, посоловів. Здогадувався, що козаки йому припишуть свою неволю, що його мають за зрадника. Всеж таки він завинив, бо не провірив, чи воздух по тім боці жолобини був чистий.

— Але хто міг надіятись?! — воркотів до себе.

— Тільки літ жию в тих нетрях, а ще ніколи турецькі собаки не надійшли звідтам. Треба буде доконче допомогчи в якийсь спосіб тим нещасливим, або хочби очистити ся перед ними від підозріння зради.

Був певний, що Турки підуть з бранцями долі жолобиною, а відтак звором, що ішов попри його ко-

либу, скриту перед оком прохожих в лісовій гущі. Вернув, щоби запасти ся харчами на пару днів, бо рішивсь слідкувати за Турками.

Сагаф доразу здогадався, що в його руки впали люди сторонські. Підозріваючи в них людей, за котрих мож буде взяти добрий окуп, він цілком не мав охоти передавати їх своєму начальству. Волів сю добич султанового війська спроневірити для себе. Став їх випитувати, хто вони, звідки прийшли, та куди їх Бог провадить. Глинка відповів, що вони рибаки. Живуть постійно при святоюрським гирлі Дунаю. Якийсь Турок наймив їх до Волощини. По дорозі вони зміркували, що се якась нечиста справа. Зміркували, що той Турок не Турок, а Волох. Підозріваючи, що сей Турок-не-Турок хоче втягнути їх в який бунт, вони, як вірні підданки падишаха, використали першу нагоду і утікли. Сагаф випитував про місце їх постійного прожитку, про людей в тій околиці. Козаки ніколи не були там, не знали ні сторони ні людей. Отже Глинка, що говорив за всіх, був дуже здержливий і давав дуже загальні відповіді.

Сагаф, не в тім бітій, здогадав ся, що його вязень бреше. Він вже чув про се, що часть козаків Підкови загналась глибоко в Молдавщину і, як хоче спасти ся, мусить прокрасти ся крізь Добруджу.

— Як мають розум, — подумав тепер — то зміркували, що одинокий вихід для них Добруджа і море... Як би то так справді вони були? !... Всі маєтки віддалиби, щоби купити волю!

При своїх людях не хотів про се говорити. Як би при свідках викрило ся, що дійсно спіймав людей Підкови, то мусів би їх передати начальству, не міг би падишахової добичі спроневірити для себе.

— Провірити, чи добре пов'язані! — гукнув до своїх людей.

— Як я кого зв'язу — відповів онбаші — то не втече, хоч би мав три парі крил. Але провірмо ще раз.

Провірка показала, що онбаші не перехвалював ся. Полонених мож було навіть лишити без сторожі. Сагаф хотів розмовитись з полоненими, але без свідків. Непотребував довго надумувати ся, як се устроїти. Йому треба було, або вернути ся до того місця в лісі, звідки заздрів світло і де полишив був кількох із своєї

ватаги разом з припасами, або полишених спровадити сюди. Рішивсь на послідне.

— Онбаші! Возьмеш половину людей, підеш до тих, що лишились з запасом і спроведиш їх сюди. Другу половину розстав при виході з жолобини а також обстав дебру горою. Пильнувати муть, чи хто не підкрадаєсь сюди. Можливе, що тих псів є тут в лісі більше, та що в дебрі ночує лиш мала частина більшої ватаги.

Онбаші забрав всіх Турків і Сагаф лишивсь сам з полоненими. Станув перед Глинкою і довго вдивлявся в него.

— Гладко брешеш — промовив — так гладко, що аж заглядко, щоби тобі повірити.

Глинка ані моргнув оком. Його товариші повідвертались, аби допитливе око Турка в лицях їх не вичитало правди. Потерпали також, що Турок і їх стане випитувати, а тоді могли би вийти які суперечности між відповідями. Думали, що ліпше буде, як за них всіх буде говорити оден Глинка. Сей не відповідав, бо з питань Турка хотів насамперед виміркувати, чи то вугляр зрадив їх. Вугляреви вони також не розповіли були цілої правди. Сказали, що утікли з турецької неволі. І Сагаф брав під розвагу можливість, що має перед собою, як не людий Підкови, то утікачів-невільників. З отсеї причини не знав, котрим з обох тверджень спантеличити бранців так, щоби здивовані, мимохіть своїм поведенєм потвердили або заперечили поставлене їм в формі твердження питанє. Додумався до того, що ліпше буде закинути їм таке, защо грозила гірша біда, на що була більша кара, ніж тота, яку вони заслужили собі. Тоді, щоби спасти себе від паля, бо всі люди Підкови кінчили на палю, вони виявлять, як не цілу правду, то бодай половину.

— Ви, кажеш, рибаки з над гирла Дунаю — промовив, впяливши зір в очі Глинки. — Гадаєш, що говориш до дурня, з баранячим розумом?

— І баранячий розум буде мудрий, та виміркує правду, як йому вже виявив її зрадник... присох би йому язик до піднебіня!

Глинка й собі вліпив тепер очі в лице Турка, немов хотів всверлувати ся зором в його мозок, в його думки.

— Який зрадник? Я ще з жадним з твоїх людей не говорив.

— Між моїми людьми... Глинка прикусив язика... між моїми, як ти кажеш, людьми, бо я жадних людей не маю... Ось тоті чотири такіж мої люди, як я їх... Між ними нема зрадників... вони не підкуплені тобою вуглярі...

— Вуглярі? Вуглярі зрадили вас?... Я ніякого вугляра не бачив. Зрадив вас вогонь. Ви не дуже дотепні, коли, скриваючись в лісі, спасаючись перед палем, розкладаєте в ночі огонь.

Слова і лице Турка переконали Глинка, що говорить правду. Не вугляр зрадив їх. Однак тепер стояв Глинка перед новою загадкою. Він іменно не розумів, звідки тут взяв ся огонь. Хиба що котрий з товаришів, пробудившись в ночі, вдурів і запалив на ново. Глянув на них, але на їх здивованих лицах вичитав, що для них сей огонь був такою-ж загадкою як і для него.

Турок призадумав ся. Глинка, очевидно, обріхував його. Однак шило в мішку вже показало свій кінчик. В се діло були вмішані якісь вуглярі. Треба мішок подусити, то шило вилізе ціле.

— Ти сказав, що вуглярі зрадили вас. Деж тут є вуглярі?

Отсе питанє допевнило Глинка, що Турок про вугляра нічого не знає. Міг проте брехати будь що. Аби вибрехати ся, та ще ліпше допевнити ся про те, чи вугляря має мати за зрадника, відповів незагикнувшись.

— З нами були два вуглярі. Їх також наймив той Волох. Вони утікли разом з нами, але передучера щезли... Певно на се, щоби нас тобі запродаати. Я цікавий, що вони набрехали на нас. Певно, що ми утікли з якоїсь турецької каторги?

Турок загадав тепер вичитати правду з лиць товаришів Глинки. Станув до них плечима так, аби гадали, що він цілком не зважає на їх присутність і заговорив, цідячи поводи слово за словом.

— Були з вами вуглярі, чи ні, того я, поки що, не знаю. Але як були які, то ми їх ще спіймаємо, так я вас спіймав. Не скрие ся ніхто, бо всі ліси, плавні і людські оселі перетрушує велика сила війська. Кож-

дий пійманий, як півкопою свідків не докаже, що він жие в сих сторонах спокійним рабом божим і падишаха, скінчить на палю. Аж сюди забрило багато своєвольників, що їх Підкова навів був на Молдавщину. А всіх Подковян падишах казав повбивати на палі. От що вас жде...

Турок нагло повернув голову і зиркнув на товаришів Глинки. По його лиці промайнула усмішка тріумфу. Хоч рівночасно з його рухом на лица козаків вернула тупа байдужність, він досить бачив. Ще встиг захопити їх в ту мить, коли очі одних були вліплені в него, других в Глинку. А з усіх чотирех пар очий бачив, як не здивоване, то жах.

Сагаф сів коло Глинки.

— Тепер, козаче, лишім тоті піжмурки. Я буду говорити отверто, а ти також не крути, не верти. Крутїство тобі не допоможе. Противно... Як будеш дальше брехати, то скінчиш, скінчите всі на палях, або ребрами на гаках. Скажи правду: Чи ви люди Підкови, чи ні? Як так, то ваша дальша судьба в ваших руках. Я можу спасти вас. Волі вам не віддам, але спасу вас від лютої смерти. Очевидно, не ради гарних очий ваших, лише задля моєї власної користи.

— Бачиш, що говорю щиро, бо говорю про мою власну користь. Втім може тебе допевнити ще й те, що я відігнав моїх людий, аби не чули, про що говоримо; аби ваша тайна, аби ваша і моя тайна лишилась тайною і для них. З виду не подобає на дурних. Вже те, що ти мені набрехав, показує, що в тебе не баранячий розум. Отже надїюсь, що і ти зрозумієш який зробиш інтерес, коли будеш отвертий і поговориш зі мною на розум. Маєш віз і перевіз. Як би хто коли питав вас, в який спосіб ви попали в мої руки, скажете, що я купив вас. Чи лишите ся у мене в неволи, чи продам вас кому иншому, спасете ваше житя і будете мати змогу викупити ся. Надія утечі, яка тліє в душі кожного невільника і здержує його від самогубства, також не без вартости. Отсе буде вам моя заплата, як згодите ся бути моїми невільниками, очевидно також з затаєнем того, що ви по правді є. Як вам таке не до вподоби, то я відставлю вас до мого начальства. Що вас тоді жде, ви мабуть самі знаєте. Падишах завзяв ся вигубити всіх тих, що наскакують на його краї,

особливо тих, що з країв польського короля набігають на Молдавщину. Хочби ви утікли в Польщу, то і се вам непомогло би, бо Польщию править падишахова права рука, страшний звір з нетрів Семигорода.

Сагаф повів оком по козаках, щоби з їх лиць вичитати, яке вражінє зробить на них його предложене сполучене з погрозою. Козаки панували над собою.

— Бачу, що ви ще не рішили ся — зачав наново. — А я своє вже сказав. На допити вас більше брати не буду, анї не вигадая третого виходу з вашого теперішнього положення. Перед вами лиш тоті дві дороги, які я вам вже вказав. Або неволя з правом викупу, або палъ. Як хочете порадити ся між собою, то на часок лишу вас самих. Квапте ся, бо що лиш не видко висланих мною людей. Як вернуть, то вже не буде коли добивати торгу.

Турок відійшов, сїв кількадесять кроків від них і став напихати люльку.

— Що зробимо? — спитав Глинка. — Чи підемо за радою сеї доброї душі?

— Як виходить з його балачки, — замітив оден — він ще не цілком певний, що ми люди Підкови.

— Так що з того! Його старший, до котрого нас відставить, вже допевнить ся про се. Він не збрехав кажучи, що нас жде палъ, або крюк.

— Коли так, то тут нема що довго радити, бо нічого не порадиш. Вибір маємо лиш між його двома предложениями. Не треба також довго надумувати ся. Гадаю, що палъ не виберемо. Мусимо згодити ся на друге предложене з тихим бажанєм, щоби вдавив ся тими грішми, які за нас возьме. Нехай лиш присягне, що зараз дасть нам змогу повідомити наших, аби збирали викупний гріш.

— З отсим викупом не раджу наглити. Тут треба нам буде поводитись дуже обережно, бо того, що він казав про праву руку падишаха, свята правда. Треба нам буде пильнувати ся, аби тим грошем, який визволить нас з турецької неволі чи спасе від турецького палъ, ми не купили собі палъ польського. Та сю справу будемо мати ще час розміркувати.

Сагаф підвів ся з землі і нетерпеливо глянув в їх сторону.

— Рішаймо ся! — наглив Глинка на своїх хлопців — тут нема іншої відповіді, як лиш так, або ні. Турок вже іде.

Козаки не обзивались. Лиш скинули на себе очима. Се був для Глинки знак, що всі годять ся на пропозицію Турка.

— Бачу, що маю діло з розумними людьми, — промовив Сагаф, коли почув відповідь. — Буде вовк ситий і коза ціла. Гадаю, що і далше будемо згідні. Ви все майте на тямці те, що я роблю вигоду вам, а ви мені. Очевидно покладіть собі і те на ум, що я роблю вам більшу вигоду ніж ви мені, бо я вас спасаю від паля а ви лиш докинете до моєї скрині троха того марного гроша. Тепер, коли ви вже рішились в спільці зі мною пошити в дурні нашого падішаха, коли я коштом його жажди кровавої пімсти зароблю від вас окуп а ви з моїх рук дістанете житя, треба нам далше робити всьо з обопільною згодою. Передовсім ніхто, ні з моїх людей, ні там де я вас приміщу, не сміє знати, хто ви. Від тепер я вже не буду морочити вас такими питаннями. На се прийде пора, коли станемо говорити про викуп. Ваші прізвища мусите змінити. Мої люди не будуть знати куди я вас відставляю. Для вас самих се вже не потрібує бути тайною. Відставляю вас до мого батька, Ібрагіма. Він кождому скаже і ви кажіть, як би хто вас брав на допити, що Ібрагім купив вас. Повірить кождий, бо всі знають, що мій батько торгує таким товаром. В моїм війську є давний слуга мого батька, Юзуф, на котрого мож покладати ся. Війско лишу тут. Я сам, лише з одним Юзуфом приставляю вас на місце. Дорога недалека і вигідна, бо понесе нас байдак долі Дунаєм. Чи згода?

— Поки що ми нічого мудрішого не придумаємо — відповів Глинка. — Мені тепер на прізвище Левич. Мої товариші звуть ся: Лиманюк, Медух, Шавлацький і Чухенко. Ми всі були слугами польського шляхтича Шибальського, що тому два роки послував до кримського хана. Подорожі, коли через Молдавію вертав до Польщі, пропив нас. Себто, пропивши гроші, які мав, спродав нас вірменинови Копадінови в Сучаві. Се можеш безпечно сказати кождому, бо таке дійсно приключилось. Такий шляхтич жив, та дійсно, продав згаданому Вірменинови свою службу, що мала такі імена,

які я приліпив до нас. Ніхто не викриє, що ми натягли на себе чужу шкіру, бо вірменин куплених зараз таки перепродав. Се зробив також новий їх пан, а від послідного вони втікли. Шибальський вже не жиє, бо убив його один з проданих. Вірменин помер і не посвідчить, що ми не тоті самі, котрих він тоді купив.

— І я не вигадав би такого. Добра твоя рада. Бачу, що розумієте своє положенє, а в рамках сего положеня свій інтерес. Надіюсь, що від тепер будемо в як найліпшій згоді.

— І я так гадаю. Але тепер, коли ми добили торгу і ти показав ся таким великим добродієм, спасителем і приятелем нашим, то кажи попустити троха ремінці, щоби так не відали ся в тіло. Кажи також запалити огонь, бо студено і дай що попоїсти. Все те спільний наш інтерес, бо як позамерзаємо, або помремо з голоду то окупу не дістанеш.

— Але як втечете, то окуп також пропаде мені.

— Маєш людей. Обстав жолобину сторожию.

Саме в сій хвили вернув онбаші. Сагаф розставив сторожі, казав порозв'язувати бранцям руки і позвільнювати пута на ногах. Оден Турок приніс троха ріща і кинувши їм під ноги, сказав, що зараз принесе чвертку барана.

* * *

Сагаф взяв свого слугу Юзуфа на бік. По короткій розмові Юзуф запевнив, що всьо зорудує як йому приказано і пустив ся долі річкою, що вливалась до Дунаю. Переходив попри колибу вугляря, не помітивши її. Вугляр, котрий був певний, що Турки будуть туди вертати, бачив Юзуфа. Ненадумуючись пустив ся нахильця за ним. Коли Юзуф зійшов на доріжку, вугляр здогадав ся, що Турок іде до Рибника, малої оселі рибаків над Дунаєм. Збочив в ліс, випередив Юзуфа і вернув назад на доріжку. Сів на смерековім зломі, що лежав край доріжки. Буцім то перепочиває. Коли надійшов Юзуф, вугляр встав і поздоровив його, покірно кланяючись.

— Чи до Дунаю далеко? — спитав Юзуф.

— Буде ще добра година.

— Сею доріжкою, чи треба де збочувати?

— Прямісінько сею, аж до самого Рибника.

— То оселя рибаків?

— Самі лиш рибакі живуть там. Се місце таки тому так назвали, бо дуже вигідне для рибаків... І риби там велика сила.

— Гадаєте, що рибакі будуть дома?

Вугляр почіхав ся в потилицю...

— Ну, чому не відповідаєш?

— Та, як би то вам повісти, пане... Я сказав би, як би ви не розсердили ся. Я сам так не думаю.. найліпший доказ, що не драпнув, коли ви надходили і не скрив ся в лісі.

— Що се значить, не драпнув? Чи я вовк, щоби люди утікали перед мною?

— Та не сердь ся, пане. Ви не питали, чи дома буду я, лише чи будуть дома тоті, що сидять над водою. Не про себе кажу, лише про он тих рибаків. Не я винен тому, що люди в сих сторонах такі недотепні.

— Ніяк не збагну, що значить твоє верзінє. Що ти хочеш сказати? Хиба думаєш, що попаду в порожну оселю, бо люди втечуть перед мною?

— Та я вже сказав вам, що народ у нас дурний. Ось я бачив вас з далека і не утік, лише ждав, аж підійте до мене. Я-ж знав, що Турок не антипо і не вовк... Але тоті?... Бог просвітив би їх! Як занюхають Турка, то тікають перед ним неначе перед повітром. Навкруги Рибника нема ліса, бо рибакі, що вялять рибу, вирубали. Здалека доглянуть вас. Заки пришкандибаєте на місце, то в осели не буде вже живої душі. І не скоро вернуть. Насамперед вишлють розвідників, щоби провірили чи воздух чистий.

— Ігій на них! Справді дурний народ.

— Вони, бачте, ще не знають, що султанове військо не займає спокійних, таких, що лише в поті чола працюють на хліб насушний та цареви дають що царське. Пидє чутка, що Турки поколотили се або те село, котре не платило податків, або скривало ушкалів, то вже дурні люди скрізь гадають, що як до них іде Турок, то і їм таке буде.

— То зле, то дуже зле. Я маю в Рибнику дуже важну орудку. Люди не мають чого бояти ся. Протівно, ще й заробили би.

— Може купуєте рибу? Я вам поможу. Я знаю всіх в Рибнику.

— Ти може сам з Рибника?

— Ні, я живу висше Рибника на самоті. Випалюю вугля. Колись був я ковалем, але тут не маю роботи.

— То що-ж ти робив тут в лісі?

— Я слідкував за тропою медведя, що вхопив мені барана. Завтра піду знов. Надіюсь знайти його лежовище. Як знайду, піду до Рибничан, щоби допомогли мені злупити кожух з того рабівника.

— Я, бачиш, до Рибника з таким ділом. Ми тут в лісі імили кількох гайдабурів, та хочемо відставити їх Дунаєм до Галацу. Капітан вислав мене до Рибника, щоби я найшов байдак з гребцями. Байдак має бути так великий, щоби вигідно помістилось в ній сім осіб і гребці.

— Гм, гм... Се буде дуже тяжко.

— Чому тяжко? Капітан платить добре. Гребці дістануть більше, ніж за той час заробили би ловячи рибу.

— А хто тим дурним все те скаже. Хто їх переконає, що не будуть втратні?

— Як то хто? Я іду до них. Як не допоможе добре слово, то прийде військо. Возьме силою байдак і гребців. Але тоді заплатить ся їм канчуками.

— Ви, пане, не вдієте нічого ні добрим словом, ні канчуками. Я вже казав, що то дурний народ. Втече, як лиш заздрить вас або військо. Не побачите ні людий ні байдаків. Шкода вашого ходу.

— Щож мені діяти?

— Я вам не накидаю ся, але як схочете послухати моєї ради і користати з моєї услуги, то я вам поможу. Але я бідний чоловік, жию з дня на день. Що пристараю одної днини, мине ся другої. Як ваш капітан заплатить мені за кожний день так, як тут платить ся, я піду сам наперед і поговорю з людьми. Мене в Рибнику знають і я винайму байдак для себе. Долірікою вистануть два гребці. За одного буду я, а другого найму. Лише капітан буде мусів дати мені гроші за винаймлене байдака і за гребця.

— Нехай буде так. Скоро справиш ся? Капітан вирушить в дорогу так, щоби з людьми і бранцями наспіти до Рибника смерком.

— То добре. Часу мати мемо доеить. Заки наспіє буде всьо готове. Насамперед мушу вас скрити в лісі. Ось тут праворуч на сїм горбку сядете собі в кушах і будете ждати на мене. Як зорудую діло, зараз верну по вас. До тої пори бережіть ся, аби вас хто не заздрів, бо се понсувало би цілу справу. З сего горба будете також видіти великий шмат дороги взад. На ту дорогу майте позір. Уважайте. чи не іде капітан з людьми. Як би надійшов, то заки я верну, задержіть його в лісі.

— Але ти певно прийдеш?

— Прийду безпечно.

— І як не пощастить ся? Щоби ми знали, на чім стоїмо.

— Очевидно, що в кождім случаю прийду. Чейже мене там не з'їдять. Але будьте певні, що всьо піде добре. Лиш одно не певне... Чи капітан заплатить мені?... Бо я возьму байдак і гребця на мій власний рахунок.

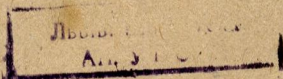
— Який же ти дурний! Чейже то офіцер падишаха. Має совість і честь. Іди та не бари ся.

Вугляр був у тім не цілком тої самої думки, але пішов. Пішов дуже радо, бо йому про заплату було байдуже. Він лиш думав, як би то спасти бранців. Про заплату лиш тому згадував раз-у-раз, бо як би накидав свої услуги не торгуючись, був би певно стягнув на себе призру, що його наміри не чисті.

— Воздух мусить бути дуже чистий — промовив до вугляря перший стрічний рибак — коли ти так явно в білий день сунеш до нас. Чи Турки вже цілком винесли ся з наших сторін? Ми тут потерпали, що вони завтра-позавтра до нас навідають ся. Ми чули, що вони недалеко в горах, а ми вже третій рік як не віддали десятини за право ловлення риби.

— Не тіш ся, бо Турків що лиш не видно. Ще нині перед вечером загостять до вас. А іду так безпечно лише тому, бо я в турецькій службі.

— Ти... ти в турецькій службі? Ха-ха! Я цікавий, яку ти штуку витівав. Знав Турок, кого взяти на службу... Справді Турки йдуть на нас?... Треба людям зараз дати знати, аби спрятали все добро і самі спасали ся.

— Я і прийшов з тим, щоби остерегти вас. Та зате мусите і ви мені вигодити в дечім.

— Кажи! Як наша сила, то зробимо.

— Для вас се пусте, а мені буде велика вигода. Турецькому капітанови, а ще більше мені потрібний на пару днів байдак на девять, десять мужа і оден дужий хлоп за гребця. Се будім то я наймаю від вас для себе.

— На що тобі байдак... тобі, чи твому капітанови? Як ти з ним зійшов ся? Які Турки мають до нас загостити і за чим?

— То таке діло. Турки, що перетрушують наші оселі, наскочили якимсь чудом на Запорожців, котрих я спрятав був в лісі та їмили їх. Капітан гадає, або лиш говорить так, що то гайдабури. Ще не знаю, чому саме так, але хоче відставити їх особисто, водою до Галацу. Його військо лишить ся в Рибнику аж до його повороту. Я наваживсь вислідити, куди він свою добич спряче. Як би пощастило, то я увільнив би полонених ще в дорозі до Галацу. Слугу висланого до вас, аби наймив байдак і гребців я переконав, що його труд був би даремний, та що лиш я, добре вам знакомий сусід ваш зможу роздобути судно і обслугу, як найму для себе. Я, очевидно, зажадав, щоби за се заплатив мені. В той спосіб я зискав дві річі: Буду мати в руках судьбу полонених і перестережу вас.

— Я відразу доміркував ся, що ти твоею службою у Турка втнеш якусь таку штуку, ізза котрої, як не сам падишах, то бодай наш санджак вимикає собі жмут волося із своєї миршавої бороди.

Так розмовляючи дійшли до оселі. Там зараз счинив ся великий рух. Не багато було добра в малих ліпянках і землянках. Не минула година, як все те було вже навантажене на байдаках і плавах. Всі були готові, щоби як лише з ліса покажуть ся Турки, відчалити від берега, та по тім боці Дунаю захистити себе та свою працю. По сім боці лишивсь лиш оден байдак і два парубчаки. Оден з них мав бути за гребця. Другий мав таки зараз пірнути в ліс, підпалити колибу вугляря і скритий в кущах ждати аж почує крик сови. Тоді мав відповісти таким самим криком.

— Сей крик сови — казав вугляр — спровадить до колиби кількох парубків, котрим розкажеш про все

те, що тут бачив і чув. Скажеш їм також, щоби на-
вперейми пігнали над Дунай і засіли в звісній їм за-
точині в половині дороги між Рибником а Галацом.
По два в двох душегубках, прочі на березі. А нехай
добре пантрують, що дієсь на ріці. Може треба бу-
де спасати яких потапаючих. Може наших, а може й
який Турок попаде їм в руки. Православних спасати,
Турка пустити риbam на снідане. Як буду байдаком вер-
тати, гадаю причалити в заточині. Може буду сам,
а може з яким товаришем, котрого треба буде спря-
тати. І з судном може скоїтись яка біда.

Сагаф не хотів ждати на поворот Бойкінова. Пі-
слав Юзуфа на перед і по хвили рушив за ним.

Коли військо виступало з ліса на придунайску до-
лину, байдаки, душегубки і плави відчалювали від бе-
рега, несучи Рибничан і їх добро на той бік ріки.
Дурний народ! Не хотів ділити ся своєю працею зі слу-
гами падишаха.

Помітив се здалека Сагаф. Лишаючи військо за со-
бою, пустив ся бігцем ід Дунаєви. Він здогадав ся,
в чім діло. Так бувало все, коли він з війском явно
наближав ся до якої християнської оселі. Народ ішов
в розтіч, утікав як від повітря. Побачивши біля бе-
рега трое людей і байдак, прискорив бігу, бо гадав, що
тоті три також лагодять ся відчалити. Успокоїв ся тро-
ха і звільнив біг аж тоді, коли в трійні пізнав Юзуфа,
що кричав до него:

— Всьо добре! Маємо байдак і гребців.

Вугляр, побачивши Сагафа з близька, ізжахнув
ся. Руку мимохіть всунув за пазуху, де мав скритий
кинджал. Але в ту саму мить отямив ся. Його щастє,
що Сагаф, зайнятий в сій хвили оповіданєм Юзуфа не
звертав уваги ні на кого.

— І сей послідний байдак з послідним Рибничани-
ном — оповідав Юзуф — був би в сій хвили разом
з іншими причалював до того берега, як би не отсей
— Юзуф вказав на вугляря — добрий і розумний чо-
ловік, який мені по дорозі сюди нагодив ся. Він хи-
трощами задержав одно судно і одного гребця, най-
маючи буцім то для себе.

Коли Сагаф глянув на вугляря, його лице вже
мало назад свій байдужний, тупий вигляд. Сагаф не

замітив ані жаху вугляря, ані тих іскор, які сипнулись з його очий, ані підозрілого руху руки.

— Довго тровив я тебе — думав вугляр — і не безуспішно! Нарешті дістав тебе в мої руки і цупко буду держати. Тепер ти сам покажеш мені стежку в горах!

Вугляр пізнав в Сагафі команданта башибожуків, що перед двома роками спліндрували були і знищили його оселю.

Козаки не мало здивувались побачивши тут вугляря. Коли почули, яку прислугу він зробив капітанови, стали наново підозрівати, що злукавив, що то він видав їх в руки Турків. Однак проти сего промовляв рапорт Юзуфа. З його оповідання виходило, що Юзуф і Сагаф бачать вугляря перший раз.

Сагаф докладно оглянув байдак. Судно було дуже добре. Вигідне, сильне і легке.

— В судні чотири весла... Нащо тільки, коли є лиш два гребці? — спитав.

— Отсей ваш чоловік — відповів вугляр, вказуючи на Юзуфа — сказав, що вертати будемо також водою. Пливучи за водою, не потребуємо двох пар гребців. Вистануть два, одна пара... А хочби й оден. Гребти буде тільки оден, а оден сидіти ме при кермі. Назад, проти води одна пара гребців не скоро привезла би вас сюди. Треба буде взяти ще двох гребців.

— Обійде ся. не хочу брати нікого звідтам.

— То возьміть, пане, звідси двох своїх людей.

— І їх не возьму. Вони мусять тут лишити ся. Вони в службі.

— То будемо плисти тиждень. Хиба що ви і ваш слуга возьмуть ся також до весла... Лишити другу пару в судні, чи викинути? — спитав вугляр вступаючи в байдак.

— Нехай лишать ся в судні. Як треба буде, то поможемо.. Юзуф і я. Як розмістимо ся в судні? Я хочу сидіти проти полонених лице в лице, та щоби вони були між мною а Юзуфом

— Я сяду при кермі, бо з усіх нас ріку лиш я добре знаю. Ви усадовитесь перед мною на першій лавці. На другій, лицем до вас сядуть два полонені, на третій другі два. На четвертій лавці сяде наймен й мною рибницький рибак і оден з твоїх невільників. Ваш Юзуф

сяде послідний на кінци байдака, лицем, так як всі бранці, до вас. Добре було би, як би сей невільник, що буде сидіти з веслярем, помагав гребти. Будуть місця з більшою бистриною, де треба буде сильніше потиснути веслами, щоби виминути крутіж або застряглий в дні пень.

— Але руки прив'яжу до весла.

— Нехай і так. Як так дуже боїтеся, щоби не впав в воду і не втопився, то, про мене, прив'яжіть його цілого до лавки. Тепер вечеряйте, а я приладжу байдак.

— Що-ж там є приладжувати? Байдак готовий. Лише сідати і за весла.

— Троха води назбиралось, треба вичерти. Лавку, на котрій будете сидіти умию. Весла позакладаю так, аби не вискакували.

Турки розклали огонь, щоби приладити вечеру. Вугляр став майструвати. Вже було смеркало ся, тож Турки, заняті впрочім вечерею, не бачили, що він там робить. Вугляр майстрував коло передової лавки, на котрій мав сидіти Юзуф. Ся лавка була радше скринею ніж лавкою. Рибак держали в ній різне знарядє. Між иншим було там велике сверло і деревляний чіп притесаний так, щоби міг затулити діру зроблену сим сверлом. Чіп витесав був вугляр ще заки прийшли Турки. Він вже зараня виміркував був, що йому може стати в пригоді. Мав різні пляни і до кожного з них робив приготуєнє. Лавка підносилась, чи радше віко скрині отвиралось на бік. Завіси були при однім боці судна, а замок при другім. Віко мало з краю одно залізне колісцє а при стінї судна було друге. Тоті оба колісця спрягались колодкою і так скриня була замкнена на ключ. По сім боці, де був замок, був прибитий до боку байдака палик, заввищки хлопа. Палик вершився колісцем. Вугляр виймив із скрині довгий мотуз. Оден кінець прив'язав до колісцятка при віку скрині, а другий пересилив через колісцятко на верхку палика, відтак через колісцятко в стінї байдака і провів по під всі лавки аж до задної, де мав сам сидіти. Сів на сій лавці і сіпнув за мотуз. Передна лавка підняла ся, станувши майже навсторч. Вугляр попустив мотуз і лавка упала на своє місце. Зачер з дна пару

горшків води, вичистив лавки, позакладав весла і сповістив капітана, що байдак вже наряджений в дорогу.

— Бачиш, що ще їм — воркнув Турок.

— Бачу, споживайте здорові.

Вугляр думав, як би то наблизити ся до бранців. Підійшов до капітана.

— Нехай не во їнів вам буде, — промовив — як вмішаю ся не в моє діло. Однак, коли я вас маю провести разом з вашими бранцями, то воно троха і моє діло.

— Як, в чім воно твоє?

— Як я вас проводжу разом з бранцями, то моє діло в тім, щоби котрий з них не утік по дорозі. Тоді ви сказалиб може, що то з моєї вини.

— Повязані не втечуть... Ще й на воді

— Бувають, пане, такі, що із звязаними руками і ногами пливуть. Бовтне звязаний в воду і добере ся до берега. Там, як він сам не розмотає ся, то знайде таких, що йому в тім допоможуть. Я хотів би сам провірити їх пута і тоді скажу вам мою думку. Скажу, що і як зробити, аби птахи не випурхнули з гнізда.

— Я цікавий, що ти порадиш ліпшого, ніж те, що я вже зробив. У них повязані руки і ноги. На байдаку попротиаю ще мотузи від одного до другого так, що всі пять будуть тричі з собою звязані. Протягну мотуз від шиї до шиї, від рук до рук, від ніг до ніг. Можна ще й четвертий раз, від спини до спини.

— Се було би найгірше.

— Чому? Думаю, що тоді ані подумають скакати в воду, бо жаден не здужає плисти і всі погинулиб.

— А як котрий з них подумає, що ліпша смерть ніж неволя?.. Бовтне у воду і потягне за собою всіх. Ще й байдак переверне, як такий тягар провалить ся через оден бік. Тоді і ми всі підемо за ними.

Капітан призадумував ся.

— Оглянь їх пута а відтак скажеш мені як ти зробив би, аби жаден з них не утік та не наробив нам якої біди.

Всі бранці мали повязані руки на спині. Окрім того крізь тоті пута був протягнений від одного до одного мотуз, так, що як би утікали, мусіли би утікати всі у купі. Коли ішли сюди, мали ноги вільні. Тепер спутано їм ноги назад. Вугляр став дуже старанно огля-

дати їх пута. Пробував чи сильні, чи годні самі порозгудзувати ся, чи не поміг би оден одному. При тих обзорилах шепнув до Глинка.

— Як Бог допоможе, то спасемо двох-трех, що годні плавати зі спутаними ногами. На всякий случай виберіть з поміж вас трех, що можуть іти в воді з рибою навзаводи. Два нехай сядуть на передпослідній лавці, перед Юзуфом, котрий сидіти ме на скрини. Третий, що буде гребти, сяде перед ними разом з моїм товаришем. Як будуть мати руки вільні, та почують за собою метушню і мій крик „Сусе Христе!“, нехай пірнуть у воду. Решту того, що вам треба знати скаже мій товариш своєму сусідови.

— Думаю, що найліпше буде так — сказав, звернувши ся до Сагафа. — Руки і ноги нехай лишать ся повязані так як є. Мотузки позагудзувані так, що їх не порозмотують. Впрочім всі будуть сидіти між вами а Юзуфом і найменший їх рух буде контрольований. Для більшої певності треба, як вже сядуть на лавках, повести мотузки від ніг попід лавку до рук. Навіть як би котрому навкучило жити і хотів пірнути у воду, не пустить його лавка. Хиба би вирвав лавку. Того, що буде гребти, привяжемо до весла.

— То можемо сідати. я вже повечеряв.

— А я що... від мачохи? Бачите, що я що лиш зачав їсти — відповів вугляр.

Сагаф хотів щось сказати, очевидно, як до підчиненого собі, але прикусив язика. Він бачив, що без вугляря не дав би собі з усім тим ради. В прирівнаню до него Юсуф був непотріб. Вугляр був вдоволений, що відтяв пихатому Туркови, але також не думав задиратись з ним. Доси всьо ішло гладко. Аби повелась решта, треба було скріпити довіре, з яким Турок очевидно став відноситись до него.

— Не так їда гаїть мене — став задобрювати надутого — бо я і на судні в дорозі міг би повечеряти. Але чи не згадували ви щось про те, що хотілиб до Галацу наспіти ще в ночі.

— Таки так, о півночи.

Сагаф хотів бути о півночи не в Галацу, а біля Галацу. Однак він не сказав, чому саме так. Не Галац був цілюю його подорожи, лише двір його батька за Галацом, над Прутом. До батька хотів дібрати ся ще

заки стане дніти. Аби се осягнути, мусів Галац минуть най ізнійше о півночі. Про се, що в Галацу не будуть висідати, він тепер ще не хотів казати. Досить буде, як скаже під самим Галацом.

— З сего вже нічого не буде. Як пустимо ся тепер, то до Галацу наспіємо в само полудне. Як не зміните свого пляну, то мусите переночувати тут і в дорогу пустити ся доперва завтра під вечір.

— Тут не велику маю охоту ночувати.

Сагаф не довіряв Рибничанам. Могли би в іншій місці вернути ся назад через Дунай і в ночі нечайно напасти на його людей.

— І я не за тим, щоби тут ночувати. Знаю місце дуже пригоже на відпочинок. Як відчалимо за яку годину, будемо там саме на зорях. Як день переспимо, а завтра в вечір вирушимо в дальшу дорогу то будемо в саму північ під Галацом.

Вугляр радив так, бо хотів ще бодай на годину опізнити виїзд. Хотів зискати на часі. Його товариші з ліса могли наспіти на визначене ним місце найскорше опівночі. Він мусів хитрувати так, щоби під заточину підплисти доперва тоді, коли вона буде обсаджена його людьми.

— Отся друга твоя рада дуже розумна. Так зробимо.. Значить, маємо ще з годину часу?

— Добру годину. За пів години треба буде взятись за приміщене на лавках полонених.

Сагаф з вдоволенем вдивлявся в вугляря і міркував щось.

Сядь тут коло мене, маю з тобою побалакати щось.

Вибаchte, що не сяду, лиш розтягну ся на мураві, так як се вже зробив мій товариш. На байдаку сидіти мемо, я при кермі, він при веслі. Скорше спина зболить, як ще й тепер будемо сидіти. Ліпше на запас витягнути кости.

Не дивлячись, чи Сагаф позволить і чи взагалі йому се до вподоби буде, ляг коло него горілиць, підклавши руки під голову. Не привичний до такої сміливости осіб з народу, Сагаф на хвилю призабув, що сего смільчака прикликав був на розмову.

— Що-ж ви мали мені сказати? Я можу і навлежачки розмовляти.

— Ти в моїй службі, а я ще не знаю, хто ти, звідки ти і що ти...

— Я в вашій службі? Я ще не служив нікому і до вас на службу не вступив. Як ви прислугу, вигоду яку вам роблю, називаєте службою, то можемо таки зараз розійти ся

— Я так не розумів... Про службу можемо ще поговорити. Поки що я хотів би знати, хто той, що мені, як ти кажеш, вигоджує.

Я з далеких сторін. Аж з під Тірнови. Кличуть мене Сава Бойкінов. Дома я був у батька ковалем. Як батько мені помер, я покинув ковальство, та став рибалчити. Мій новий промисел загнав мене аж в сі сторони.

— А кілька тобі літ?

— Буде відав двацять і два... а може і три.

— Не вступив би ти до мене на службу? Добре було би тобі, дуже добре.

Бойкінов схопивсь здивований і сів, недовірливо спзираючи на Турка. Хотів зразу відповісти цілком невічливо, але подумав, що ліпше поводитись чемно, доки невидобуде з Турка се, що йому було потрібне.

— До чогож саме я вам знадоблю ся? До роботи маєте певно невільників, до інших вигод службу і падишахове військо, що під вашою командою вислугуєсь вам так як кожному іншому офіцирови.

— Мені потрібний тямущий, дотепний, хитрий, меткий, смілий і дужий парубок при різних орудках не лиш дома, але і тоді, коли я, як ось тепер, в службі. Тепер маю отсего Юзуфа. Але ти сам бачив, який то недотепа і непотріб. За него ти мені всьо зорудував. Як би не ти...

Недоговорив, бо Юзуф, котрий чув се, аж сплеснув в долоні.

— Я вже недотепа і непотріб! Я, що половину віку мого так вірно служив Ібрагімови, а відтак його синові Сагафови?

Сагаф аж тепер захопив ся. Юзуф знав за богатойн його і його батька, аби мож було безкарно драгувати його проти себе.

— Ти собі сего до серця не бери — заштькував його Сагаф. — Ти знаєш, що я і батько мій про тебе думаємо. Не закинеш нам, що не уміємо цінити твого

розуму, праці і вірності. — Пошепки, так щоби Бойкінов не чув, додав: — Я його хочу піддурити на одне діло. Треба в якийсь спосіб підлестити ся, взяти його на самолюбство. Тому то я так сказав.

Бойкінов розсміяв ся.

— Ви, бачу, мене ще не знаєте. Я вже казав вам, що не служив нікому. І не буду служити, хіба, що попаду в неволю.

— Я не думав про таку службу, — Сагаф поправив ся — яку роблять наймити. Я мав на думці щось таке, гейби спілку під моїм проводом. З моїх, чи з наших спільних зисків ти мав би свою пайку.

— Я ще не показав вам, що умію, а ви вже говорите про спілку.

— Може поговоримо пізнійше про се. Коли нашу добич відставимо на місце.

Стали виряджати ся в дорогу. Бранці жребували між собою, хто з них має сідати на лавках, котрі, „як Бог допоможе“ мали принести волю. Лише Глинка не брав у тім участі, кажучи, що він, як їх ватажок, не сміє думати про свою утечу так довго, як довго всі його люди не будуть безпечні. Бойкінов сам розміщував їх, сам попротягав мотузки попід лавки від ніг до рук. Сагаф наглядав його роботу. Вдоволений, що всьо зроблене добре, сів на своїм місці. Лише троха непокоїло його се, що Юзуф сидів надутий мов сова.

— Треба буде дома чим задобрити його. Сарака потерпає, що його місце займе Бойкінов. Забогато знає, щоби мож було дратувати його.

Байдак відчалив, справлений керманичем на середину Дунаю. Вода несла судно скоро, так що гребці непотребували дуже напружати ся. Навіть час до часу припочивали. За кожним разом, коли весла відпочивали оба веслярі притулювались до себе так, щоби Юзуф не міг бачити того, що дієсь між ним і сидячою перед гребцями парою невільників. Тоді Рибницький висував з халяви ніж і прорізував пута. Спершу тим двом, що сиділи перед ним, опісля своему сусідови.

— Дежить кінці мотузків в жмени так, аби виглядало, що ви звязані — шепнув до них.

Їм не треба було сего говорити. Вони самі знали, що робити, аби не зрадити ся.

— Тоді, коли керманич крикне „чуйно“, підсуньте до мене попід лавки ноги — шепотів далше. — Може поведеться мені і сі пута порозтинати... Твої руки увільню в останній хвили — додав до свого сусіда. — Раньше небезпечно, бо Юсуф, як би підвівся, міг би побачити. Але в воду скач разом з веслом, бо инакше Турок здогадаєся, що то наша робота.

— Чуйно! — гукнув Бойкінов, підводячи ся із свого місця. — Зараз буде крутіж.

Невільники, що сиділи перед Рибницьким, зробили як їм приказав був. Лиш два рази шарнув ножем і їх ноги були вільні. Та при тім оден з них, всунувши ноги задалеко взад стратив рівновагу і похитнувся. Щоби не упасти, мимохіть випустив з рук мотуз і вхопився руками за край судна. В сій же хвили Рибницький розтинав ремінь, котрим руки його сусіда були прив'язані до весла. Справивши ся з сим, кинув ніж під лавку перед собою.

— А то що?! — скрикнув Юзуф побачивши, що оден з невільників вхопив рукою за край судна, значить, мав руки вільні. Та не мав часу перестерегти Сагафа. Перекицнувся і пірнув коміть головою у воду.

„Сусе Христе!“ — крикнув Бойкінов.

В ту же мить по обох боках байдака хлюснула вода... Три невільники пішли за Юзуфом.

То Бойкінов, стоячи при кермі і зірко слідячи за тим, що дієсь на переді судна, помітив рух увільненого з путів невільника і жах на лици Юзуфа. Він присів, вхопив за лину прикріплену другим кінцем до Юзуфого сидження і з усеї сили сіпнув. Одночасно крикнув „Сусе Христе!“ Віко скрині піднесло ся, скинуло Юзуфа у воду і назад упало. Бойкінов вхопив за весло і, як то було зараня умовлене, став з Рибницьким з усеї сили гребти. Судно стрибнуло наперед мов стріла і заки счудований та стрівожений Сагаф, що схопився з лавки і станув задубілий, очунав та встиг спитати, що таке стало ся, байдак був вже далеко від місця, де втратив часть своїх пасажирів.

— Юзуф і три бранці дали нур — крикнув Рибницький.

— Яким чудом се могло стати ся? заревів Турок, витягаючи пістолу — Зрада! То ти, собако, увільнив їх!

Сагаф був певний, що то діло Рибницького. Гукнув вистріл, але куля пішла в гору. Бойкінов, що стояв за ним і бачив се, вхопив його за руку і так спас Рибницького.

— Що ви дієте, не допевнивши ся, що то він винен?!

— А хто? може я випустив моїх невільників? Може Юзуф?

— Пане! Подумайте лише троха. З байдака висипались не тільки ваші невільники. У воду бовтнув також Юзуф, відав чи не перший.

— Юзуф міг упасти через свою необережність. Тоті були спутані і прикріплені до лавок, до весла. Хтось мусів розпутати їх.

Рибницький схилюсь, сягнув рукою під лавку перед собою і висунувши з рукава ніж, підніс його д'горі.

— Мали ніж. Лежав ось тут під лавкою.

Подав ніж Сагафови.

— Чи се не Юзуфа ніж? — замітив Бойкінов. Як ми вечеряли, то я бачив подібний у него.

Се був дійсно ніж Юзуфа. Він поклав був його коло себе, аби мати під рукою на случай, як би між полоненими помітив який підозрілий рух. Коли пірнув у воду, Рибницький вхопив ніж і спрятав в рукав.

Правду кажеш Се ніж Юзуфа. Хибаж би він допоміг... Юзуф проти мене?!

— Се не виключене. Ви були необережні закликаючи мене на службу. Ви його оскорбили. Я добре бачив, якими очима він вас міряв.

— Я дійсно непотрібно говорив при нім Тепер розумію. То він так пімстив ся. Коби ще більшої біди якої не наробив.

Бойкінов обернув тимчасом судно проти води.

— Чи будемо трібувати? — спитав.

— Що трібувати?

— Може спасемо котрого з них. Бодай вашого Юзуфа. Хоч сумніваю ся, чи поталанить, бо там де вони бовнути в воду, була сильна крутіж. Звідтам, як вийде на верх, то хиба вже небіжчик

Бойкінов брехав. Крутіж вигадав лише на те, аби Турка відразу переконати про безнадійність всякої ратункової роботи. Сагаф надумував ся.

— Хто знає — міркував — чи то не ліпше для мене, що так стало ся? Оскорблений був дійсно небезпечний. А так, як втопив ся, то сам, без мого труду увільнив мене від вічного неспокою і мороки. Сам затулив собі уста на віки. Лиш чи се певне, що вже не виплине на беріг живий? Знаменитим пливачом не був.

— Гадаєш, — звернувся до Бойкінова — що впаде в крутіж?

Бачив на власні очі. Тепер вже сварить ся з Петром, аби впустив до неба. Але дарма.. Святий Петро бусурменина-невіру до неба не впустить.

— Коли так, то не гаймо ся тут. Нещасте стало ся... Нічо тут не порадимо.

Про Юзуфа Сагаф вже не думав. Журился лише стратою трех невільників. Три парубки як дуби!... Пропала більша половина добичі, бо з п'ятох лишили ся тільки два. І то ще не знати, що з тими двома буде. Як не будуть держати язика за зубами, як виявить ся, що вони з війська Підкови, то буде мусів віддати їх начальству. Ще і вони можуть втечи, заки добере ся до хати. Найбільше журился перервою в подорожі. На зорях мали, як се Бойкінов порадив був йому, причалити десь до берега і доперва під вечір пустити ся в дальшу дорогу. Тепер став жалувати, що не подумавши, за скоро пішов за тою радою. За сю необміркованість може заплатити утратою двох послідних невільників. Ще не знав, чи може покладатись на Бойкінова. Готов зніхати ся з ними, а тоді він оден буде мати діло з чотирма. Не встоїть ся проти них. На яві він ще сяк-так безпечний. Невільники звязані, отже мав би проти себе лиш двох без стрільного оружя. Щоби лише зміркував, що затівають щось, стрілить в лоб Бойкінови і його товаришеви, а невільників, поки вони звязані, не потребує бояти ся. Але що буде, як вийдуть на беріг, щоби там перекуняти до вечера? Готов сон одоліти його, бо то вже друга неспана ніч. Тоді буде безборонний, зроблять що схочуть.

— Ні! Бойкінов не затіває проти мене нічого злого — успокуювала його друга думка. — Впрочім, як би лицемірив, то не потребує ждати, аж будемо в лісі, аж я засну. Хто знає, чи тут на воді не було би йому вигіднійше і безпечнійше покінчити зі мною. Си

дить за моїми плечима. У мене з заду очий нема. Лише штовхне в бік, або копне ногою і більше не треба.

На сю думку Сагаф здригнув ся. Перекинув ноги через лавку і сів лицем до Бойкінова. Тепер міг контролювати кожний його рух і як би було треба, боронити ся. Став міркувати, чи не ліпше було би плисти просто домів без ніякого відпочинку, без тої цілоднєвної перерви. Чув, що ще одної доби не видержить, що засне на пни. Тоді бранці готові Бойкінова збунтувати обіцянкою більшої нагороди ніж тота, яку від нього надієсь дістати. Увільнить їх і втече разом з ними. Тепер став також дивувати ся, чому йому спершу прийшла була така гадка, що подорож Дунаєм в білий день небезпечна. Дунай ріка широка як море. З берегів ніхто їх не побачить, а стрічні судна можуть виминути. Темнота буде потрібна аж тоді, коли звернуть в Прут і стануть підбирати ся до хати. Як будуть плисти без перерви, то зискає пів доби і сон його не зломить.

— Як гадаєш — звернувсь до Бойкінова — чи не ліпше було би плисти дальше без того цілоднєвного відпочинку в лісі? Мене тота пригода з Юзуфом зморила більше, ніж дві неспані доби. Я волів би, замість в вечір доперва рушати в дальшу дорогу, о тій порі вже бути дома.

— Ви-ж хочете доконче наспіти під Галац не скорше ніж пізнійше як о півночі. Хоч би ми не рушили веслом, то вода сама занесе нас під Галац ще за днини.

— Я тобі не сказав цілої правди. Перед мною дальша дорога ніж до Галацу. Ми ще мусимо плисти Прутом, горі рікою. Ось чому я хотів бути під Галацом точно о півночі. Я не сказав тобі відразу цілої правди, бо потерпав, що ти може не схочеш пускати ся в таку далеку дорогу.

— Се пусте, пів днини чи ночі близше, або дальше. Домів наспієте саме в потрібну вам пору, як тепер весла кинемо в байдак і пустимо його з водою. Але потому, як прийде Прут, буде біда. Горі рікою, та ще проти так бистрої води два веслярі, з котрих оден ще й керми мусить пильнувати, не проведуть так великого судна до цілі. Добре буде, як удержимо його на місци, як не пустимо з водою. Маємо щоглу і вітрило, але вони нам тепер не допоможуть, бо вітер дує від пів-

ночі і ще пару днів не оберне ся. Вітер стане нам в пригоді саме тоді, як будемо вертати. На Пруті мусимо пустити в рух дві парі весел.

— Звідки возьмемо руки до них? Я можу сісти при кермі, а ти сів би гребти. Так була би одна пара. І друга була би, як би не небезпека, що можуть втечи. Треба би їм порозв'язувати руки. Як добрі пливачи то можуть сміло скакати в воду навіть із спутаними ногами.

— Поприсилюємо їх до лавки. А не хочете, то нема іншої ради, як при першій ліпшій осели рибаків причалити до берега і гребців наймити.

— Сего я не хочу. Нехай вже тоті два допоможуть.

* *

Без ніякої нової пригоди підплили під хутір коли вже цілком було темно. Байдак, кермований тепер самим Сагафом, бо він Прут знав ліпше, ніж Бойкінов, всунув ся в невеличку заточину в саді Ібрагіма. Заточина була неначе маленьким портом. Одна лодка холіталась на філях плюскоячих об беріг, одна лежала горі дном на березі. Сагаф прикріпив байдак ланцом до стовпа вкопаного в землю та повів своїх пов'язаних і непов'язаних гостей стежкою, що між грядками тютюну вела до брами в мурі оточуючим Ібрагімове обістя. Ключ від брами він все мав коло себе, бо сею водною дорогою нераз вертав домів або пускав ся в дорогу. Увійшли в подвір'я і станули перед невеликим мурованим будинком. Вікна мали залізні решітки, двері були оббиті залізом. Сагаф заковтав у вікно коло дверей. Вийшов заспаний гайдук, не дуже вдоволенний, що його стягають з постелі і в ночі дають роботу. Не багато він мав тої роботи. Відобрав від Сагафа обох невільників, повів їх до дверей порожньої келії, друлив до середини, тріснув дверми, заціпив гак і пішов назад спати.

В однім вікні головного будинку заясніло світло. То Ібрагім, котрий, як звичайно всі старі, довго не засипляв, почув ковтанє до вікна гайдука і здогадав ся, що вернув син та привів невільника. Встав, засвітив каганець і став наелухувати. Почув кроки кількох осіб, що наближались до хати. Вийшов до сіний, станув під

дверми, але не відчиняв. Бачучи сьвітло крізь щілинку в дверях, Сагаф здогадав ся, що сє батько.

— Відчиніть, тату. То я, Сагаф. Приходжу не сам, а з двома помічниками. Переночують у нас.

Двері відхилились і Сагаф з товаришами увійшов до середини. Взяв від батька каганець, повів товаришів аж на кінець довгого коритаря і показав їм двері до гостинної комнати.

— Зайдіть — промовив. — Я зараз заряджу, щоби вам зготовили і принесли вечерю. А з тобою — додав, звертаючись до Бойкінова — хочу розмовити ся ще заки ляжеш спати.

Лишив їм каганець а сам вийшов на подвірє. Хата мала два крила. В однім крилі був гарем невільниць і кухня. В другім крилі, що припидало до того кінця будинку, в котрім була згадана гостинна комната, було мешканє Сагафа. В його гаремі мешкала тільки одна невільниця з дитиною. Окрім того були там ще дві комнати, в котрих мешкав другий син Ібрагіма, заки переніс ся до Царгороду. Сагаф підійшов до послідного вікна в крилі для невільниць і застукав. Ніхто не обзивав ся, бо всі наполох лись, здивувані, що хтось добираєсь до них о такій пізній, непривичній порі.

— Ну! Руш ся котра! — крикнув нетерпеливий. До вікна підійшла найсмілійша, хоч наймолодша.

Хто такий? — спитала Софійка.

— Твоя мама спить?... Нехай зараз іде до кухні!

Софійка пізнала по голосі Сагафа і переказала мамі його приказ. Сагаф пішов під кухню і закривав в двері.

— Вставай стара потворо! Засвіти каганець і відчини двері.

В кухні замигтіло сьвітло, двері відчинились. Там вже порали ся дві жінки. Одна дійсно потвора. Була се стара невільниця, вірна як собака. Вона робила службу євнуха. Друга жінка, гарна, струнка, подобала на молодицю, найбільше трицятьлітну. З її здорового лица ніхто не вчитав би, що вона о десять літ старша.

— Зладите вечеру для мене і для двох парубків, голодних як вовки — зарядив Сагаф. — Але живо, бо вони не виспані і здоржені. Може є що готове, лише

пригріти. Стара, люта, що її зігнали з постелі, воркотіла під носом. Молодша роздувала огонь.

— Є — каже — готове тісто, а можуть бути свіжо жарені риби.

— Добре — відповів. — А приладьте також збаньто меду, бо то ваша віра у мене в гостях.

Ібрагім, хоч бусурменин, мав у себе і мід і вино. Заборонені пророком напитки держав у себе для невірних гостей. Сам не пив, як були свідки.

— Як вечерея буде готова — сказав до старої — занесеш для мене до мого батька, а для гостей до гостинної. А ти Варваро — звернувсь до молодшої — возьми каганець, піди до комнат, де мешкав мій брат... стара відчинить тобі... і приладь спальню.. на двоє. Там буде ночувати мій гість. Аби не скучав і ти лишишся там. Уважай, аби гість був вдоволений.

Вже два роки була у тій неволи, а отсе був перший раз, що їй дав таку службу. Вона припала йому до ніг, стала благодіяти, аби увільнив її від сего обов'язку.

— Я-ж вам так вірно служила...

Сагаф вже розпустив ремінь... Як не стягне її по спині! Раз, і другий, і третій. Перестала просити, бо знала, що се не допоможе.

— Я сам заведу тебе. Ходи!

Взяв ключ і пішов, вона за ним.

— Що ти собі гадаєш? — вередував, отворивши двері до спальні. — Думаєш, що ти своя пані, в своїй хаті? Памятай, аби гість був вдоволений. Нехай лиш словом пожалуєся, то шкіру поріжу так, що й не зростеся. І шолудивому гайдукови віддам тебе. Мій гість, то твоя віра. І гарний та годен парубок. Завтра руки мої цілувати меш за се.

Лишив її в комнаті, а сам пішов до батька. Розповів старому, що придбав і в який спосіб. Розповів також як стратив Юзуфа і трох невільників. За трема невільниками Ібрагім жалувал більше, ніж за старим і вірним як пес Юзуфом.

— На місце Юзуфа хочу взяти Болгарина, що допоміг мені доставити до хати бодай тих двох. Хитрий, меткий і здоровий хлоп. До того знає ковальство. Такий нам принадобив би ся. Лише то якась горда штука. Не хоче служити. Як би його взяв на спільника до де-

яких наших інтересів, то може згодив би ся. З його натяків, коли я про се говорив з ним, виходило би, що він не від того... Бодай не відмагав ся.

— На спільника? Ніколи! Він нам не рівня. І з чим такий волокита приступить до спілки. З десятьма палцями? Такі капітали маємо у кожного з наших невільників. Безпечний такий спільник також не є. Вже Юзуф ставав нам невігідний, бо знав за богато. А то цілком чужий, Болгарин, невіра. Я не приймаю ся того. Про таку спілку не хочу нічого і чути.

— Я його возьму на мого спільника і лише в таких орудках, в котрих ви непричасні. Очевидно, буду його поволи втягати в мій промисел, аби не наробив якої біди, як відстане, або як зміркую, що з ним взагалі небезпечно накладати. Буду поводитись з ним так, аби він сам, без мого говореня і моїх обіцянок додумувався до того, що в спілці зі мною буде йому добре і вигідно. Втяганий так обережно і поступенно в мої діла дасть ся згодом обмотати як муха павутиньом. Він і нестямить ся, як стане моїм, не спільником, а добровільним слугою-невільником. Очевидно, добу з ним торгу аж тоді, коли прийме нашу віру. Щойно тоді буду міг на него покладати ся.

— Довго будеш ждати... Я його і бачити не хочу.

Сагаф повечеряв і пішов до своїх гостей. Стара саме тепер відійшла з порожньою посудиною. Правду Сагаф сказав, що були голодні як вовки.

— Я думав ще нині побалакати з тобою про се, про що згадував... про якусь спілку. Але ні мені, ні тобі тепер не до балачки. Гадаю, що ліпше виспати ся. Поговоримо, як будемо вертати. Ти, Рибницький, ляжеш тут, в сій комнаті. А ти, Бойкінов, ходи за мною.

Оба вийшли з комнати. Сагаф виймив ключ і відчинив двері, що вели до крила, де були його комнати. Вказав на перші двері.

— Твоя спальня ось тут — каже. — Все те, що там є, і мертве і живе, до твоєї розпорядимости... на цілу ніч. Як будеш вдоволений, то і пізнійше, коли тільки ночуватимеш в мене, будеш мати такий нічліг. Правда, старша від тебе, але на мою гадку не знайдеш такої між стома молодшими. Як би забула, що вона невільниця, то промов канчуком. Висить біля дверей.

А буде тобі не до вподоби, про що сумніваюся, то плонь та іди спати до отсеї сусідньої комнати.

Сагаф попрощався і пішов далі, аж на кінець коритаря. Там була його спальня.

Бойкінов стояв хвилю перед дверми і міркував. Йому чинилося, ніби на умі не що інше, як лиш то, аби будь-де простягнути кости і захропіти. Та попри те він тямив і се, в якій саме ціли пустився був з Сагафом в дорогу, для якої, хоч міг, не увільнив обох послідних бранців. Він приплив сюди, надіючись знайти стежку в горох. Аби сю стежку знайти, треба було користати з кожної нагоди. Тут є якась жива душа. Як буде міг розмовити з нею, то може по тій нитці, якої кінчик вже мав в руках, підійде ближше до клубка. Відчинив двері і — задеревів. В світлі каганця побачив жінку, що в хвили, коли він скрикнув дверми, відверталась від вікна заосмотреного сильною залізною решіткою. Відай пробувала вирвати решітку. Та дарма. Випрямившись, станула біля вікна задихана, з заіскреними очима і стисненими п'ястуками. Побачивши його, закрила очі руками і захлипала.

Плач жінки отямив задеревілого. Він метнувся до неї.

— Мамо! Замість тішити ся, що Бог звів нас до купи, ти плачеш?

— Саво! І ти нещасний тут? Я вижидала тебе. Ми обоє ждемо вже третій рік. Але не так надіялась я бачити тебе. Я гадала, що ти віднайдеши нас, що прийдеш спасти. А ти не приходиш, тебе приводять... І ти попав в неволю!

— Ні, мамо! — потішав її, цілуючи руки. — Що правда, то сюди привели мене. Але не силоміць. Я доброхить знайшовсь тут, шукаючи за вами. Склалось ліпше, ніж я гадав. Я надіявсь лише попасти тут на вашу тропу, а знайшов вас самих. З твоїх слів виходить, що Софія жиє. Здорова?

— Ой, тота Софія! Вона найбільша моя жура. Здорова. Здорова, як рибонька в воді. А як піросла, а яка краса! І тота краса її мене журить. Як нас не видобудеш, то незабаром розстанусь з нею. Ось-ось піде на торг і пропаде для нас на віки.

— Я вас видобуду... безпечно видобуду. Вже знаю де ви. Хлопців-очайдухів у мене тільки, що вистане аби се гніздо взяти.

— А може би зараз, таки ще сеї ночі? — подумав глядячи на решітку у вікні.

— Чи се вікно виходить на дорогу? — свитав.

— Ні, в сад. Сад обведений високим муром. Без драбини не перелізеш.

— Чи саду пильнує хто?

— Не пильнує, бо не треба. Всі невільниці і не-вільники так безпечно приміщені, що ніхто не видо-будесь в сад.

— Коли так, то мені не тяжко буде видобутись звідси разом з вами. Тут маю товариша, поможе. Решітку в вікні вирвемо... Чи з сего саду мож дібрати ся в того місце над рікою, де стоять судна?

— Треба перелізти другий мур.

— І се пусте. Возьмемо одну лодку, прочі затопимо і... шукай вітра в поли! Ми оба такі зморені, що ледви держимо ся на ногах, але така штука додасть нам сил. Іду по товариша. Де Софійка? Приведіть її і ладьте ся в дорогу.

— В тім то й біда, що тепер ані я до неї не до-беру ся, ані вона не годна буде видобути ся з гарему. Навіть не пробуй. Мусиш вигадати що иише. На завтра, або й на пізнійше.

— В день не втечемо, а в вечір Сагаф від'їздить і бере мене з собою. В усякім разі, не лишить мене тут. Треба буде вимудрувати щось нового. Тепер ляжу спати.

— Мати сіла на постіль. Він простягнув ся по-клавши голову на її подолок. Вона гладила його чу-прину а він розповідав, що діяв від тої хвилі, коли в останнє бачили ся. Оповідуючи заснув. Вона не спала. Сперта плечима о стіну сиділа так неповоротно і мріяла.

*

*

*

Варвара і її донька Софійка були також добичию Сагафа. Придбав їх з нагоди карної експедиції, якою проводив перед двома роками. Одна болгарська оселя в Добруджі збунтувалась була проти турецького збір-

щика податків, що немилосердно лупив. Лупій шез кудись, так що сліду по нім не знайшли. Очевидно, покривджені убили його а тіло спрятали так, що по нім і слід пропав. Те саме сталось з присланим на його місце наслідником. Син Ібрагіма, висланий зробити лад, знайшов оселю майже цілком вилюднену, бо на вість, що ідуть башибожуки, всі знали, чим се пахло. Хто лиш міг, утік в гори. Лишилися тільки немічні старці, що вже не годні були утікати і тоті, що загаялись, намагаючись спасти дещо із свого майна, та не встигли утечи. Башибожуки повернули, полишаючи за собою самі дотліваючі хати та трупи старців, що шкварились на згарищах. Перед собою гнали худобу, яку Болгари не встигли були спрятати в ліси. Худоба була навантажена решткою полишеного в хатах добра. Гнали також пару бранців, яких ще захопили були в осели.

Сагаф вибрав для себе одну жінку з дитиною, дванацять літною дівчинкою. Хоч молодий, мав око знатока. Був певний, що до двох-трех літ пупчик розвинесь в рожу, якій не буде рівні в цілім царстві падишаха. Свою певність опирав на чертах дитини і на вигляді її матери. Тота, хоч їй було вже яких трицять вісім, а може й сорок літ, ще тепер була красою, за яку неоден смакун проміняв би гарем наповнений самими п'ятнадцятьлітніми дівчатами.

Бранки і свою пайку иншої добичі Сагаф відіслав до батька, а сам з війском вернув до Силістрії, де стояв гарнізоном. Старий Ібрагім був одушевлений вислідом карної експедиції сина. Сам дїтвак, мала Софійка була маєтком. Він вже не одну бранку перепустив через свої руки. Перепродував власний товар, водив на торг чужі бранки. Між ними були й такі, що пішли просто до гарему великого везира. Однак така краса ще ніколи не була в його руках.

Підросте у мене, підгодує ся і за пару літ син возьме грубі гроші. Коби лиш сам Сагаф не злякомивсь на красу і не задержав для себе — думав старий скуперда.

Мав причину побоювати ся, що молода кров задурить ся в бранці, і, замість спродати, очевидно лиш самому султанови, лишить дівчину для себе. Йому самому, коли став вдивляти ся в маму, подібну до доньки, як капля води до другої каплі, коли оглядав гнуч-

кий її стан, красу і здоровий цвіт лица, видалось зразу, що молоднїє, що в нїм пробуджуєсь давно вже замерлий мужчина. В його голові зродила ся думка взяти її для себе. Приступив до неї і вхопив обіруч за стан. Постояв так хвильку вдивляючись в замрачене і люте, та проте тим краще лице жінки. Постояв, зітхнув і опустив руки, понурих очі в землю. Надія відмолоднїти, як нагло спалахнула в його груди, так і нагло погасла. Допевнившись, що мужчина помер у нїм вже безповоротно. Однак огник, що на одну мить заблимав в його серці, казав йому потерпати, що капітал, який син придбав, змарнує ся. Дївча, замість піти на торг і принести грїш, готово зів'янути в гаремі сина.

— Всеж таки — міркував — служба у падишаха виплачує ся. Хоч признаної плати не бачить ніколи, то майже кождий похід надолужує, і то грубо, залеглу плату. Коли би навіть сина не переконав, що дївоча краса, то суєта, а одинокую тревалу вартість має грїш, хочби того золото яке є у сїм дївчурі, зморщавило і зітлїло в гаремі, то все таки лишиться ся мати. Не возьме гроший за доньку, то возьме за маму. Тоту продасть, очевидно, аж тоді, коли підросте донька, щоби розлука не пошкодила розцвітаючий ся рожі. Поки що добре збудована, здорова і дужа мама буде доброю робітницею. Свій харч і харч доньки відробить.

Знаючи, що кошта удержання матери і доньки, то так, як би складаний процент, що збільшає основний капітал, Ібрагім годував обі бранки добре. Годував так, як годуєсь худобу на продаж. Варвара добре варила, отже Ібрагім зробив її начальною кухаркою. Тимто вона і її донька, маючи до розпорядимости весь запас кухні, мали всего через верх. В кухні донька помагала матери. Хоч роботи було чимало, вона не нищила їх, бо не була тяжка. До тяжших робіт кухонних Ібрагім додав їм дві старі невільниці, яких не продавав, бо на торзї не мали майже ніякої ціни.

Саме пару днів перед приїздом Сагафа Ібрагім призвав був Софійку до саду над рікою підскубувати тютюн. Прижмурих старі, каправі очі і вів за нею тусклим зором, час до часу зітхаючи. Пригадав собі молоді літа, банував за ними.

— Отсе, мені рожа! — думав — аж жаль таку пускати між люди. Коби то вернули мої літа молоді!

Не дав би нікому за ніякі гроші... І не зле і не добре, що вона така. Не зле, бо принесе не малий гріш. Не добре, бо... коли я, старий так на неї задивився, то син готов почеркати всі мої рахунки.

Старий рішився поговорити з сином, як лиш верне, однак перед тим хотів знайти гідного купця, котрий поклав би перед ним готівку.

— Як би так з нечевя, — думав Ібрагім — заки Сагаф стане розбирати питанє, чи спродати дівку, чи задержати для себе, висипав хтї перед него купу золота та загрозив, що як зараз не рішить ся, то він золото згорне і відходить, Сагаф певно загорне золото і скаже: „бери!“ Ібрагім гадав спровадити баришівника, що доставляв дівчата до гаремів султана аби її побачив, або потай сина завезти дівчину до самдго Царгороду, показати її там і допевнити ся, чи куплять Син мав приїхати на відпустку відпочати десь аж в зимі. Старий гадав, що до тої пори приладнає все так, що син, поставлений перед факт вже майже dokonаний, не зробить дурниць.

Нежданий приїзд сина занепокоїв його. Саме за досить довгий час його неприсутности Софійка „заокруглила ся“. З дитини стала дівкою. Думав, де і яку роботу дати їй, аби її так спрятати, щоби син, заки знов відїде, не побачив дівчини. Гадав, що йому се вдасть ся, бо був певний що син буде спати каменєм бодай до полудня.

Але Сагаф випередив батька. Пробудивши ся рано, хотїв, правда, дальше спати, але не давала йому заснути цікавість, що зробив Бойкінов. Встав і пішов до гарему невольниць. Саме в дверех стрітив ся з Софійкою. Станув, і обхопив її стан пожадливым оком.

— Мама вже вернула? — спитав, гладячи по її лиці.

— Ще нема. Як вийшла в ночи, тоді як ви її покликали, так ще не вернула — відповіла дівчина хлипаючи. — Що ви, пане, з мамою зробили? Куди ви її запроторили? Я питала стару. Вона знає, але мені не хоче сказати. Лише злобно підсміхає ся.

— Не бій ся, дитино, твоїй мамі нічого не станесь.

— Коли-ж бо стара казала, що ви маму били. Казала, що то за те, що мама, замість поцілувати вас в руку з вдячности, бунтувалась.

— Кажу тобі, що твоїй мамі нічого злого не сталося і не стане ся. Їй тепер дуже добре. Побачиш ся з нею, то сама тобі скаже, що вдоволена, що дурна була, коли бунтувала ся... І тобі добре буде — додав, клепаючи по рамени. Добре тобі буде, але ще мусиш подождати, аж верну на відпустку. Тепер іди до кухні, поможи старій.

Сагаф і собіж пішов до кухні. Стара воркотіла. Бурмотіла під носом буцім то до себе, але так голосно, щоби Сагаф чув.

— Вже пора брати ся за роботу, а тої ще нема. Сама не здужаю зладити на час. У нас челяди багато, то і робота є. Як мама не прийде, то полуденок буде готовий хіба саме на вечеру.

— Ей стара! — гукнув Сагаф сміючись. — Чи не зависть говорить з тебе? Я був би тебе післав, як би не бояв ся, що плюне мені в зуби. Не вона винна, ані я не винен, що ти вродилась тоді, коли прийшла на світ її бабуня. Що до роботи, то ти так дуже ненадсаджуєш ся. Як не будеш лінувати ся, то зробиш і без неї так, що полуденок буде в само полудне. Як би Варвара не зараз вернула ся, то ось тут маєш її доньку. Покажи їй, що має робити, поможе тобі.

Поклепав ще раз Софійку і пішов подивити ся до спальні Рибницького. Відхилив двері і побачив, що він ще спить.

— Не диво — подумав — я також ще не виспав ся. Ляжу ще раз пообідавши. Тут і так не маю що робити. Коли сей ще спить, то Бойкінов буде ще довше спати. Через товариство певно заснув о много пізнійше. Я видко вгодив йому, коли і вона ще не вийшла. Нехай! Вже бачу, що маю його в руках. Не диво. Молодий парубок. то дурний.

Пішов до батька. Сей подививсь на него не дуже ласкавим оком. Саме тепер вернув з кухні. Туди пошкандибав був тому, бо крізь вікно бачив, як син виходив звідтам і як клепав по рамени Софійку. Пішов на допити. Від старої довідав ся де Варвара і з чийого приказу; від Софійки, що Варварі, як запевнив син, дуже добре, та що і їй буде добре. На питанє, як вона розуміє тото „добре“, дівча не уміло відповісти. Сказала, що сама не знає, бо добре було би їй лише тоді, коли би разом з мамою вийшла на волю. Все те,

що бачив і чув, не було йому влад. Бачив, що іде до того, чого він так бояв ся. Хотів вже про се поговорити з сином, аби його відвернути від таких непрактичних думок... як вони вже зродились у него. Однак рівночасно боявсь зачинати, аби, як син ще не наваживсь на таке, не звернути його думок на тоту небажану ним стежку. Додумав ся до того, що ліпше не зачіпати, хиба лиш на стілько, аби виміркувати, що криє ся в словах висказаних до Софійки, „добре тобі буде“.

Чи добре було се, що ти зробив з Варварою? — спитав Ібрагім. — Ще не знаєш чи будеш мати з нею яку користь...

— Я був певний, що в той спосіб, котрий нас нічогісенько не коштує, приєднаю собі його. Чи через те Варвара буде гірше варити? Чи споганіє її донька?

— Але може стратити свою вартість. Вона ще здорова.. Ти бачив Софію. Вже пора озирати ся за купцем. Рівночасно з донькою треба буде і маму пустити на торг. Ми держали її і годували тільки через доньку. До роботи, яку робить Варвара, ліпше ужити дешевшу робітницю. Тепер вона ще може мати доволі високу ціну. Нехай нещастє схоче і стане ще раз мамою, то стратить на вартости, як спотреблений кафтан.

— Ви згадували раз, — перебив Сагаф — що Софійку продасте до гарему падишаха. Про се нема що і думати. Як туди піде, то там довідають ся також, в який спосіб вона попала в наші руки. Я ні її, ні її мами не мав права брати.

— Від кого довідають ся? Я баришівникови не скажу.

— Від неї самої. Відберуть гроші які возьмемо за неї, ще й покарають. А ви знаєте, як падишах карає. Впрочім з усім тим треба буде взагалі здержати ся аж до мого приїзду на відпустку. То ще цілком не певне, чи будемо її продавати.

— Не забувай, який ми гріш надіялись дістати за саму дівчину. З продажу невільників ти гадав доповнити суму, яка тобі потрібна, аби купити маєток сусіда. Він оноді говорив мені, що йому тут вже навкучилось жити, та що з весною гадає вертати до рідного краю. Продаж дівчини і ще яких двох-трех невільників доповнила би твій капітал до висоти ціни купна.

— До весни ще далеко...

— Але він з продажию не буде ждати до дня виїзду. За покупцем мусить скорше озирати ся. Як знайде нині, то нині продасть.

— Він править так багато, що не скоро знайде покупця. Нам виплатить ся, бо його маєток припирає до нашого. Через те купно зискалиб на вартости оба маєтки. Чужому не виплатить ся. Як скажете, аби ждав ще з пів року, то певно не буде квапити ся. А впрочім нехай продає.

Старий зміркував, що ліпше залишити розмову. Син був упирака.

Сонце вже зазірало в вікно, а Бойкінов все ще спав. Варвара все ще сиділа, держачи голову сина в подолку. Спина боліла, ноги заспали, а вона таки дальше сиділа неповоружно, боячись розбудити сина. Чула, що довше так не видержить. Стала поволеньки підсуватись ближше стіни, щоби ліпше оперти ся. Сей рух пробудив Саву, він розкрив очі. Глянувши в вікно, схопивсь на рівні ноги.

— Ото сон! Турок не приходив за мною? Мій товариш?

— Ніхто не зазірав.

Хитрий Турок — подумав Бойкінов. — Хоче мені догодити. Хоче також, щоби я добре відпочав, бо тяжка буде робота гребти проти води... То добре — додав голосно. — Побалакаємо ще. Я вже вигадав спосіб як вас увільнити. А не пощастить, силою возьму вас. Чи ви маєте нагоду бачити ся ко и з невільникми, розмовити ся з ними? Я мушу увільнити також двох, що поміг був Туркови приставити сюди. Я міг увільнити їх ще в дорозі, як тамтих трех увільнив, але не зробив сего ради вас. Добре і зле зробив. Добре, бо инакше не лиш не відкрив би вас, але навіть не попав на ваш слід; зле, бо то через мене Турок дістав їх в свої руки. Я їх допевнив був, що вони цілком безпечні в жолобині, в котрій я їх примістив. Вони певно гадали, а може і тепер ще думають, що я зрадник, що спродав їх Туркови.

— Буває, що стрічаємось з ними, як вони на роботі. Не дуже пильнують їх, бо втечи і так не можуть. Кождий тягне за собою велику залізну кулю приковану ланцом до ноги. Іноді стару, подеколи мене, або й Софійку висилають до них з яким приказом, з полу-

денком, або по рожі, тютюн, то що. Тоді є нагода розмовити ся з ними. Тепер найчастійше старий кличе Софійку до саду.

— Нехайже Софійка переповість Глинці, чи як йому тут будуть кликати, Левичеви, (що він Глинка, тут окрім вас, ніхто не сміє знати) все те, що я вам розповів. Нехай йому скаже, що я, не тепер, то в четвер висвободжу його і його товариша. Як би я вас видобув скорше, то нехай тим не журить ся. Прийду і по него. Безпечно прийду. Я забув спитати їх про їх рідню. Може була би нагода повідомити їх рідню про се, де вони. Нехай Софійка про все те випитає їх... Не міг би я бачити Софійку, побалакати з нею?

— Поговорити буде тяжко... І небезпечно. Як се стане ся негадано, то вона зрадить ся... і тебе зрадить.

— Се очевидно поспувало би всі наші пляни. І я не видобув би ся звідси.

— Побачити її можна. Вікно з коритаря проти отсих дверей виходить на подвірє. Пару кроків перед вікном є цвітник, але так далеко, що годі розмовляти. Я скажу їй, щоби пішла попідливати цвіти. Як станеш у вікні, то побачиш її.

Глянула крізь вікно комнати, що виходило в сад. Хвилю подумала і сплеснула в долоні.

Може і розмовиш ся з нею... як закраде ся в отсей сад. Гадаю, що не тяжко буде. Тут рожі під самим вікном. Скажу їй, щоби пішла під вікно скубти. Вже, очевидно, буде знати, що ти тут.

Сава й собі глянув в вікно.

— Ого! Турок не дарує ні кришки хліба за дурно. Що лиш сеї ночі привів невільників, а вже нині вигнав на роботу.

Просто вікна на самім кінці саду Левич перекопував грядку. Згинавсь, хапав руками за ланцух, до котрого прикована була нога, підтягав до себе залізну кулю прикріплену до другого кінця ланца, підступав крок наперед і копав дальше. Сторожа не було ніякого, бо сад був обведений високим муром.

— То нехай Софійка, як буде відходити, скаже йому, аби і він підійшов під вікно. Тепер, аби Турок не покликав мене, заки побачу Софійку, вертай. Як побачиш його, то скажи, що я ще спляю, що просив, аби розбудили мене, коли будуть полуднувати.

Вицілувала сина і відійшла. Та в дверях станула, ударила рукою в чоло і завернула ся.

— Упоєна власним щастєм я навіть не подумала, що є нагода зробити прислугу другому. Аж тепер нагадала собі. Сумежником нашого Турка є якийсь потурнак Манах. Він мав дуже гарну жінку, що не змінила віри, лишилась православною. Як була занедужала, Манах випросив в Ібрагіма Софійку, щоби доглядала недужу. Софійка полюбила її, бо сердечна була дуже добра, і як виходило з її натяків, дуже нещаслива. Віддав Манах сильно скривдив її. Коли почула, що її кінець вже недалекий, поцілувала Софійку і каже до неї:

„Дитино, покляни ся, що не зрадиш мене. Я мушу тобі сказати щось і щось передати, бо чую, що лише тим спасу мою душу, що Бог простить мені. Поцілуй отсей образ Пречистої і присягни, що не зрадиш“.

Софійка присягла. Тоді умираюча дала їй ключик, казала отворити малу скриночку і видобути якісь папери закутані в платок.

„Тут маєш лист і малу цидулочку“. Сказала покійниця. „Може вийдеш коли на волю, або й так може будеш мати нагоду побачити ся з якою доброю православною душею. Лише аби була чесна людина. Ти, дитина, але крізь твої очі бачу розумну душу. Ти зміркуєш, чи людина чесна, чи ні. Передаш йому отсей лист. Скажи, що нещаслива православна душа благає його, аби якими купцями, що їздять до Польщі передали письмо одному православному шляхтичеві, а як його нема, то його братови. Імена обох шляхтичів і місцевостей, де вони живуть, написані на окремій цидулочці“.

— Софійка взяла лист і цидулку. В два дні потім жінка вмерла. Тепер маємо дуже добру нагоду зробити покійниці прислугу. Скажу Софійці, щоби взяла лист і цидулку та передала тобі крізь вікно. Як би не могла зайти до саду, то буду просити Сагафа, аби позволив мені ще раз прийти до тебе. Тоді я передам тобі лист.

Варвара вийшла, а Сава кинув ся на постіль, буцім то спить. Варвара пішла просто до Сагафа.

— Добре було? Вдоволена? — спитав, бачучи, що лице жінки прямо щастєм сияє, що вона аж закочуєсь від солодкого упою.

Вона не відповідала, лише хап за його руку і поцілувала.

— Тепер цілуєш, а перше треба було бити, що-би послухала. А він вдоволений?

— Казав, що лишив би ся на віки тут, як би міг. Вже вийшов?

— Ні. Він такий зморений, що ще ляг спати. Просив, аби його лишити так аж до полуденку.

— Нехай спить. Мені він тут непотрібний.

— Він бачив крізь вікно виноград. Казав, що дуже любить. Покушав би.

— То іди, наріж і подай йому крізь вікно. Як хочеш, то занеси до комнати.

— Може би, аби було скорше, ще заки опять засне, взяти Софійку?

— Вона заступає тебе в кухні.

— Я зараз верну сама, як лише справлю ся з виноградом.

Сагаф вдоволений, що вже майже прикував Бойкінова до себе, позволив.

— Але квапте ся. Полуденок не сміє припізнити ся. Мій старий не любить сего. Вже й так вередує, що я нелад вводжу в його господарство. Гони а не гай ся!

Щаслива побігла по доньку. По дорозі розповіла їй коротко про все, що було найважнійше. Решту лишила на пізнійше. Виноград був саме коло того місця, де працював Левич. Сама відтинала що кращі грозна, а донці казала переповісти Левичеви все те, що їй поручив був син.

— Козаче! — промовило дівча до здивованого і очарованого її появою Левича. — Той Бойкінов, що поневільно запроторив тебе у неволю і привіз сюди, то мій рідний брат. Жінка он там, коло винограду, то моя і його мати. Ми невільниці твого пана. Брат увільнить нас, але ще не зараз. Увільнить тебе і твого товариша. Як не рівночасно з нами, то пізнійше. Як ми відійдемо, заглянь під сей куш, там де саме тепер стоїть мама. Клуночок, що там лежить, для тебе і твого товариша. Не гадай, що ми собі тим робимо кривду. Моя мама начальна кухарка. Маємо всего того через край. Брат буде стояти в отсім вікні... четверте від угла. Як хочеш з ним розмовити ся, а не буде нікого в саді, то підійдеш до вікна. Тепер прощай,

бо готов надійти Турок. Як побачить, що я коло тебе, буде біда... І мені і тобі.

Софійка підбігла до матери і стала помагати їй.

Левич, як станув стовпом, побачивши того ангела, так стояв, вліпивши в неї очі, не кивнувши ні пальцем. Навіть на слово привитання, подяки чи прашання не спроміг ся. І як вже відійшла від него стояв не поворушно, водячи за нею очима. Несучи з мамою нарізаний виноград, переходили попри него. Він що лиш тепер спроміг ся на слово.

— Спасибі, — промовив — за добре слово. Ти щаслива. Маєш тут маму, брата побачиш і надієш ся незабаром вийти на волю. Що я дав би, аби побачити... не маму... моя няня вже в могилі... батька. Він не знає, куди я повів ся, де я опинив ся.

— Біжи до вікна, бо час іде! — Варвара промовила до доньки. — Турок готов зайти до него. Я мушу до кухні. А ти козаче, як буде тобі що таке треба, в чім я можу вигодити тобі, то перекажи через Софійку. Її так дуже тут не пильнують і вона нераз буде мати нагоду пройти попри тебе. Як Софійка відійде від вікна, можеш підійти. Розмовиш ся з Савою.

Подала йому руку і відійшла.

Сава побалакав з Софійкою і Левичем і пішов до товариша. Той ще спав. Пробудив його і оба вийшли перед хату. Сагаф побачив їх крізь вікно і вийшов до них. Злишне було питати, як ночували. Лице Бойкінова показувало, що він більше ніж вдоволений.

— Ви оба спали до полудня, а я ляжу пополуднавши. Я ще не виспаний, бо рано встав. Приладьте байдак, аби змерком мож було відчалити. Тепер ідіть до тої комнати, де вечеряли. Принесуть вам полуденок.

*

*

*

Допевнивши ся, що Сагаф пішов спати, Сава взявся до своєї роботи. Із скрині в байдаці виймив сверло і чіп. Підоймив дошку, що на дні байдака лежала на се, аби не пхати ніг в воду, що в байдаці набиравалась, вивертів в дні діру і забив чопом. Дошку поклав назад, так що вона прикрила діру і чіп. Немаючи що більше робити, взяв невід і пішов з товаришем на рибу. Вернули під вечір, повечеряли і як

тільки зійшов місяць, відчалили. Пливучи Прутом весел не уживали, бо вода сама несла їх досить бистро. Кермував Сагаф. На Дунаю оба Болгари взяли ся до весел і гребли аж до Галацу. Від Галацу Дунай звертаєсь ід півдневи. Від півночи дув вітер. Сава видобув з під лавок щоглу і розіпняв вітрило. Вітер дув такий сильний, що гребці могли відпочивати. Тепер при кермі сів Сава. Сагаф переніс ся на передню лавку.

Наближали ся до заточини, біля котрої вода поглотила Юзуфа з трема козаками. В лісі, що тягнувсь здовж правого берега, замерехтіли два світла. Рибницький, що сидів на середній лавці, озирнув ся. Сава кивнув головою. Сагаф не бачив сего, бо сидів до них плечима. Рибницький відсунув обережно дошку, що лежала над вбитим в дно судна чопом і став чіп поволив тягати, натискаючи на негò ногою то з сего, то з того боку. Сава звертав тимчасом байдак непомітно в заточину. Сагаф помітив, що байдак покидає середину ріки.

— Ти чого звертаєш?

— Хочу ближше берега, бо з байдаком якась нечиста справа. Чую воду під ногами.

Рибницький тимчасом вже вихолітав був чіп і засунув дошку назад на її місце.

— Справді вода! — скричав Сагаф.

Вода вже була над дошкою, вже й по кістки.

— Байдак піде на дно, заки причалимо до берега! — крикнув Сава — умісте плавати?

— Або я риба?! — відповів Сагаф.

Жах малювався на його лиці. Очи троха не вискочили з ям, так вилізли на верх.

— То ходіть до мене. Лише не чіпайте ся мене, бо разом з собою і мене потягнете на дно. Я вас буду держати. Як не будете пручати ся, ані не вчепите ся мене, то спасу вас.

Гребли з усеї сили, але скоро побачили, що труд даремний. Вода бистро наповняла байдак.

— Нам вже пора самим скакати в воду. Не сміємо ждати, аж нас потягне за собою потапаючий байдак.

Рибницький вже був в воді. Плив супокійно ід берегови.

— Скачте, пане! Я піду за вами і зловлю вас. Ще раз кажу, не чіпайте ся мене.

Сагаф стояв на лавці і не рухався.

— Скайте, кажу, бо ще хвилинка, а буде запізно.

— Не можу... не годен.

Сава приступив до него, друлив його у воду, ско-
чив сам за ним, вхопив за ковнір і став плисти.

Мимо перестороги, Сагаф вчепивсь обома руками
за кафтан Сава.

— Пусти! — кричав Сава — Пусти сучий сину!

Не помагало. Сава пустив Сагафа і одною рукою
намагавсь удержати ся на воді, а другою силкувався ві-
дірвати від себе руки Сагафа. Та дарма! Сей сціпив
пальці і держав кафтан цупко, мов в залізних кліщах.
Вже стали оба поринати. Сава, вже під водою, став
розщипати гузики, щоби скинути кафтан і разом з ним
збути ся Сагафа.

В хвили, коли Рибницький скочив у воду, від бе-
рега заточини відчалили два човна. Вони пустили ся
просто до потопаючого байдака. Коли розпо-
чала ся брба між Савою а Сагафом, Рибницький вже
був на однім човні. Тепер оба підплили до місця, де
був Сава з Турком. Сава вхопив за весло. Се спасло
його і Сагафа. Рибакі видобули обох з води.

— Що таке стало ся? — спитав Сагаф, коли вже
були на березі. — Судно було діраве? Ти чому не о-
глянув добре?

— Скажіть, чому ви вчепили ся мене? Не казав
я вам, що тим погубите мене і себе?

— Від хвилі, коли упав в воду, я не знав, що зі
мною дієсь. Сам не знаю, чи чепивсь тебе, чи ні. Та
се пусте. Вже минуло ся. Тепер радь, як мені дістати
ся до мого війська.

— Вже якось ми доберемо ся. Тут люди добрі,
проведуть нас. І пішки не підемо, дадуть нам коні.

Сагаф став призирати ся людям, що розклавши
огонь, засіли навкруги них. Було їх зо двацять.

— Що то за люди?

— Рибакі.

— Рибакі зазброєні? Від стіп до голови...

— Бо в сих лісах бувають гайдабури. Береженого
Бог береже. Роздягайте ся і порозвішуйте шматє проти
огню. Як висохне наша одіж, приведуть коні. Мусимо
зараз рушати, як хочемо досьвіта станути на місци.

Скоро лиш висохла одіж, рибакі привели коні,
що стояли в кущах. Посідали і рушили в дорогу.

Мимо пояснень Сави, Сагаф все ще дивував ся, що тоті рибаки так добре зазброєні, не гірше ніж падишахове військо. Дивувавсь, що кождий мав коня, хоч се до їх рибацької роботи не було потрібне, та що мали три запасні коні, як би знали, що їх число збільшить ся о трех товаришів. Найбільше дивувало його те, що вони знайшлись на місци, та ще й в човнах саме тоді, коли були найбільше потрібні. Нагодились так, як би їх прикликав, або як би наперед знали, що таке скоїть ся. Однак підозріне, яке стало виринати в його душі, розвіяло одно питанє Сави звернене до передовика.

— Чи добре знаєш дорогу до Рибника? Як ні, то лиши провід мені. Я, що правда, сеї околиці так добре не знаю, але все таки знаю бодай іти за зорями. Тепер небо зоряне, знаю по котрім боці Дунай, то хоч може дальшою дорогою, а все таки зайду.

— Дорогу знаю дуже добре. Яж вже від кількох літ проводжу рибаків від Рибника до заточини і назад.

— То веди. А затям собі, що ти не зі мною маєш діло, а з капітаном падишаха.

— Не потребуєш пригадувати мені, що падишах і його офіцири жартів не знають, що не дуже безпечно заслужити собі на їх гнів.

— Гайда!

Пустили ся у чвал. Сава державсь біля Сагафа. Прочі чвалували двома рядами по обох боках. Зразу їхали лісом. З ліса виїхали в степ а по якій годині знов виїхали в ліс.

— Що се значить — спитав Сагаф Саву — що ми, хоч виїхали були з ліса, не виїхали над беріг Дунаю? Ми-ж повинні їхати попри ріку. Куди він нас веде?

— Попри Дунай нема дороги. Здовж ріки тягнуть ся непролазні плавні. Сї плавні мусимо окружляти, аж доки не попадемо на суху дорогу до Рибника. Така дорога зачинаєсь щойно в лісі, в котрім ви імили козаків. Там звернемо ід сходови, вже просто до Рибника. Через отсі плавні дорога довша, ніж просто водою.

Сагаф чув про плавні над Дунаєм, а що не знав, що крізь тоті ішла несогірша дорога, успокоїв ся. Виїхали в лісну галяву. Сава здержав похід.

— Тут — звернувся до Сагафа — Рибницький прощає нас. Йому дорога туди на право, ми їдемо даліше.

— Яке мені діло до него, або до його дороги? — відповів Сагаф — Нехай іде на зломане вязів.

— Але у него до тебе є діло. Ти хиба забув, що йому треба заплатити за те, що відставив тебе домів, що приставив назад, бодай до заточини, де скоїлось нещастє. Треба йому заплатити се, що було умовлене. І за байдак мусимо йому заплатити.

— Чи він вдурів, а ти разом з ним? Ти забув яка була умова? Мав відставити нас назад до Рибника. Не відставив, умови не виконав, отже не належить ся ніяка заплата. За те, що через його дїравий байдак я спіню ся до мого війська, а в добавок скупав ся і наїв ся страху, заплачу йому, але канчуком. Нехай подякує мені і Алахови, що не віддаю його до суду. Там, за те, що трохи не втопив падишахового офіцера, повісилиб його.

— Я з тобою правувати ся не буду. Питаю впосліднє: Заплатиш чи ні?

— Канчуком!

— Хлопці! — гукнув Бойкінов. — З коня його!

Заки Турок встиг сягнути рукою по пістолю, вже лежав на землі. Хлопці вязали йому руки. Два присіли на ногах.

— Перетрусити його! Сюди всі гроші, всьо, що є при ньому!

Бойкінов кинув на землю шапку. Турок пручав ся, кляв, грозив, та се не помогло. Вийняли все, що мав і висипали в шапку. Сава перечислив гроші, заплатив Рибницькому за труд і байдак, а решту розділив між всіх членів ватаги. Тепер підняли Турка, посадили на коня, звязали ноги попід черево коня, завязали очі і пустили ся в дальшу дорогу. Вже була темна ніч, як станули перед якоюсь печерою в скалі. Стягли Сагафа з коня, занесли до печери і там кинули його на купу четиця. Самі розсіли ся перед печерою і розклали огонь. Спекли барана і вечеряли. Повечерявши Сава взяв пару скипок. Одну запалив і пішов до печери. Вбив горіючу скипку в землю, прочі поклав біля неї і приступив до Сагафа.

— Розпутай мене! — крикнув Турок.

— Розпутаю, але не слухаючи твого приказу, лише тому, бо відси не втечеш. Навіть не пробуй, бо печера добре обставлена моїми людьми.

Розпутай і проведи до Рибника, а ні, то ти і твої люди скінчите на палях!

Проси Бога, аби ти так не скінчив.

— То така дяка за те, що я тебе гостив у себе так, як ще нікого передом? Чого ти мене чепив ся?!

— Ти погостив мене так не з великої приязни до мене, а тому аби купити мене. Ти загадав купити мене і мою душу. Хотів, щоби я був тобі помічником в твоїм злочинській промислі. Але я не з такихських. Питаєш, чого я тебе чепив ся. Скажу тобі, але як ти мені скажеш, чого ти чепив ся моєї мами, моєї сестри.

— Я твоєї мами ні твоєї сестри з роду не бачив.

— Бачив. Не раз і не два. Варвара моя мама, Софійка моя сестра.

— Тво... твоя мама, твоя сестра?

Турок вивалив баньки, роззявив рот.

— Твоя мама... І я, осел, сам звів тебе з ними!

— Тепер, гадаю, вже не дивуєш ся, що я тебе чепив ся. Я міг звернути ся до начальства. Воно було би відобрало їх від тебе. Ще й покарали би тебе, бо ти не мав права брати їх в полон. Але я не зробив сего, бо ви Турки всі однакі. Відобрали би їх від тебе, але не дали би їм волі, бо моя сестра, а навіть ще й мати за гарні, аби Турок, що дістав би їх в свої руки, випустив їх. Твій баша задержав би їх для себе. Як не обі, то хочби лише Софійку. Тому то я рішивсь инакше видобути їх з твоїх кігтів. Виміняю їх за тебе.

— Не треба. Я рішивсь Софійку зробити моєю жінкою.

— Велика то честь для нас бідних православних, але з того нічо не вийде. Ти рішивсь, але вона ні. Будуть вони обі на волі, то і ти дістанеш волю. За те, що ти так довго держав їх, належить ся нам якийсь процент. Ми маємо також право до відшкодованя за знищену тобою нашу працю. Як відшкодоване і процент даш нам тих двох невільників, котрих я поміг був тобі відставити до тебе... Левича і Лиманюка.

— Ніяке відшкодоване від мене тобі не належить. Твою оселю знищив не я Сагаф, тільки я, офіцер падишаха з приказу мого начальства. Відшкодованя за

знищену мною твою працю домагай ся від падишаха, а не від мене.

— Ти зі мною не правуй ся. Буде так як я кажу. Не схочеш, то я твоїх невільників видобуду в інший спосіб. Що тоді з тобою стане ся, не потребую говорити... Сам доспівай собі... Тепер вже знаєш чого я чепив ся тебе. За своє життя не потребуєш потерпати. І добре тобі буде у мене, хіба довідаюсь, що твій батько знущаєсь над моєю мамою і сестрою. До Рибника, очевидно, тебе не проведу. Але і тут не лишиш ся. Тут воздух не чистий, заблизько турецькі війська. Переспимо ся і поїдемо дальше. Там і хату гіднішу дістанеш. Там поговоримо про спосіб виміни. А ще раз кажу, про побіг і не думай. Тут коло тебе будуть сидіти два сторожі, а перед печерою сидить їх більше.

Сава вийшов а до печери увійшли два зазброєні парубки. В однім з них Сагаф пізнав полоненого ним козака, що разом з Юзуфом пірнув був у воду.

— Ти тут? — крикнув здивований — Не втопив ся? То Юзуф також жиє?

— Юзуф лежить безпечно на дні Дунаю. Якись злодії, що повиягали нас з води, насипали йому до нагавиць і за пазуху піску, повезли човном на середину ріки і кинули в воду.

— А ви не боронили його? Ви-ж були з ним в змові. То він, аби мені дошкулити, підмовив вас і допоміг вам втечи.

— Ми помагали сипати пісок в його ногавки...

На зорях вивели Сагафа з печери, звязали, прикріпили до коня як передом і почвалали дальше.

* * *

Настала осінь. В садах вже не було роботи, хіба тільки, що деякі деревця пообкутувати соломою і листем, щоби в зимі не померзли. В сих сторонах зима буває звичайно дуже люта. Софійка і Левич вже не так часто мали нагоду бачити ся. Як довго робив в саді за сим крилом хати, де було мешканє Сагафа, міг балакати з Софійкою кожного дня. Вона і мати мали приступ до сего крила. Ібрагім любив порядок і вони мусіли бодай порохи постирати в кожній комнаті. Ібрагімови і через думку не прийшло, що його невільник

познакомився з невільницями, та що вони розмовляють крізь вікна Сагафових гостинних комнат. Тепер се мусіло скінчити ся. Як Левич пообкутує всі дерева, вже більше не поженуть його до саду, не підійде під вікно до Софійки.

Одного дня Варвара пішла на ріку прати. То було в заточині саду. Ібрагім не боявся, що втече, бо лодки були прикріплені до палів ланцями замкненими на колодки. Впрочім він пускав її туди без доньки. Знав, що вона без неї не втече. Вже збирала випране шматє, щоби вертати, як на ріці почула свист. Не голосний, але вона вчула. В душегубці незнакомий їй парубок. Причалив до берега і питає.

— Ти Варвара?

— Так.

— А не брешеш?

— Не віриш, то плинь далше з Богом.

— Увірю, як скажеш ім'я твого сина і де ти його в останнє бачила.

— Мого сина Саву бачила я в останнє тут у Ібрагіма.

— Добре. Я вже четвертий день підпливаю сюди, по пару раз на день, чи не стріну тут тебе, Софійку або Левича. Сава здоров, але дуже далеко відси. Маю для тебе письмо від него. Нехай Левич прочитає вам. Він письменний... Як би тут ще й Софійка була, то я забрав би вас з собою. Нагода дуже добра.

— Я скочилаб по Софійку, як би пустили. Але ми обі разом не сміємо зайти сюди без сторожі.

Незнакомий подав їй письмо і відчалив.

— Треба утікати, щоби чорт не надніс Турка.

Душегубка поплила за водою, а Варвара взяла шматє і пішла до Софійки.

— Є письмо від Сави.

— До нас? Хто приніс?

— Якийсь парубок, що надплив душегубкою як я прала на ріці.

— Так що з того. Ми не письменні, а Туркам письма не покажемо. Хто йому міг написати? Певно загнав ся в якісь сторони, де є письменний піп.

— Левич має знати письмо. Біжи, він тепер в саді.

Софійка побігла. Левич порав ся саме біля вікна. Він роботу міг давно вже покінчити, але нарештє гаяв

ся, надіючись, що Софійка, хоч не могла тепер його тут надіятись, таки надійде. І діждав ся.

— Ти письменний? — почув з вікна.

— Письменний.

— Читай, то лист від Сави.

Лист був писаний болгарсько-українською мішаниною. Ся мішанина показувала, що піп, котрий писав лист, був Болгарином, що жив між Українцями, яких тоді в Молдавщині і в Добруджі жило дуже багато. Лист був короткий. Сава писав, що здоровий. Перша часть пляну, який вигадав, аби їх увільнити, повелась йому ліпше, ніж він сам надіяв ся. Сагаф в його руках і не вихопить ся з них. Він його виміняє за них. Лише не зараз, бо є якісь перешкоди. Ліпше поволи іти до ціли, але за те певно. Як довго Сагаф в його руках, так довго Ібрагім не спродасть їх. Нехай будуть терпеливі, всьо буде добре. Як би що таке стало ся, що до виміни не прийде, то він знає, де вони. Увільнить їх силою, або яким підступом.

*

*

*

До маєтку Ібрагіма припирав маєток Манаха. Була се хата з господарськими будинками, великим садом і виноградником. Сей то маєток Ібрагім загадав купити, щоби заокруглити свою посілість, а вітак поділити її на дві рівновартні пайки. Хотів, щоби ще за його житя оба сини знали, що дістанесь одному а що другому. Маєток сусіда був йому потрібний головно тому, бо давав йому другу хату з всіма в хозяйстві потрібними будиками. Оба сини ніколи не могли в нічім згодити ся, отже по його смерти було би цілком певно прийшло між ними до сварок, а то й до цілковитого розбрату ізза хати. Старший син головно тому переселивсь до Царгороду, бо в господарських справах ніколи не був одної думки з братом. Або радше було навпаки. Старший був згідливий, але Сагаф в усім хотів бути мудріший від свого старшого брата. Аби жили в згоді, треба було зробити так, щоби не потребували разом газдувати, та щоби взагалі оден від одного був в усім цілком независимий. Аби їх під господарським зглядом цілком відокремити, Ібрагімови були як раз потрібні сад і будинки Манаха. Коли би їх придбав, то міг би

обох синів обділити так, що кождий з них дістав би однаку і рівновартну пайку.

Хто був сей Манах, з відки родом, не знав ніхто. Дещо знав лише Ібрагім, але також не всьо. Про походжене Манаха Ібрагім знав лише тільки, що то був поляк, що побусурменив ся. Перед шести роками познакомив ся був з ним в Галацу. Чи Манах був тоді справді католицьким монахом, чи лише удавав монаха, Ібрагім не знав і се було йому байдуже. Був вдоволений що монах зробив йому таке предложенє, на котрі заробив добру пригорщ золота. На сій спілці монахмусів заробити ще більше, бо купив собі саме отсей маєточок в його сусідстві. Чому монах покинув рідний край, поселивсь тут на постійний прожиток, а навіть змінив віру і став потурнаком не казав нікому. Ібрагім не питав його, бо знав, що правди не довідає ся. Здогадувавсь лише, що його сумежник накоїв в Польщі тільки іліха, що небезпечно було лишатись йому навіть в тій державі, де кождому, хто лише мав силу і мідяне чоло, всьо було вільно. Можливе також, що монах, а по прийнятю ісляму Манах утік з Польщі і захистив ся тут з чужою жінкою. Заки Манах торгував і упорядкував куплений хутір, привезена ним жінка разом з маленькою дитиною мешкала в гаремі Ібрагіма. Тогід жінка померла, полишивши вісімлітнього хлопця. Ібрагім здогадувавсь, що Манах не був батьком дитини. До того Ібрагім додумав ся, ще як вони мешкали у него. Він зміркував, що Манах хоч як догоджував жінці, хлопця не любив і дуже часто бив його. Як довго жила мати, ставала в обороні дитини. Коли-ж тота закрила очі, Манах став над хлопцем так збиткувати ся, що хата була для него катівнею.

Манах, хоч любив покійницю, не довго банував. Мав практичну вдачу і ніколи не думав про се, що минуло ся. Та проте він чогось не міг собі дати ради ні поради. Ніяка робота не бралась його. Ходив, заклавши руки позад себе і міркував щось. Він все був такий, коли душа його витівала щось таке, про що знав, що воно майже недосяжне, або сполучене з великою небезпекою для него. Тепер душу його морочили аж три ріжні пляни. Йому тут вже навкучило жити. Він привик був до иншого життя. Привик до життя гучного, веселого, в товаристві панів шляхти і гарного жіноцтва. Тут сидів

лиш тому, бо там, куди його тягло, не міг показати ся. Тепер став промишляти, чи таки не заризикувати поворот до рідного краю. Як би осів подальше від тих сторін, де проживав, заки переніс ся в Молдавщину, то ніхто не знати ме хто він і яка його минувшість. Міг би, приміром, осісти в Варшаві як купець з Молдавщини, або як молдавський боярин, що переслідований пануючою партією утік за границю. Думав також про се, чи не спробувати ще раз щастя як посередник між невільниками Ібрагіма а їх родинами. Тепер Ібрагім мав знов кілька невільників з Червоної Руси, котрі, як вони оба міркували, могли дати великий окуп. Небезпечно було вдруге брати ся до такого посередництва, як його розумів і як раз вже зорудував був Манах. Але, раз пішло гладко, то чому не мало би ще раз пощастити?

Найбільше морочили Манаха думки про болгарочку Софію. Вже коли вона першого дня порала ся коло його покійної жінки, він так ласо спозирив на неї, що аж недужа помітила се. Поводивсь з нею дуже ласкаво і вічливо, цілком не так, як Турки привикли поводитись з невільницями. Як тільки була нагода, погладив по лици, під бороду, поклепав по рамени, підсував всякі ласощі, то що. А все те, як казав, з вдячності, що вона так мучить ся коло любої жінки його. Як недужа закрила очі, Манах, таки при небіжці так сердечно дякував тому „ангеликови, що осолодив послідні хвилі моєї любої“, що аж обняв її і поцілував в уста. Софійка мусіла аж боронити ся, відірвати і відкинути його руку від грудий. На пращанє подарив їй гарну шовкову хустину. Він знав, що Ібрагім держить її на продаж.

— Коли так, то продав би і мені — міркував. — Гріш є грошем, пусте, від кого. Трудність може бути лише в ціні. Певно заправить більше, ніж за рідну маму. Як би так мені поталанило з викупом його невільників, то я заробив би тільки, що небогато треба докласти і дівка буде моя.

Манах став зчаста заходити до Ібрагіма, та все зводив розмову на його невільників. Намагавсь вимірювати, що старий загадує з ними зробити. Старий радо приймав у себе Манаха, бо мав подібне діло до нього. Хотів зміркувати, чи Манах справді загадав „про-

дати хутір, коли і що гадає взяти за него. Коли Манах знов звів розмову на невільників, Ібрагім сказав.

— Є у мене оден шляхтич польський, за котрого надіюсь взяти великий окуп. Він був вже відніс ся до Вірменина в Галацу, що посередничить між невільниками, а їх свояками. Доси ще нема відповіди. Мабуть Вірменин, що не хоче вдоволити ся провізією від мене, до ціни купна ще хоче дістати велике баришівне від рідні невільника. Він все так робить. Через те справа викупу іде пиняво, бо буває, що родина невільника не годна спромогти ся на так високу ціну. Тим то й я не люблю послуговати ся тими вірменськими посередниками.

— А тоті два, що їх син привів, коли був посліднім разом дома? — спитав Манах. — То якісь таємничі птахи. Я не годен збагнути, хто вони і через те не можу установити ціни викупу. Лише то певне, що вони оба якісь знатні люди, та що їх імена прибрані. Деякі дуже багаті полонені роблять так аби не жадати від них великого окупу.

Так справді бувало, але Ібрагім не був певний, чи його невільники саме з отсеї причини причаїли ся, чи лише тому, що були з війська Підкови і бояли ся ката. Можливе, що з одної і другої причини. Для него було би се ще ліпше, бо тим більший окуп видусив би від них. Аби лише знав, кілька вони годні заплатити.

— Як би їм дати за товариша якого шпігуна — промовив Манах подумавши хвилю — то вони, заприязнивши ся з ним, вищебетали би йому всі свої тайни.

— Де такого знайдеш? То мусів би бути хтось з їх віри, та з їх сторін. І певний чоловік мусів би бути, аби мене не зрадив, не використав тайни виключно для себе — відповів Ібрагім. А в душі додав — дістав мене в свої руки та вимушував від мене гроші, довідавши ся, що два з них козаки Підкови а тим самим не моя і не сина власність, а власність падишаха... Що їм не у мене місце, а на палю.

— Міг би бути хтось такий, що в тім мав би спільний інтерес з тобою.

— Який би то міг бути інтерес? Шпігунови лише платить ся за шпігуństwo. Аби дістати заплату, вигадє будь що і я заплачу за брехню. Ще й готов заробити на два боки. Мені збреше а тамтих перестереже.

— Я думаю про такий спільний інтерес, про такого спільника, котрий заробить тим більше, чим більший буде окуп. Ти вже мав такого спільника... Забув?

— Тепер вже розумію тебе... Але де знайду такого?... Тоді ти був моїм спільником і заробив... хто знає, чи не більше ніж я. Тепер ти не схочеш пхати пальців між двері, а щоби другий такий нагодивсь мені, не надіюсь.

— Чому, думаєш, не схочу пхати пальців? Тоді не прищикнув собі їх, то і тепер піде гладко.

І ти хотів би тепер який час сидіти з ними? Ти тепер старший ніж тоді був, привик до вигоди... А без того вони не будуть мати довіря до тебе, не виязичать ся.

Всьо буде можна устроїти так, що буде мені вигідно і добре між ними, а вони не здогадають ся, що я не невільник, а шпігун.

— Я не дуже за тим, але і невідмагаюсь. Хочеш, то пробуй.

— А тоті Болгарки... Що з ними зробиш? Софійку вже пора вивести на торг. І стара має свою вартість... ще нині. Вона в таких літах, що до року готова зівянути. У жінок в її віці таке приходить нагло. Ще нині злакомить ся неоден, завтра ніхто і не гляне в сей бік.

— Стару я продав би таки зараз, хоч добра робітниця. Донька підросла і мама їй вже непотрібна. Але з донькою тяжша річ. Правда,... Спродати не тяжко, за неї дістану в кожній хвили великий гріш. Але я хотів би знайти купця, що годен дати за неї тільки, кілько плагить ся за дівчину сотворену на першу в гаремі падишаха.

— Тепер дівчата упали в ціні — замітив Манах, не дуже вдоволений з того, що Ібрагім так високо цінує свій товар. — Тепер воєнні часи... Приходить такий великий ясир, що на сей товар годі знайти покупців. І є в чім вибирати.

— Нехай приведуть в десятеро тільки, самих красунь, то такої, як моя Софійка між ними не знайдеш.

— Ти не циган, вона не твоя дитина. Не хвали ся нею так дуже. Скажи ліпше, кілько за неї гадаєш взяти. Але не жартуючи, лише так, аби мож купити.

— Може ти наваживсь купити? — спитав Ібрагім кпинним тоном.

Гадаєш, що я забідний аби посягати по тій твій скарб?

Твій маєток не такий великий, аби багато лишилось, як заплатиш за дівчину.

— Ти в моїй скрини не сидиш. У мене окрім того хутора і саду ще й покладний гріш. Надію ся також заробити дещо в спілці з тобою. Може моя пайка з ціни викупу вистане, щоби заплатити за дівчину.

Тепер Ібрагім вже доміркував ся, чому Манах так з часта заходить до него. Хотів дістати Софійку. Хоч дівчина поки що, не була на продаж, бо син ще не рішив ся, що має з нею зробити, то всеж таки хитрий Турок загалав використати пожадливість сусіда і не відбирав йому надії. Як Манах на дівчину, так Ібрагім важив на маєток Манаха.

— Про всё те, про викупно невільників та про дівчину можемо поговорити, але пізнійше. Я готов також взяти під розвагу купно твого хутора, як би ти думав покинути сі сторони. Але тепер і непригідна пора на се і мусимо заждати на приїзд сина. І невільники і дівчина його власність. Подорож по гроші на викуп невільників тепер небезпечна. Український козак Підкова знов вдер ся в Молдавщину, розбив військо господаря Петра Хромого і захопив Ясси. Хромий утік до свого брата, господаря Волощини і там збирає військо, щоби Ясси відбити. Йому на поміч ідуть з усіх сторін турецькі війська. Мабуть і мого сина справили туди, бо від тої пори, коли в останнє був дома, не маю від него, ні про него ніякої вісти. Пускати ся в дорогу до Польщі безпечно буде аж тоді, коли Підкова вже тревало укріпить ся на молдавським престолі, або коли Хромий прожене його.

Підкова не удержав ся в Яссах, хоч вся чернь молдавська і всі Українці Молдавщини станули за ним. Козаки Підкови і Молдовани розторожили волоське військо Хромого, що разом з Турками підійшов був під Ясси, але стало ся щось таке, чого Підкова ні християни Молдавщини ніколи не сподівали ся. Проти Молдован а за Турком і турецьким прислужником Хромим станула велика християнська сила. Семигородським воеводою був тоді Стефан Андреєвич Батори, родич був-

шого воєводи Семигороду, тепер польського короля Стефана Баторія. Польський король приказав семигородському воєводі вирушити проти Підкови з усім військом, яке тільки має. Як би того було за мало, обіцяв дати Туркам проти Підкови всю воєнну силу Польщі. Польський король зробив се тому, бо був підручним князем султана. Він потерпав також, що як Підкова твердо засяде в Яссах, то Молдавія разом з козацтвом України та українською шляхтою Червоної Руси відібють сю країну від Польщі і відбудують велику українську державу від Дунаю аж по Кавказ. Підкова зміркував, що його сили за слабкі, щоби остояти ся проти Волохів, Турків, Семигородців і Польщі. Він рішив ся і тепер уступити, щоби зібрати ще більші сили і в літі третій раз пробувати щастя. Забрав гармати, всяку иншу зброю і великі запаси, та подав ся назад на Україну.

Манах бачив, що як має їхати в Польщу за викупом, то довше не мож гаяти ся. Пішов до Ібрагіма добивати торгу.

— Чи поспробуємо ще раз щастя? — спитав старого.

— Я на те маю невільників, аби на них заробити. В який саме спосіб, мені байдуже. Про викуп вони чогось нерадо говорять, особливо Левич і його товариш Лиманюк. Буду мусів спродати їх. Коли-ж вони так упиряки, то моя совість буде чиста, як при твоїй помочи дістану бодай половину окупу. а потому й спродам їх. Але чи пощастить тобі з ними так як з тамтими дураками? Чи зумієш переконати їх, що ліпше викупити ся, ніж сидіти в неволи?

— Лиши то мені. Гадаю, що злагода між нами обома буде така сама. як тоді. Половина тобі, половина мені... А може і третиною вдоволью ся, як спродаш мені Софійку. Як не спродаш, то цілком не беру ся за діло.

Ібрагім знав, що Манах колись виїде отверто з сим бажанєм і тому вже заздалегідь обміркував всьо до найменших подробиць.

— Софійки не продам — каже. — Вона не моя невільниця, а мого сина. Син не хоче продавати її, хоче задержати для себе.

— Вдурів?! Не жалко йому гроший, які за неї може дістати?

— А ти що?... Розумний? Також наважився викинути в болото мішок золота... Я зробив би синові збитка, як би мож устроїти так, що вона буцім то втікла, або хто вкрав її.

— Хитрий ти. Так син і дівку втратив би і гроший не понюхає. Гроші за його дівку пропадуть у тебе.

— А для кого-ж я збираю гроші, як не для моїх синів?... У мене вони безпечніші, бо мої сини розтратники, особливо сей молодший. Як я спрячу гроші, то бодай по моїй смерті будуть панами.

— Як треба, щоби дівку хто вкрав, то се я можу зробити. Твій гарем припирає до мого саду. Як спродаш мені дівку і вона вже буде у мене, виломлю до твого гарему діру а другу в мурі мого саду на вулицю. Син увірить, що хтось вломився до мого саду, а відтам до твого гарему і вкрав дівку.

— Можна би і так зробити, але з того нічо не буде.

— Чому? Гадаєш, що в мене скриня порожня? Може гадаєш заправити так багато, що і скарби султана не вистануть на ціну купна?

— Що о ціну торг розібеся, я більше ніж певний. Але про ціну поговоримо пізнійше. Як дівчину спродам, то вона не сміє лишити ся в Молдавії, бо Сагаф довідав би ся про се. Значить ти мусиш з нею виїхати.

— Я і так рішивсь вернути в Польщу.

— Не вірю, бо ти поселив ся тут поневільно через твої обманства з викупном невільників. Може й інші гріхи казали тобі утікати з Польщі. Тепер гадаєш повторити обман. Безпечнійше через те тобі там не буде.

— Польща велика. Я вже знаю де осісти, щоби пани з Руси не знайшли мене.

— Твої наміри, хоч би й щирі були, не дають мені певности. Дівчину дістанеш, як спродаш мені хутір і зробиш так, щоби син мусів увірити, що не хто инший, як саме ти украв дівчину. Тота діра в гаремі не согірша думка. Але того ще за мало. Ще мусиш підмовляти кого з моїх людей, аби допоміг тобі викрасти дівчину. Так дістану сьвідка, син тим лекше повірить.

— Коли між нами вже на с'ім стало, то чи не могли ми поміняти ся завдатками?

— Якими?

— Я тобі дам часть ціни купна за дівчину, а ти... А ти позичиш мені її... Бодай раз...

Ібрагім став спазматично сміяти ся.

— Як боїш ся дати до мене, то... у тебе є досить зайвих комнат... Прийми мене на ніч.

Ібрагім дальше сміяв ся, вхопивши ся за черево. Аж кольки сперли його, слези покотились по лиці.

— На завдаток можу тобі дати її маму. Але не за твій завдаток, лише за окрему заплату.

— То з цілого того інтересу нічо не вийде. Ще не знати, чи той твій скарб взагалі що варта. Лице гладке, то правда. Але решта? Я kota в мішку не купую. І за викупом не поїду і хутора не продам тобі відповів Манах розярений, не так відмовою, як сміхом Ібрагіма. Був лютий на него, лютий на себе. Сам зміркував, що осьмішив себе таким предложенєм, та ще й зралив ся, що дівчина так заїхала йому в голову.

Ібрагім не бояв ся того, що Манах відступить від інтересу, або що махне рукою на дівчину. Всеж таки відволока могла би поспувати одно і друге діло. З заходами о викуп не мож було гаяти ся. Саме тепер був пригожий час до їзди в Польщу. З дівчиною хотів також покінчити, заки верне Сагаф. Аби назад навязати перервану розмову, аби Манаха задобрити, та ще сильнйше розбурхати його кров, розпалити його пожадливість та прикувати його до дівчини, промовив.

— Аби ти не гадав, що я такий скнара і аби ти не потребував купувати kota в мішку, дам тобі завдаток, але не такий великий як ти хочеш. Іди на часок до другої комнати. Занавісу розгорни на стілько, щоби тебе звідси не мож було доглянути, а ти щоби бачив все те, що тут діє ся.

Манах шез за занавісою. Ібрагім пішов до сінний, ударив мідяною паличкою об мідяне калатало, що висіло при дверех і вернув до комнати, поклавши на стільчику коло себе канчук. Увійшов слуга.

— Нехай тут зараз прийде Софійка!

Софійка прийшла.

— Запри двері на ключ!

Софійка глянула на него здивована, але двері заперла.

— Роздягай ся!... Роздягай ся! — крикнув, коли тота, розкривши очі широко, вдивлялась в него, мов би його не розуміла.

— Ти спиш на встоячки? — спитав хапаючи за канчук.

— На що вам тото? — спитала хлипаючи.

— Не твоє діло! Я вже знаю, на що. Я чув, що в тебе пархи.

— Я що днини купаюсь. Хто такий поговір пустив на мене?

Бачучи, що словами нічого не вдіє, Ібрагім вхопив за канчук. Вона склала руки як до молитви. Але помилювання не вимолила. Канчук зломив її упір, стала роздягати ся.

— Живо, живо! — підганяв старий. — Всьо скидай, всьо, до чиста — і знов підоймив канчук до удару.

— Так... Тепер стань там під дверми.

Дівчина станула, як приказав, закривши ся долонями.

— Руки в зад, за спину! Стояти просто!

Старий ляг на отоману і вдивлявся в дівчину.

Манах за занавісою дрожав цілим тілом, під ним делькотіли коліна.

Софійка скрикнула... Здогадала ся, що Турок продає її. Манах не міг здержати ся і нагло вискочив та станув перед самою дівчиною. Гарне лице його мало тепер якийсь поганий, звірський вигляд. Заки Ібрагім схопив ся і встиг перешкодити, Манах вхопив дівчину за рамена і обернув її. Побачивши на плечах червону смугу від удару канчуком, приклав уста і ссав, як би хотів висати біль. Сего було Ібрагімови за багато. Вхопив Манаха за плече і верг ним на отоману. Дівчину випхав до другої комнати, кинув за нею її одіж і казав одягати ся.

Коли дівчина відійшла, Ібрагім глянув допитливо на Манаха. Сей сидів мовчки засоромлений, що не міг запанувати над собою і в друге осмішив себе.

— Маєш завдаток. А тепер до діла.

— Що хочеш за дівчину?

— Дівчина друге діло, чи аж третє. Насамперед справа полонених, відтак твій хутір а на впослід дівчина. Про висоту викупу поговоримо аж тоді, коли будемо знати, кільки з кожного з них мож буде видусити. Яку даш займу?

Ібрагім бояв ся, і цілком слушно, що як Манах збере гроші на викуп невільників, то до него цілком не верне а гроші задержить собі. У Турків чи у Татар звичайно водилось так, що властитель кількох невільників випускав одного, щоби привіз окуп за себе і за прочих товаришів неволі. Як він не вернув, то властитель невільників задержував всіх прочих так довго, як довго вони не заплатили за себе і за того, що не вернув, пусте, з якої причини. Бувало, що висланий не роздобув гроший, щоби заплатити за себе, а не мав охоти вертати до неволі. Бувало також таке, що дістав гроші від родини прочих невільників, але спроневірив їх і тому не вертав. В сім случаю Манах не був невільником, а його їзда по окуп мала бути обманством. Він був би дурний, як би, зібравши гроші, ділив ся ними з Ібрагімом. Обманець обдурив би обманця. Тим то Ібрагім не смів дати йому в руки повновласти невільників так довго, як довго не обезпечив ся, що Манах не лиш верне, але і віддасть йому його пайку.

— А як гроший не дістану?

— Як не лишиш заставу, то скажеш так і добицію не поділиш ся зі мною, хоч би дістав. Береш ся за діло на свій страх. Як не маєш певности, що поталанить, то навіть не пробуй. Не я вигадав той промисел і не я посилаю тебе. Хочеш, то трібуй. Не хочеш, або сумніваєш ся в успіх, то лиши тото і не мороч мене. Тоді я згодив ся був, бо ти лишив у мене в заставі рідного брата.

— Брат вже помер. Тепер лишу тобі сина.

Ібрагім поклепав Манаха по рамени, підсміхаючись злобно.

— Хитрий з тебе ляшок, але попав не на дурного Турка. Ти хочеш сина лишити у мене як займу? Отсе для мене доказ, що ти, як видобудеш гроші, не вернеш сюди.

— І лишу сина у тебе в неволи?

— Сего, від покійної жінки... твоєї, чи може жінки ближнього твого? ...Що ти його лишиш, я ні на хвилю

не сумніваю ся. І я певний також, що ти по него не прийдеш. Він сам, як би мав вибирати між неволею а далшим житєм у того, кого зве своїм батьком, гадаю, вибрав би неволю.

Сей удар приняв Манах з зимною кровю. Навіть не пробував грати кумедії оскорбленого.

— Окрім хлопця лишу тут ще мій масток. Гадаю, що на твоїх невільниках не зароблю так багато, щоби для твоєї пайки плюнути на масток.

— Плюнути, не плюнеш. Але щоби його продати, не потребуєш сам єюди приїздити. Се зорудує твій повновластник. Як твій масток має бути порукою, то мушиш дати мені довжну грамоту.

— А яку я дістану поруку, що ти Софійки не спродаш кому иншому?

— Можемо зробити контракт. Обчислимо, який маєш дістати окуп за невільників. Половину сеї суми будеш мені винен. За поруку заставиш свій хутір з садом, так, що як до умовленої пори не прийдеш, або приїхавши не віддаш мені моєї пайки, хутір буде мій. Умовимо також ціну Софійки. Я в тім самім контракті продам тобі Софійку, але як до згадано речинця не прийдеш і моєї пайки разом з ціною дівчини не передаш мені, можу з Софійкою зробити, що хочу. Ще й одно мусить бути в контракті. Що Софійку спродам лише тоді, коли до тої пори вона не стане жінкою Сагафа. Я тобі вже згадував про се, що він хоче задержати її собі. Я буду трібувати вибити йому се з голови і надіюсь, що він залишить сей намір. Гадаю, що ти, знаючи мене, повіриш мені, що всякий ціннійший товар волю продати ніж марнувати його дома.

— Я ще не рішив ся. Поміркую і завтра дам тобі остаточну, рішучу відповідь.

Манах не спав цілу ніч. Ризико було велике, але бачив, що Софійку, через котру в день не бралась його ніяка робота, а в ночі не міг спати, дістане лише тоді, коли згодить ся на предложене Ібрагіма. На другий день пішов до него і добив торгу.

До просторої комнати, де мешкали невільники Ібрагіма, ввели нову жертву невільництва, польського шляхтича Монаховського. Левич і його товариші доразу зміркували, що се якась велика риба і Турок надієсь

дістати за неї великий окуп, бо дали йому ліпшу постіль і ліпший харч. Монаховському приносили так обильний харч, що він ще й товаришів міг обділити зайвиною. Тоїж днини, коли Ібрагім дістав свіжого невільника, Манах щез з хати. Казали, що виїхав кудись за орудками та не скоро верне. Нагляд над своїм хозяйством передав Ібрагімови.

По десяти днях Турок випустив Монаховського. Поїхав до Польщі з письмами трех невільників Ібрагіма, щоби за них і за себе привезти окуп.

* . *

Пару днів по виїзді Манаха якийсь їздець за ковтав у браму Ібрагімового хутора.

— Тут сидить Ібрагім? — спитав слугу, що відхилив кватирку і спитав, чого хоче.

— Тут.

— Приклич його сюди. Маю для него письмо. А не гай ся, бо письмо дуже важне.

— Яке письмо, від кого? — спитав прикликаний Ібрагім, визираючи крізь кватирку.

— Від твого сина Сагафа — відповів їздець, держачи в руці лист.

Ібрагім казав відчинити браму, щоби їздця впустити в загороду. Однак сему ані в гадці було лишати ся тут. Підїхав аж під саму браму, вкинув в кватирку лист, зіпняв коня острогами і мов вітер помчав ся назад в ту сторону відки приїхав був. Ібрагім всунув лист за пазуху і повагом пішов до хати.

— Видко, не скоро приїде, коли присилає письмо — думав. — То добре. Між тим може верне Манах і дівчина буде продана... чи украдена. Побісить ся троха, але вид золота за дівчину скоро утихомирить його.

Старий вернув до хати, сїв під відком і розвернув папір. Були там два листи. Один писаний Сагафом, другий незнакомою рукою. Лист Сагафа був короткий:

„Я попав вполон. Мій пан заявив, що виміняє мене лиш за Варвару, Софійку, Левича і Лиманюка. Поводять ся зі мною несогірше, але під услівем що і згаданим особам буде так само у тебе. Сагаф“.

В другім письмі стояло:

Звістку про твого сина відсилаю так пізно тому, бо не мав під рукою писаря, що уміє по турецьки, котрий не зрадив би мене. І з післанцем була тяжка справа, бо післанець в таких справах мусить бути не лиш певний, але також опитний, меткий і обережний. Як згодиш ся на се, про що твій син пише тобі, застроми над брамою малу віху. Тоді перекажу тобі, як має бути зроблена тота виміна. Очевидно, відповідь дістанеш не зараз, бо мої розвідники не сидять постійно під твоєю брамою і виміну мушу вимудрувати так, аби непошитись в дурні“.

Старий прочитав оба письма раз, другий і третій. Письмо сина озирає на всі боки, держав до вікна, грів над розпаленою бляхою, але ніякої позначки тайного письма не помітив. Сів під вікном, голову понуриє землю, опустив руки і затуманів. Не так судьба сина затрівожила його. Він знав, що синові не зроблять ніякої кривди, як довго вичислені в письмі невільники в його руках. Але страта! Треба буде випустити з рук чотири штуки... І то такі цінні... Такий скарб як Софійка!

З рішенням Ібрагім не квапив ся. З листу сина виходило що і він не нагнить. Як протягне справу, то може обійдеш без виміни. Може бандитів витровлять і сина увільнять силою? Замість поставити на брамі віху, Ібрагім поїхав з обома листами до Галацу, аби їх передати начальству і просити о з'організоване польованя на гайдабурів.

*

*

*

З города Львова виїхали верхом два шляхтичі. Виїхали галицькою брамою, бо аж під Ходорів одна їм була дорога. Оден жив під Ходоровом, другий під Галичем. Їхали ступою та мовчки, понуривши очі в землю. На лицях обох був сум, біль, розпука. Немов вертають з похороиу якої дорогої особи, одинокого сина, послідної надії роду. Лиш час до часу з їх очий стріляла якась дика лють, завзяте і жажда пімсти.

По вусах старшого, того з під Ходорова, покотила ся слеза. Се перебило мовчанку. Молодший Сілецький саме тоді підвів був очі. Побачив слезу і не вдержав.

— А то король!... Бог би його побив... та побив би його!

— Бо він лише по назві король. На ділі-ж він турецький санджак, що завідує султанською провінцією — відповів Лодинський.

— Як його вибрали, я був в Криму. Вже там говорено мені, що новий король польський приборкає козаків. Татари чванили ся, що будуть могли безкарно гуляти по Україні та брати ясир, аби лиш не займали фільварків та челяди католицької шляхти. Я не вірив, аж ось, лише вступив в столицю нашого воєводства, допевнив ся на власні очі, що то не були перехвалки. Як то стало ся, що такий гайдук бусурменський попав на християнський престол? Чейже шляхта знала хто він, і який він?!

— Саме тому, що знала. Тут знайшли свої свого. Польська шляхта хоробра, любить воювати... язиками. Шаблі у них в роботі лиш на підпитку, або в борбі з другим сусідом о маєток, коли сягають „левем“ по се, чого не годні дістати „правем“. Що їм там віра Христова, що їм культура! Аби лише міг в спокою травити се, що висмоктав з підданих.

— Знаю я, знаю... тоту шляхту. Вона радо проливає кров, але не свою в обороні батьківщини, лише кров безборонних. Вітчину, як боронить, то все лиш чужими руками, чужими шаблями, чужою кров'ю. Як чужих не мають, то радше заплатять гарач, а каплі крові не заризикують.

— Не говоріть „гарач“. Лицарський і не побідимий народ польський не платить гарачу. Він лише дає „упомінки“, такі, які прикаже „приятель“ в Бакчисараю, чи в Царгороді. Тепер ідуть ще далше. Передом королі платили гарач грішми. Батори платить за турецьку приязнь ще й нашою кров'ю. На приказ падишаха рубає голови героям, що посміли прогнівити султанське величство війною проти иншого підданка турецького.

— Чи Польща справді відчахнулась від всего прочого світа християнського та пішла на спілку зі світом бусурменським?

— Чи така спілка списана на ослячий шкірі і підписана королем та султаном, чи заосмотрена великими печатами державними, того не скажу. Але що вона є на ділі, то певно знаю. Мабуть є і списана. Нині ти сам

бачив, як у Львові на ринку кат робив копію умови. Писав топором мачаючи се перо в крові Підкови. То навіть не спілка короля з султаном. Король просто вступив на службу до султана. Підкові зняв голову з пліч на приказ падишаха, свого зверхника.

— Се таки правда, що Баторія накинув Польщі султан?

— Накинув проти иншого, вже раньше вибраного. Зразу шляхта була покликала на польський престол німецького принца Максиміліяна. Се затрівожило султана. І польська шляхта, що всякої війни боїть ся як антипоко свяченої води, стала жалувати того. Хтось пустив був чутку, що новий король готов знасилувати Польщу до війни на знищення бусурменської сили. Для Туреччини була тоді дуже скрутна хвиля. Всі держави на захід від Туреччини і Польщі ладили ся до війни проти Турків. Народи Балкану бунтувались проти турецького ярма. Проти Турка хотіла стати Московщина. Наша козащина росла постійно в силу а в її руки могла впасти також Молдавщина. Як би до борби проти бусурменського світа приступила Польща, то виповнила ся би прогалина між Заходом, що ладив ся до війни з Турком і Сходом, що був в постійній борбі з бусурменами. Приступлене Польщі до ворогів Туреччини сотворило би кліщі з італійських держав, Німеччини, Польщі, Литви, Москви, народів Балкану, козацтва низового, городового і донського. Такі кліщі задавили би Турків і Татар. По них заспівали би в Європі „вічна память“. Вони мусілиб вернути ся туди, звідки прийшли. Аби Польщу, не то що і на дальше здержати від всякої участі в борбі християнського світа і Європи проти бусурмен і Азіятів, але щоби навіть тоту Польщу звернути проти ворогів Туреччини і Татарви, а головно проти нашого козацтва, султан приказав своїй креатурі семигородській простягти руку по польську корону. Католицьку шляхту легко було приєднати для сеї кандидатури, бо вона воліла спокій, ніж війну з Турками... Хоч би сей спокій куплено коштом постійного руйнування православних земель.

— Значить, нами править тепер царгородський султан?

— Не хто инший. Він засуджує на смерть шляхтичів Польщі. На його приказ король дістав підступом

в свої руки засудженого султаном шляхтича і під контролею турецького возного стинає його публично, на ринку у Львові!

— І не було ратунку? Чи всі думали, так як я, що король не важить ся на таке? Що в останній хвили схамене ся. Як не випустить Підкову, то бодай прижму-рить очі і дасть йому змогу утечи, а турецького чавиша будь чим задурить?

Загал шляхти думав так, але не всі. Я знав, як глибоко той король сидить в турецьким болоті. Я знав, яким важким духом він дише на наше козацтво, та наважив ся винищити його. Я знав, що для нього і всіх його дорадників, що орудують сею християнською державою воля бусурменського царя буде свята. Між православною шляхтою знайшлись смільчаки, що наважились були відбити Підкову, як його будуть ташити з Рави до Львова на заріз.

— Відай навіть не трібували, бо я про се нічого не чув.

— Пробували і ні. Я сам був з ними. Та не поталанило. Всьо було з'організоване дуже добре, ми були певні успіху. Заговорники були навіть між тими, що мали конвоювати Підкову. Також сам Підкова був втаємничений в цілий плян. Однак староста, як би щось пронюхав, в останній хвили дав інший конвой, з котрим вже не було коли розмовити ся. До решти знівечив наш плян відділ війська, що случайно тою самою дорогою ішов до Львова. Зійшовсь з конвоем і прилучивсь до него саме перед тим лісом, в котрім засіли заговорники. Побачивши таку силу, ми мусіли залишити всяку пробу увільнення жертви турецько-ляцької дружби. Потому всі жалували, що не пішли за моєю радою. Баштовий в Раві був підкуплений мною. Навіть впустив був мене до люху, в котрім сидів Підкова. Мож було викрасти його. Але мої товариші уперлись держати ся першого пляну, бо вже був обдуманий до найменших подробиць і певний. „Тимчасом. — казали — як вирвемо в'язня з равської тюрми, то можуть вислати за нами погоню“. Ось так з певного пляну вийшла певна смерть з руки ката.

Іхали дальше мовчки, бо розмова не клеїлась. Пустили коні у чвал, щоби наздігнати службу, котру, вислали були наперед. Так лишили позаду яку милню і знов звільнили.

— Поступіть до мене — перебив мовчанку Лодинський. — Висапаєтеся, побалакаємо. Розповісте мені докладнійше про вашу мандрівку.

— Іншим разом. Я-ж цілий рік не був дома. Брат, котрий за мене хазяйнує, буде тепер мати у себе дома роботу. Треба його звільнити.

— Ви поїдете попри хату Бродича... правда? Він ваш сусід.

— Не лиш попри хату його, але і крізь його загороду. Тамтуди навровації близше до мене.

— То і поступите до него...

— Очевидно. Прогніввив би старого на смерть, як би оминув його хату.

— Так мусите мені зробити вигоду, і старого потішите троха. А може і причините нове розчароване. Я чув дещо про його сина. Як би не те, що ви нагодилися, то мені ялюбся таки завтра поїхати до него, а у мене така пильна робота...

— Чули про сина, про Андрія? Живий?

— Чи живий, певно не знаю. Знаю се, що брав участь в першій поході Підкови. Сам Підкова розповів мені про се, як я в Раві був у него в тюрмі. Між козаками Андрій Бродич звався Андрієм Глинкою. Яке йому дійсне прізвище, хто він і звідки родом, окрім самого Підкови, не знав ніхто більше. Коли Підкова в друге наскочив на Молдавщину і взяв Ясси, зголошилися до него три козаки, що разом з Глинкою попалися були в полон. Вони спасли ся побігом а Глинка з одним товаришем лишив ся. Казали також, що він в друге змінив своє прізвище, та вони вже забули його.

— Значить, є якийсь слід. Коби тільки той слід не був таким блудилом, як слід моєї дитини. Я дурно товк ся рік цілий по Молдавщині і Волощині, а ось тепер знов цілий рік між Азовом а Кримом. Маємо старому показати сей блудний огник, то ліпше не згадувати йому про се. Сарака вже зжив ся з думкою, що син пропав на віки. Тепер лише розірвете наново присохлу рану.

— Маю ще оден слід, майже певний. Лише бою ся, чи нема тут якого обману, бо той, що навів мене на слід, говорив дуже неясно. Саме тоді, коли ми по нещасній засідці, пропустивши конвой Підкови поринав

і стративши його з'очий, рушили в дальшу дорогу, наздігнав нас якійсь шляхтич з під Кракова. Назвався себе Монаховським. Він довго морочив мене випитуючи про різні роди шляхотські, про їх маєтки, то що. Між иншим питав мене, чи Бродич багач, чи має молодого свояка Левича. Я запевнив його, що весь рід Бродича і його покійної жінки знаю так добре як мій власний, але про якогось Левича ніколи не чув. В Червоній Русі взагалі нема і ніколи не було ніяких Левичів.

„Якісь Левичі мусять бути“ сперечався зі мною Монаховський. „Я сам знаю одного. Він в турецькій неволи і надієсь, що Бродич викупить його. Може то який з дрібної, зубожілої шляхти? Може неправесний син Бродича?“

„І таких нема“ відповідаю йому. Бродич мав сина, що попав в полон. Старий до нині не має ні від него, ні про него ніякої вісти“.

„Коли се сталося і де?“ спитав мене Монаховський.

„Десь в Молдавії, зараз по першій поході Підкови“ відповідаю. „Але між козаками він не звався Левич“.

„Не знаєте як?“ питав далше.

— Я не хотів зраджувати сеї тайни, бо Підкова казав мені, що Турки знають про Глинку. Розшибалися за ним по цілій Молдавії, пильнували границі аби не втік, але не ймили Той, що полонив Бродича, не знав, що то саме той небезпечний Глинка. Я відповів, що того вже не знаю.

„Може Глинка“? бештував Монаховський буцім від нехочу.

— Я здрігнувся, здивований, вивалив на него баньки. По його лиці промайнула тріумфальна усмішка. „Про се я не чув“ відповів я, бо зміркував, що його наміри якісь нечисті, а що найменше він старається вихитрувати якісь вісти про се, що молодий Бродич уважає за конечне удержати в тайні. Коли я спитав його, де він бачив, сего Левича, він відповів зконфужений, що не може сказати, бо зобов'язався задержати в тайні, так, що навіть рідному батькови, як би такий знайшовся, не сміє сеї тайни виявити. З усеї тої розмови я виміркував, що Андрій Бродич в полоні, що

своє дійсне прізвище і прізвище військове затаїв, та що той Левич не хто инший, як саме Андрій Бродич. Монаховському, як з ним дійсно бачив ся, не довіряв, бо не признав ся до прізвища Глинки. Старому Бродичеви треба розповісти про все те, що про його сина знаємо або лише здогадуємо ся. Треба також перестерегти його перед Монаховським, аби беріг ся, як може загостить до него. То якийсь небезпечний обманець. Він певно буде мати до старого якесь діло і то в звязи з молодим Бродичем. Инакше був би мене не брав так на допити.

— І я так думаю. Поступлю до старого і всьо розкажу.

*

*

*

Бродич жив так довго родинним щастем, доки не викохав першого сина. Як йому вже було двацять літ, вибрав ся на війну. Привіз його чура в домовині облитій смолою. По двох роках вернув так само другий син. Третого привезли тяжко раненого і він помер. По смерті третього сина жінка занедужала. Поховав її там, де вже лежав його батько, мати і три сини. Четвертий син пішов перед трема роками козакувати. Через два роки додав про себе досить часто знати. Від року замовк.

Утрата послідного сина доконала Бродича. Змарнів, згорбив ся, зівяв, посивів до решти. Йому було не більше як шістьдесять літ, а подобав ся сімдесять п'ять літнього старця. Збайдужнів на все. Від року вже майже не хазяйнував. Хазяйство здав на управителя маєтку. Одиною його розрадою були старогрецькі клясики. Саме тепер сидів в малій комнатці, припираючій до гостинної... Перед ним лежала якась грецька книга. Нагло схопив ся, бо на подвір'ю залаяли собаки. Пішов до гостинної, щоби крізь вікно подивити ся, хто такий дратує його псярню. Його зівяле лице ожилося. Собаки обієли, дзявкуючи завзято, його сусіда і щирого приятеля, Сілецького. Вибіг на двір, давно не виданому гостеві на зустріч.

— А ціба! Марш! Дайктеж, бестії, і мені привитати гостя... Здорові були! Я нічого не чув, про те, щоби ви вже вернули.

— Я ще дома не був. Що лиш вертаю. Ось там перед ворітми слуга і оден вючак. Мені дорога попри вашу хату, гріх було би, думаю, не поступити.

— А ціба! зайдіть в хату. Слуга заведе коні до стайні. Сам нехай іде до челядної.

Завів гостя до хати і, заки просив сісти, вдивився в него, як би вижидає якої вісти.

— Мовчите... Се для мене достаточна відповідь на моє німе питанє. Як би вам поталанило, то ви сповістилиб мене про вислід вашої подорожі ще заки ми привитали ся. Значить і друга ваша подорож не навела вас на слід.

— Дарма!

— Були може у Львові? Чули що про Підкову?

— Покотилась козака голова. Хоч і католицька шляхта благала короля, аби не плямив своїх рук і совісти кровю героя, він був неумолимий.

— Хто знає, чи не покотилась так голова мого наймолодшого і послідного?!

Сілецький вже хотів скористати з нагоди, що Бродич сам згадав за сина, аби переповісти все, те, що чув від Лодинського. Надумувавсь лише, від чого і як зачати. Та ще не встиг дійти до ладу з думками, коли на дворі пси знов залаяли. В брамі стояв якийсь їздець, та кликав до себе слугу, що порав ся коло чогось то на подвірю.

— Аби лише не до мене. Не в пору влїз би тут. Ми так довго не бачились, я хотїв би побалакати з вами, дещо почути про ті світи, які ви зіздили.

— Ви знаєте сего чоловіка?

— З роду не бачив.

— Він мені з лиця знаний. Я таки мусїв колись, хочби дуже давно, мати з ним якесь діло. Лиш ніяк не можу нагадати собі, де, коли і з якого приводу.

— Спитаю через слугу, в яким він до мене ділі. Як се не важна і не нагла справа, перекажу, що я недужий і гостей не приймаю. Нехай потрудить ся иншим разом.

— Де я його бачив, де я його бачив... Яке я діло мав з ним? І то якесь прикре діло.

Увійшов слуга і каже:

— Отсей пан, що стоїть з брамі питає, чи тут жие пан Бродич, чи в хаті і чи сам, бо він має дуже важ-

не діло до вас, пане, діло не його, а ваше. Казав, що як ви готові поговорити з ним в чотири очі, то він поступить до вас. Ще раз казав переказати, що то діло ваше і важне.

— Як розмова має бути не довга, то може запросити його? Тоді ви будете ласкаві заждати хвилюк в сусідній комнаті. Можете наслухувати, бо я перед вами не маю і не потребую мати ніяких тайн.

Сілецький відійшов до сусідної комнати а Бродич вийшов до сінни зустрічати нового гостя.

— Чи маю честь говорити з паном Бродичем?

— Так. Будьте ласка до хати.

— Я Монаховський, приходжу з далеких сторін і привожу вам письмо від вашого родича Левича.

Гість бистро вдививсь в лице Бродича. Хотів бачити, яке вражінє викличуть його слова „ваш родич Левич“.

Попри се він вже першим поглядом ствердив, що Бродич і Левич, хоч оден старець, а другий молодий парубок, подібні до себе, як дві каплі води. Оба високі, кремежні, черти лица однакі. Як говорив, то Монаховському видалось, що то Левич говорить.

— Письмо від родича Левича? — спитав Бродич, здивований. — До мене справили вас якісь нетамущі люди. Такого родича нема у мене і не було.

— Всеж таки прочитайте письмо — відповів гість, вступивши в комнату. — Може воно прояснить справу. Мій товариш з полону, Андрій Левич просив мене передати вам отсе письмо. Казав, що ви певно причините ся до його викупу...

— Дивна річ! Про ніякого Левича з роду не чув і маю давати за него викуп.

Письмо було вимняте і замаране як би його пару літ носив в замашеній кишени. В деяких місцях було протерте на скрізь, так, що замість слів, прозирали дірки. Бродич розвернув папір і глянувши на письмо, затремтів. Під ним заделькотіли коліна, чоло покрилось росю поту. Сів, бо чув, що впаде, так ослаб. Читати не міг, бо букви роїлись перед очима так, як пчоли, що висипались з улія.

— Се письмо сина, мого Андрійка — промовив тремким голосом.

Лице гостя засіяло тріюмфом.

— Ви збентежені... не годні тепер читати. Позвольте, я прочитаю вам. Письмо для мене і так не тайною.

Бродич показав йому письмо і гість почав читати.

„Я в турецькій полоні. Мій пан жадає за мене 12 тисяч таларів. Знаєте, що у мене ні тата ні мами, та що окрім зброї і золотого хрестика, який я дістав від покійної мами, а пускаючи ся в світ, лишив у вас, не маю ніякого маєтку. Ви все ратували мене в біді. В надії, що і тепер мейє поратуйте, звертаюсь до вас о поміч. Викупіть мене з неволі. Я ще молодий, руки у мене здорові і голова, гадаю, не капустяна. Дороблю ся, то зверну. Окуп передайте мому товаришеви недолі, уродженому Монаховському. Чому саме так пишу, а не инакше, здогадайте ся. *Андрій Левич*.

— Сума не велика — додав Монаховський, — Окрім того на Левича прийде частина коштів моєї подорожі, сюди і назад. Я мусів купити коні, оплачувати гостинниці, то що. Нас є чотири, тож до ціни викупу докладете ще четверту часть моїх коштів. Ось тут вам рахунок коштів сюди. Такі самі, ганаю, будуть назад.

В сусідній комнаті стояв під дверми Сілецький на підслухах. Зараз по перших словах Монаховського іздрігнув ся, як би його пчола вжала. То був голос старого знакомого. Коли тільки згадав про турецьку неволю і про викуп, Сілецький доразу знав, що се за птах. Від голосу та слів „неволя“, „викуп“, в одну мить прояснилось в голові Сілецького. Нагадував собі, де і коли бачив сего пана. Задними дверми вийшов до сїней і побіг до челядної. Там були зібрані майже всь слуги Бродича, бо слухали оповідань „бувалого“ йогої слугу, що з паном сходив пів світа і саме тепер вертав просто з Криму.

— Гей, хлопці! — крикнув. — Кілько вас тут є, обставте хату так, аби панок, що тепер в гостинній не втік. Оден нехай стане в брамі та по одному перед кожними дверми і під кожним вікном. Та не з голими руками. А ти, Гриню, — звернувся до свого слуги — пристарай, але зараз, пару мотузків, чи ремінців і ходи за мною. Як крикну „сюди“, то всі ті, що будуть сторожити під вікнами і в дверях, нехай увійдуть в гостинну.

Сілецький вернув під тоті двері, під котрими на-
слухував. Говорив Бродич.

— Дам, дам гроші. Дам кілька жадає. І всі ваші
кошти зверну. Поїду з вами... Скорше побачу мою
одинокую потіху...

— Ні, ви не поїдете — відповів Монаховський —
Ся подорож не на ваші старі кости.

— Тепер, коли знаю, що син жиє, що побачу його,
що привезу домів, мої кости стали дужчі ніж ваші.
Ви ще не знаєте. з якого я твердого, жилавого роду.

Двері розверли ся а в них станув Сілецький з пі-
столею в руці. За ним стояв Гринь. Здоровий бучок
в руці, за пазухою мотузки.

Монаховський зконфузив ся. Йому взагалі був те-
пер, коли добивав торгу, всякий свідок неvigідний.

Laudetur Jesus Christus велебни пшеоже доміні-
канів! — гукнув Сілецький до гостя, випрямивши ся.

Гість поблід, але лише на хвилинку.

— Ви, пане, не перші, — відповів — що мене бе-
рете за того монаха. Мусить бути дуже подібний до
мене.

— Сумніваю ся, чи на світі знайде ся другий та-
кий як ви. Хиба на дні пекла ваш батько. Вже за те,
що пустив в світ такого сина як ви, заслужив собі на
вічні муки пекольні.

— Не розумію вас...

І я не розумію, як ви могли збити ся з доро-
ги, везучи до Ібрагіма під Галацом окуп за мене і за
других. Дорога відси така проста, така видна, що й про-
відник не потрібний.

— Чого той чоловік, котрого я перший раз бачу,
імає ся мене?! — звернувся Монаховський до Бродича.

— Зараз кажу, чого. Куди ти, велебни ойче, спря-
тав мою жінку і мою дитину? Впрочім, жінку нехай
чорт взьме, можеш задержати її собі. Але мій син
чейже тобі непотрібний... Де мій син?! — заревів не-
людським голосом і підступив до Монаховського. Гринь
за ним, стискаючи в цупко бучок.

— У него не всі дома — промовив гість до гос-
подаря. подаючи ся з жахом в зад — то якийсь бо-
жевільний.

Неначе боячись божевільного, гість став подавати
ся в зад, до дверей. Сілецький ступав за ним, Гринь
за Сілецьким.

— Бувайте здорові, пане Бродич — промовив Монаховський, хапаючи за клямку — Коли не хочете усунути сего божевільного, то нічо не вийде з цілого інтересу. Ваш син зогниє у Турка.

— Скажіть бодай де він?! — крикнув Бродич, котрий не годен був збагнути, що все те значить.

— Де він? Де твій син?... Гниє в неволи і зогниє!... Бувайте здорові.

Гість отворив двері, але дорогу загородив йому дужий хлоп, що саме в сій хвили підоймив топір до удару. Гість метнув ся до отвореного вікна. Сілецький розсміяв ся, бо з над двору підвів ся хлоп з залізними вилами, наставивши їх до грудий Монаховсь ого.

— Не тратьте куме сили, спускайте ся на дно! — промовив до него Сілецький — Простягни руки .. Гринько має сильні мотузки.

Бачучи, що хата обставлена, що Гринь витягає з запазухи мотузки, Монаховський сягнув рукою до халяви. Та ще не встиг ножа до половини з халяви добути, як бучок Гринька із свистом упав на його руку.

— Сюди! — крикнув Сілецький.

І дверми і вікнами вскочила до хати служба. Гість лежав на землі звязаний.

Бродич не розумів всего того. Стояв неповоротно і водив очима від Сілецького до Монаховського, то від Монаховського до Сілецького. Не подобалось йому се, що сусід поводить ся так в його хаті з його, будь що будь, гостем, та ще й таким, що приїхав від його сина, але також був певний, що розважний Сілецький мусів мати дуже поважну причину зробити так, як саме зробив. Тимто й не докоряв йому, лише звернувся до него з просьбою, аби вияснив йому сю загадку.

— Ваше щастє, що я тут був, коли зявив ся отсей увірванець — промовив Сілецький — Він дійсно від Андрія. Приїхав взяти від вас окуп за него. Але ви були би побачили сина як власне ухо. Власне ухо можете побачити бодай в зеркалі, а сина то і так не побачилиб. Покажіть письмо від сина.

— Ось там лежить на столі. Письмо його, цілком певно його. Попри почерк є ще оден доказ, що то син писав. В листі є згадка про хрестик, який Андрійко дістав від мами. Про сей хрестик, та про се, що

він лишивсь у мене, знав тільки оден Андрійко і я. Не знаю, чому він зве себе, не моїм сином, а родичем? А як би я так не пізнав письма?

— Я здогадую ся чому... Але погодіть, нехай прочитаю.

Сілецький прочитав лист і не випускаючи його з рук, промовив.

— Аби ви зрозуміли, якого сей панок хотів вам зробити збитка, мусите знати, що він мені вдіяв. Що зробив зі мною, хотів зробити з вашим сином. Зачну з кінця... Монаховський може тут лежати і слухати, бо він і так всьо знає. Я і ще два шляхтичі були в полоні у Турка Ібрагіма, що жиє, чи тоді жив пару миль від Галацу. Одного дня Ібрагім дістав ще одного невільника, саме отсего пана Монаховського. Лише тоді він був не Монаховський, а „ойцец Боніфаціус“, себто „дородій“, пшеор Домініканів в Варшаві. Тоді не збрехав, бо я опісля дізнав ся, що такий дійсно був, що обікрав монастирський скарб, а одному сенаторови звів доньку та разом з нею і з монастирськими грішми утік до Туреччини. Там дівчина опротивіла йому і він продав її Туркам. Тоді я ще всего того очивидно не знав. Ми набрали до него такого довіря, що невдовзі Турок пустив його з нашими письмами до родин, аби за себе і за нас привіз окуп. Як поїхав, так пропав. Коли речинець його повороту минув, Ібрагім продав нас другому Туркови до Галацу. Там заняв ся нами вірменський купець. Вислав свого агента до Львова, де був його брат і спільник. Коли сей дав йому знати, що гроші на викуп вже має, Вірменин заплатив за нас своїми грішми і так ми вийшли на волю. Ще в дорозі я почув, яку штуку втяв той велєбни ойцец пшеор. В одній гостинниці в котрій я задержав ся на нічліг, розповідали собі люди ріжні новини. Між иншим розповідали також про мене. Ніхто там не знав мене, тож дали волю своїм язикам, нічого не затаїли. Тоді я довідав ся, що до моєї жінки і до брата, котрий помагав жінці хазяйнувати, приїхав з турецької неволі якийсь монах з письмом від мене.

Нї жінка нї брат не мали дома потрібної на окуп готівки, бо саме тоді купили село. Брат поїхав до Львова, щоби заставити троха золота і срібної посудини. Монах мав дождати його дома. У Львові брат заба

рив ся, бо золотар, у котрого заставив був тоті річі, також не мав готівки і щ йно мусів її зібрати. Коли брат вернув з грішми, довідав ся від служби, що саме в передодень його повороту пані казала запрягти коні до фаєтону і разом з сином та монахом поїхала, як казала, до Галича. Там ніхто не бачив ні моєї жінки, ні монаха. Брат вернув домів і перетрусив хату. Тепер зрозумів сю прогульку, бо разом з жінкою пропала також невелика готівка, яка була в хаті і різні дорогоцінності. Лишилось тільки се, що було в великій замізній скрині. Ідучи до Львова брат взяв був ключ з собою, а сама скриня була завелика, щоби її мож було помітно взяти на візок. Жінка утікла з монахом, та ще й забрала сина. По якімсь часі зголосивсь до брата львівський Вірменин, звісний з того, що посередничить при викупні невольників з турецької неволі. Брат зараз передав йому гроші, а Вірменин обіцяв йому, що я до двох трех неділь буду дома, Тоті, що таке рѳзповідали, були дуже цікаві, що я зроблю, як верну домів і довідаю ся про се... Я відразу, як лиш побачив його крізь вікно, сказав, що я з ним вже мусів мати якесь діло. Зразу не пізнав я його, бо він тепер инакше причепурился. Тоді мав ношу домініканського монаха, тепер шляхоцьку. Тоді був бритий, тепер має вуса і бороду по пупець. Тоді був рижий, тепер чорний як ворон.

Сілецький пішов до другої комнати, приніс ручник, налив на него горівки і став ним витирати голову, вуса, бороду вязня. Ручник замастив ся чорною фарбою.

— Тепер до справи вашого сина. Лист без сумніву писав син. Не писав до вас як до батька, лиш як до дальшого родича, і підписав ся Левич а не Бродич, хоч би з тої причини, аби Турок не знав, що його батько богач, і вдоволив ся меншим окупом. З сего, що я чув по дорозі, виходить, що син міг мати ще важнійшу причину таїти перед Турками своє прізвище. Про се скажу вам пізнійше.

— Можеш тепер сказати — промовив Монаховський. Мені і ся друга причина не є тайною, хоч молодий Бродич не казав мені. А як не хочеш ти, то я скажу. Тепер вже голосно говорять, що Андрій Бродич був у тім війську Підкови, що ходило у Молдавічину.

Між козаками звався він Глинкою. А що Глинка те саме, що Андрій Бродич, виходить, що Левич не хто інший, як саме той Глинка, за котрим Турки розши бають ся, аби його вбити на паль. Доси я держав се в тайні, бо не хотів смерти вашого сина, пане Бродич. Але тепер, як мене зараз не увільните і не дасте подвійного окуп з подвійними коштами моєї подорожі сюди і назад, турецьке начальство довідаєсь, де йому знайти того Глинку.

— Як дістанеш подвійний окуп, то щезнеш з тим подвійним окупом так як тоді з моєю жінкою і моїми скарбами. В додаток спродаш турецькому начальству тайну Андрія, котру відкрила тобі необережність Лодинського і необережність самого батька невільника, котрий, як лиш взяв лист в руки, сказав, що се письмо сина.

— Такій голові як я і таким очам як мої, не треба було сего. Оден мій погляд на пана Бродича сказав мені, що Андрій його син... так подібні оден до одного... Але я з вами не говорю, мені до вас ніяке діло... Пане Бродич... приймаєте моє предложенє?

— Що ти зі мною не хочеш говорити, я не дивуюсь. Але і ти не дивуй ся, як я, навпаки, хочу і буду говорити з тобою .. Де мій син? Де Андрій Бродич?

— Шукай їх! Шукай вітра в поли. Не питай мене більше, не говори до мене, бо се послідні мої слова до тебе.

— Я вже з тебе видушу се, що мені потрібне.

— Хлопці! Винести його до свинячого хліва. Але насамперед витрусити його кишені, та клунки. Я бачив, що були приторочені до кульбаки. Кульбаку з клунками приніс аж сюди. Видко, що там є цінні річі, коли він бояв ся лишити з конем, або хоч би в сінях.

Перетрусили і знайшли гаманець набитий золотими дукачами і всяку подорожню потріб.

— Ага! Се певно тоті гроші, що від піддурених постягав на викупно невільників — замітив Сілецький, числячи дукачі. — Се тут задержимо, аж знайдемо властителів гроший.

— Злодій! — сикнув Монаховський. — Віддаш всьо, але з грубим процентом.

— До хліва з ним! А ви батьку — звернувсь до Бродича — лишіть ся в хаті. Я видобуду з него місця побуту і мого і вашого сина

Взяв канчук і пішов до хліва:

— Де мій син, де син Бродича? — спитав Монаховського, показуючи йому канчук.

Зв'язаний не обзивав ся.

— Обернути його! Писком в гній... Гриню! За кожний удар, але добрий, плачу гріш. Вліпи десять.

Вийшов з хліва і числив удари. По десятім вернув.

— Де мій син і Андрій Бродич?... Мовчиш?... Других десять!

Д став вже шість десяток, та все ще мовчав. Не сказав ані слова, не кричав, ані навіть не зойкнув.

— Гриню! Зачинай другу копу!

Не допомгло. Гандевери розлетіли ся, з порізаного тіла сплива а кров, а він затис зуби і не пускав ані пари з рота,

— Лишім се! Тверда штука. Канчуком не видушу з него ні слова.

— Не видусиш? — обізвавсь несподівано побитий. — Отже твій канчук таки видусив. Питаєш де твій син. Скажу тобі. Слухай, а не забудь. Він у мене. Ти дістанеш його, але сліпого. Чуєш? Сліпого на оба очі

— Мій син сліпий? — скрикнув Сілецький і закрив очі руками.

— Ні, не сліпий. І здоров як риба в воді. Але буде сліпий. І язик йому виріжуть.

— Не буде сліпий і язика не виріжуть йому — відповів Сілецький цілком спокійно, цідячи слово за словом — бо ти відси живий не вийдеш. Твоєю погрозою ти підписав на себе засуд смерти.

Монаховського обняв жах. Зміркував, що в своїй скаженій люти, аби вже тепер тріюмфувати над своїм ворогом, промахнув ся. Непотрібно зрадив свій намір, чим ударемнив його виконане і сам попав у ще більшу скруту.

— Стало ся, — подумав. — Тепер треба мудрувати, аби з тої халепи видобути ся, як не з цілою шкірою, бо ся вже порізана, то бодай з цілим горлом.

Сілецький вернув до хати. Бродич, що куняв над листом сина, підвів ся.

— Що зробимо з обманцем? Відставимо до Галича, під суд?

— Аби його зараз випустили, або дозволили втечи? Ви ще того не знаєте, що у нас суд, то чиста кумедія? Навіть той хто виграв процес, мусить його сам, своїми власними силами виекзеквувати. А зробить се, то стягне процес на себе за насильство, то що... Впрочім в сїм случаю справа така, що не так важний зворот спроневірених ним гроший, котрих і так не стягну, бо їх не має. Найважнїйше се, щоби сю потвору зробити на будуче нешкідливою. Кінці ниток, котрі можуть і повинні провести нас до самих клубків вже в наших руках. Як ся бестія вийде на волю, а в Галичи певно випустять його, то він тоті нитки попротинаяє, так що ми опинимо ся там, де були передом, заки він впав в наші руки, заки я бачив ся і з Лодинським.

— Що-ж зробите з ним?

— Запру, або повішу.

То стягнете на себе процеси, відшкодоване, банїцію, інфамію.

— Чи маю вам ще раз повторити се, що сказав про польські суди, та що ви знаєте про польський процес? Мене мусїв би позивати який родич його, або взагалі хтось безпосередно інтересований в тім, що я йому вдію. Тоті, що дали йому гроші на викуп невільників, будуть нам лише вдячні. Може він має тут яких свояків, але певно ніхто з них не знає, що їх родич сидить в шкїрі якогось Монаховського. Пропаде як камїнь в водї.

— А що потому?

І про се я вже подумав. Як лиш розповім вам, що гадаю робити, поїду до дому. Там заряджу що треба і зараз гайда в дорогу. Поїду шукати за моїм і вашим сином. Гадаю, що вони недалеко від себе. Мій син певно у Монаховського. Де він сидить надїюсь довідати ся від мого колишнього властителя, себто від Ібрагіма. Сей Турок був, а може ще й тепер є в спілці з тим домініканцем, тож мусить знати, де він сидить.

— Не скаже. Як є спільником злочинів сего шибеника, то не зрадить його.

— Видобуду з него, як не хитрощами, то погрозою. Вистане, як скажу, що знаю про його злодійство.

Можливе, що за одним заходом попаду на вашого Андрія. Я підозріваю, що він у того самого Турка, у котрого я був. На сю думку наводить мене се, що той самий обманець, котрий мене надув, наважився в той саміський спосіб надути і вас. Як обманець і спосіб оден, то більше ніж імовірно, що так в моїм як і в вашім случаю є той самий спільник обманця, себто Ібрагім.

Буду просити вас придержати його через ніч у себе. Завтра заберу його.

— У мене нема вязниці, бо я з моїми людьми даю собі раду без вязниці.

— Але льох якийсь буде?

— Е.. Ось такий звичайний, на молоко, ярину... Тільки що з него дуже легко виломити ся.

— Як буде звязаний, та ще разом з ним сидіти ме сторожа, то не втече.

Домініканця занесено в льох. Разом з ним лишивсь оден парубок як сторож. Двері Сілецький запер на ключ і дав його другому парубкови, котрий по якімсь часі мав отворити льох, перевірити, чи вязень не розпутав ся і лишити ся в льоху на сторожі на місци першого. Тоді сей мав замкнути льох на ключ і взяти з собою, та знов пò часі вернути і змінити того, що лишивсь був сторожити. Спокійний, що вязень не втече, Сілецький попрощав Бродича і почвалав домів.

*

*

*

— Зле зімною — подумав вязень. — Що мене чорт спокусив сказати йому про се осліплене! Але, ще наші прашурі знали, що нема муру, через який осел навантажений золотом не переліз би.

— То ти, Гринько, той що мені мясо відбив від костей? — промовив до свого сторожа.

Гринь мовчав.

— Чи ти серця не маєш, чоловіче? Я розумію, що ти мусів бити, бо инакше сам набрав би. За се не виную тебе і жалю до тебе не маю. Але чи ти мусів так крепко бити? Твій пан стояв на дворі, не дивив ся. Як би в тебе було людське серце, то ти лиш от так махав би канчуком.

— А у вас є серце? Ви хочете осліпити невинну дитину. Ви не людина, а дикий звір.

Я таке з болю бовтнув, тай щоби наполохати твого пана. Не я звір, а він, бо казав мене так бити. І за що? За таку марницю, що плюнути не варта.

— За марницю? То се марниця, як ви йому гроші вкрали, жінку вкрали, сина вкрали?!

— Я не вкрав йому ні гроший, ні жінки, ні сина. Слухай хлопе. У тебе не панський розум а хлопський. Навіть пани кажуть, що хлопський розум найрозумніший. Послухай і скажи, чи я тут хоч би на волос провинив ся. Чи я його жінку силоміць забрав з собою? Ну, кажи!

— Люди розповідали, що вона сама казала запрягти коні, сама всіла з вами на візок і поїхала.

— Отже бачиш. Як баба вдуріла і вчепила ся мене, то я тому винен? Він сам винен, бо не умів жінці догодити. Як би так зробила твоя жінка, то ти бив би її любаса, чи бабу?

— Я парубок, жінки не маю. Але як би так на мене,.. Гей, гей! Справ би я її ліпше, ніж тебе.

— А як тобі, парубче, що ще не маєш власної жінки, кине ся на шию шлюбна жінка, але твого сусіда... Що ти тоді зробиш, а може й нераз вже зробив?... Ну?

Гринь почіхав ся в потилицю.

— Чи ти заслужив собі тим на дві копи канчуків?

Гринь почіхав ся в те місце, котре у вязня так зоперував.

— Кажеш, що я йому вкрав сина... Чи ти гадаєш, що я з глуздів зійшов, аби красти чужих синів? Дитина була так само її сином як і його. Як тато і мама розходять ся, то чейже не можна дитини розчакнути на дві половинки, аби мама взяла свою пайку а тато свою. То може я провинив ся, чи мама, що не розколола сина на двоє, аби одну половину лишити батькови?! Впрочім батька не було дома. Чи мати мала кинути дитину на божу ласку? А до того... Чого він так побиваєсь за бахуром? Що то була невірна жінка, він чейже знає. Як зімною аж утікла, то могла зраджувати його ще раньше з іншими. А тоді, звідки він знає, що то його син? Як би так ти приловив свою жінку на невірности,

як би вона утікла від тебе з другим, а сина лишила тобі... Чи ти не вигнав би і його з хати, не післав би його до неї?

— А тоді хто пас би мої гуси? Хто намикав би трави для моєї корови? Хто мене искав би?

— Але я питаю, як би ти був паном. Панські діти гусий не пасуть, трави для корови не микають, а нужі у них цілком не ма.

— Правду кажете. Панські діти нідочого не пригожі, панам діти цілком непотрібні. Лише морока тай клопіт.

— Він каже, що я йому вкрав гроші. То ані його гроші були, ані я не вкрав їх. Його жінка взяла те, що її було. Чейже і жінка принесла якийсь масток. Він не взяв її голу, зпід плота. Як вона покидала його, то взяла тільки ма еньку частиночку свого добра. Як вона рішилась відчахнути ся від него на віки, та ще й з дитиною, то мала право взяти з усього добра одну третину для себе, одну для сина а лише одну лишити для мужа. Мала право взяти дві третини скарбів, дві ґрунтів, дві народу. А вона, сердешна, взяла тільки пару дукачів, талярів і троха золотих та срібних чічок. Лишила йому всю худобу окрім тої пари коний, що ними виїхала. Лишила залізну скриню із скарбами, лишила всі ґрунта. Лишила всіх хлопів, що йому далі роблять гірку панщину. Чи се значить, що я обікрав його?... Я ще підмовлю її, аби подала до суду, що дві третини землі дає своїм підданам, та двом третинам підданих хлопів дає волю і звільнює їх від панщини.

— Пане! А то може бути?

— А чомуж би ні?! Одна третина маєтку її, а одна її сина. Із своїм маєтком кождий може зробити що хоче.

— Тож то була би утіха в селі! Гей, га!

Гринь аж сплеснув в долоні.

— І буде! Я її натруюджу проти него. За мою шкіру заплатить двома третинами маєтку. Вона зробить се. Як вона з того маєтку не має ніякої користи, а лише всю користь згортає її ворог, то вона скаже: „нехай не буде ні мені, ні тобі!“

— Не знати, — чи я попаду в тоті дві третини? — спитав Гринь несміло. А в душі додав — і моя любка?

— Коли-ж бо твоя пані знає, що ти найвірніший слуга твого пана. Як я можу за тобою подати слово, коли ти мене так зперішив?

— Пан все був до мене такий добрий. А як би я не бив тебе, то сам набрав би. Як би ви були хлопом, також слухалиб свого пана.

Вязень зміркував, що Гринь змяк, що його невільницька вірність захитана. Рішив ся приступити до діла. В кульбаці мав вшитих під шкірою кількадесять дукачів. Кульбаку мав нарощно таку дрантиву, що ніхто на неї був би не злякомив ся. Всеж таки пильнував її і навіть тут, у Бродича, коли коня віддавав службі, взяв кульбаку з собою до комнати. Служба, коли вже перетрусила його річи, не здогадуючись, що в кульбаці золото, віднесла кульбаку до стайні, та повісила на кілок. Отсе золото було для вязня сьак чи так пропаще. Чи мав загинати, чи може повелось би йому втечи, тих дукачів вже більше не побачив би. Про те не був би стратний, як би їх взяв собі отсей Гринь.

— Ти, — каже до свого сторожа — як би був мудрий, то викупив би себе сам. Не ждав би, аж твоя пані змилосердить ся над тобою. Ще й може дівчину маєш... то і її викупив би.

Гринь зітхнув

— Та чим викуплю? Отсими десятьма пальцями?

— Розумом і серцем!

— Мій розум також панська власність. А моє серце? Ох, гірко жить на тім світі, як хто в неволі вродив ся.

— В неволі вродив ся, але вмерти можеш на волі.

— Лишіть се, бо мені серце крає ся.

— Я бачу, що в тебе є серце. В тебе серце, а в мене гроші. Як би ти спас мене серцем, я спасу тебе грошми.

— А то як?

— Ти випустиш мене відси, а я покажу тобі, де мої гроші.

— Твої гроші забрав мій пан. Як маєте ще які дома, то з ними буде так, як з тим кожухом, що пан обіцяв дати.

— Ні, не так. Випустиш мене, як вже будеш мати мої гроші, моє золото... Чи в твоїй скрини багато дукачів?

— У мене дукачі? Я дукача ще з роду в руці не мав.

— А нині можеш мати цілу пригорщ. Чи знаєш де спрятали мою кульбаку?

— Заю. Я сам заніс її до стайні.

— Як прийде переміна і ти відійдеш відси, возьми мою кульбаку, залізь з нею в яку діру, так аби тебе ніхто не бачив і відпори верхню шкіру. Під нею є дукачі рядами поприклеювані до спідної шкіри. По відривай і возьми собі. Заки знов змінить ся сторожа і ти вернеш до мене, окульбач коня, виведи його за загороду і присили в такім місци, щоби ніхто його не бачив а я скоро знайшов. Як прийдеш сюди дальше пильнувати мене, принеси ніж і троха хліба. Як зможеш, то і кусень ковбаси або якого мяса. Розв'яжеш мене і випустиш.

— Я зего не зроблю, пане.

— Чому не зробиш. Може гадаєш, що дукачами попечеш собі руки?

— Се ні, але пан буде бити. Ще й вбити готов. Хлоп у пана і такої ціни не має, як собака.

— Бити?... Кого бити... вітра в полі?

— Я не вітер, а бити буде грішне тіло.

— Який же ти нездогадливий! Як я сказав, вітер в полі, то ти повинен був здогадати ся, що тобі діяти, як будеш мати в кишени дукачі і мене випустиш. Карпати недалеко. Через гори в Угорщину, через Угорщину в Молдавщину, з Молдавщини на Низ... Замість робити панщину, будеш гуляти по степах вільним козаком. І з дівчиною можеш втечи, як маєш яку.

— Від нас вже чи мало пішло козакувати. Тогід утік мій побратим, Семен Кучма. Як я з паном в'їхав з Криму через Низ, бачив його. Музикам в шинку сипав гроші пригорщами.

— Бачиш? Чому ти не маєш так само сипати. Чи ти гірший ніж Семен Кучма?

— Я не міг би зараз утечи, хиба за два-три дни. Між тим пан дасть мене в руки своїх гайдуків, тай буде мені амінь.

— І на се є рада. Ти розв'яжеш мене а я тими самими посторонками зв'яжу тебе і лишу на моїм місци. Ти скажеш, що я тебе штовхнув ногами в черевотак, що тобі потемніло в очах. Як очуняв, то почув,

що ти звязаний а я пропав. Пан ані подумає, що ти був в змові зі мною. Ще й заплатить за біль. Підеш до мів, возмеш, кого хочеш з собою взяти і втечеш в гори. А виведи для мене якого доброго коня. Моя стара кандиба зморена далекою дорогою і потикаєсь.

— Ще не знаєте, чи я взагалі думаю вгодити вам, а ви вже хочете, щоби я панови вкрав коня. Я конокрадом не був і не буду.

— Чи я кажу тобі красти? Я вкрав, не ти. Ти лише виведеш коня зі стайні, як нераз виводив. Присилиш його таки на панськім ґрунті і відійдеш. Чи се крадіж? І я не вкрав, лиш заміняю за мого. Моїми гріхами, як маю які, ти не жури ся. Пантруй лише того, щоби твоя совість була чиста.. Хтось іде... Певно заступити тебе.. Дукачі в кульбаці. Возьми їх собі. Принеси ніж і хліб. А не забудь вибрати доброго коня.

В дверях заскреготав ключ.

— Ага! — додав шепотом — Принеси якого дручка... Як добра палиця.

Двері відчинились. Гринь відійшов, а за него лишивсь інший парубок, не конче вдоволений, що мусить сидіти в вохкім, темнім льоху.

Гринь з кульбакою під пахою скрадався крізь кущі саду. Станувши під плотом, перекинув кульбаку на той бік і сам переліз. За садом були коноплі. Заліз в коноплі і поров кульбаку. Відпоров шкіру і впаяв очі в ряди дукачів. Відірвав оден, наплював на другий бік, котрим був приліплений до шкіри, очистив з тіста, поклав на долони і вдивлявся в него. Кинув його в шапку і став поволи відривати та чистити оден по однім. Вже повідривав всі, а все шпортив далше, чи ще не знайдеться який. Порозривав, пошматкував сідло на кусники.

— Гріх брати — говорив йому оден внутрішній голос — віднеси панови. Може за те зменшить тобі панщину. А як ожениш ся, то бодай на рік звільнить від неї тебе і жінку.

З отсим першим його дорадником перечив ся другий.

— То не твого пана гроші. Той, чиї гроші, дарував тобі. Аби тільки дібрати ся до гір. З дівчиною і повною пазухою золота! Та хоч би віддав панови, то ще пора на се. Настя ще не бачила тільки золота.

Насамперед покажи їй... А може не показувати? Ще налякає ся, що тим готова якої біди нажити собі і скаже віднести?

Закутав золото в хустину, всунув за пазуху і ходив мов замотиличений. А все перед очима стояв Семен, той що утік був на Низ і котрого він там бачив в кармазинах, як під н-ги музикам метав гроші.

На зміну прийшов до льоху з ножем, дручком, і ліхтарнею, бо вже була ніч. Його попередник запер двері, взяв ключ і відійшов. Як лиш затихли його кроки, вязень спитав.

— Коня вивів?

— Якого коня?

— Не прикидай ся дурним!

— Не я дурний, а ви, коли гадаєте, що втечете кріз заперті на ключ двері. Чейже розбивати не будете, бо ломіт почули би.

З дверми я вже дам собі раду. Лиш розпутає мене.

Бачучи дручок в руці Гриня і визируючу з халяви колодку ножа, Монаховський не сумнівав ся, що парубок все приладив до побігу, але ще троха дорожить ся, щоби влекшити совісти.

— Дукачі знайшов?

— Знайшов — відповів, притуливши руку до лівої пазухи — Завтра приїде мій пан, віддам.

— Що ти Грицю сказав би, як би видів, що твій сусід цілий день пріє, так носить воду з ріки і вливає у колодязь?

— Сказав би, що вдурів.

— А що я маю сказати, що ти, голодранець хочеш дати гроші, твої власні гроші панови богачеві? Що сказав би твій побратим, козак Семен, той що тепер вольний, як вітер в полі і в коршмах на всі боки розмітує гроші?.. Не гай ся, лиш розв'яжуй руки.

Вязень обернувся до Гриця плечима і наставив зв'язані руки.

— Живо! В ночі мушу зробити великий шмат дороги.

Гриць розв'язав руки.

— Ноги сам розпутаю. Давай ліхтарню!

Двері Монаховський оглянув був ще в день. На одвірку вони були завішені від середини льоху і відчинялись до середини. Через те й він казав принести

дручок. Лише троха підважив дручком, підсунув до гори і двері висунулись з гаків. Держались тільки замком. Відхилив їх і побачив зоряне небо.

Дай ніж і хліб. Заки тебе зв'язу покажи де кінь і як до него зайти.

Гриць, шепчучи „Отче наш“ провів його крізь сад, показав, в котрім місци найлекше перелізти через пліт.

— Там за плотом кінь присилений до палика.

Монаховський виліз на пліт. Кінь дійсно стояв там, але без сідла.

Ти чому не осідлав його? Як же я поїду охляп, та ще такий збитий, що й на подушці сидіти не годен.

— Вашу кульбаку ви казали попороти, аби вийм-ти гроші.

— Було взяти яку инакшу.

— Я не злодій. Власної кульбаки не маю, а крас-ти не буду.

Дурний, ти дурний!... Тепер вертаймо, зв'язу тебе.

Вернули до льоха. Тими посторонками, що був сам зв'язаний, Монаховський зв'язав Грицеві руки і ноги, поклав його на землі і сягнув рукою за пазуху. Витягнув хустину з дукачами і всунув в свою кишеню.

— А то що за робота?! — спитав Гриць зчудований і затрівожений.

— Ти гадаєш, що я можу пускати ся в таку далеку дорогу без гроший?

— То мої гроші, я собі заробив їх.

— Я тобі сказав вже раз, що ти дурний хлоп... дуже дурний.

— Всунь гроші назад за пазуху, а ні, то нароблю такого крику, що збіжить ся вся челядь. На сім кони, що я тобі вивів, перед погоню не далеко втечеш. Я вибрав найгіршого

— Ну, ну... Не кричи. Я так лиш пожартував. Маєш назад... Ти їх чесно заробив собі.

Виймив гроші з кишені, прикляк при нім і всунув назад за пазуху.

— А тепер, прашавай, дурний хлопе!

Кажучи се, затулив йому нагло лівою рукою рот і ніс, правою добув з халяви ножа і шарнув по горлі. Кров блюзнула на руки. Витер руки і ніж о кафтан

Гриця, виймив знов зза його пазухи гроші припер двері, ліхтарню згасив і вийшов.

По півночі прийшов другий парубок на зміну. Як лиш обернув ключем, двері подались в зад і з ломотом упали на землю. Здогадав ся доразу, що стало ся якесь нещастє.

— Гриню! Гриню!... Пане! Гриню! Обізвіть ся! Ніхто не обзивав ся.

— Гоп-гоп! Гоп-гоп! Люди сюди! — став ревіти нелюдським голосом.

Собаки залаяли, у вікнах замиготіли світла. Чеплядь стала збігати ся. Вийшов і сам Бродич з ліхтарнею. До льоху не вступали... Завісили на жердці ліхтарню і встромили в льох.

— Хтось лежить — сказав оден парубок, що підсунувсь до дверей. — Лиш не знати хто. Панок чи Гринь.

Бродич увійшов до середини...

— Гринь звязаний і зарізаний, злодія нема. Утік. Хто мав заступити Гринька?

— Я — зголосивсь парубок і розповів, що знав.

— Сідай зараз на коня і гони до пана Сілецького. Скажи, що Монаховський утік.

— Нема буланого! — крикнув оден парубок, що зазирнув до стайні — І його кульбаки нема. Он тут висіла.

— Коли так, то пропало. Вже його не ймемо. Гони до Сілецького!

Парубок вернув досвіта з Сілецьким готовим до подорожі. Привів одного слугу і вючака навантаженого подорожним запасом.

— Треба квапити ся, щоби збігця випередити. Я і без того був би виїхав вже нині, бо дістав вісти про сина. У мене вже від трех місяців лежав лист від жінки,... царство їй небесне. Минула ся. Якись купці з Молдавщини привезли і лишили в руках брата отсей лист. Читайте.

„Петре! Наш син Богданко у Турка Манаха, сусіда Ібрагіма, у котрого ти був в неволи. Ратуй його, бо я пращаюсь з сим світом і йому буде тут зле, дуже зле. Я каю ся, але тим не відійму від Тебе кривди, яку Тобі зробила. Прости мені, бо мене вже Бог покарав. Марина“.

— Не казав *я — промовив Сілецький, беручи лист назад — що нам обом їхати просто до Ібрагіма? Я був певний, що Ібрагім буде знати, де живе монах, що звів мою жінку і з нею забрав мою дитину. Я здогадувався, що Ібрагім і той домініканець то постійна спілка, що обманює полонених виманюючи від їх родин гроші. Вони мусять жити в сусідстві і хто знає, чи твій Андрій не у того самого Ібрагіма, у котрого і я був. Іду просто до Манаха і то зараз.

— Заждіть на мене. Я ж їду з вами Лише нині не встигну зібратися в таку далеку дорогу.

— Я не смію гаятись ні хвили, бо Монаховський грозив, що осліпить мою дитину. Вночі показав, що він до всего спосібний. Мушу захопити сина ще заки той звір заїде до дому. Ви ще мусите виклопотати всі документи потрібні на се, аби по чужім краю їздити без перешкоди. Я всі ті документи придбав ще заки виїхав був в ту подорож, з котрої вернув вчора. Вашому синові нічого злого не стане ся, бо Ібрагім жде на окуп. Як лиш роздобудете пропуски, їдьте за мною. Я всюди по дорозі лишу для вас вісти, куди обертаюсь, та вказівки, що ви маєте робити. Всі Вірмени, що посередничать в викупні невольників, звязані в спілку. Такий спільник сидить в кождім більшім місті. Насамперед поступіть до Хрізостома в Сучаві. Там або буде для вас письмо від мене, або він сам справить вас дальше. Возьміть з собою гроші, а як не маєте готівки, то яких дорогоцінностей.

* * *

Бойкінов раз у раз посилав розвідників, щоби подивилися, чи над брамою Ібрагіма є віха, але старий Турок не давав знаку, що хоче сина вимінати. Ждав на поворот Манаха, аби тоді, коли буде певний, що сусід купить дівчину, розміркувати: чи дати за сина дівку, чи може пробувати в інший спосіб увільнити його. Бойкінов, котрому, вже терпцю не стало, також став промишляти, чи не вимудрує іншого способу освободження невольників. Його намірам пособляло се, що Ібрагім не знав його.

Під весну з'явився в околиці коваль з двома помічниками, глядаючи за місцем пригожим на кузню.

Таке місце знайшов саме в сусідстві хутора Ібрагіма. Хутір був при шляху, досить оживленім. До муру Ібрагімового припирав невеличкий лісок. Під сим ліском при самій дорозі станула кузня. За се коваль платив чинш Ібрагімови, бо лісок був його. Коваль з помічниками мешкав в лісі, винаймивши стару, порожню хатину від Болгарина, що побудував собі був над рікою нову хату. Бо гарин тому покинув хату в лісі, бо у ній загноїдились були якісь духи. Люди подивляли відвагу коваля і його помічників і хатину виминали дальше, як передом, ждучи, коли нечистий поскручує їм вязи. В коморі без вікон сидів прикований до стовпа глибоко вкопаного в землю.. Турок Сагаф. Один помічник коваля все лишався в хаті. Пильнував, щоби до хати і до комори не заглянув який цікавий та не зрадив тайни.

Банували Варвара з Софійкою, банував Левич з товаришем, дивуючись, що заповіджена виміна не приходить. Тепер, в зимі, коли в садах не було роботи, Левич не міг бачити ся ні з Софійкою, ні з Варварою. Не могли розмовити ся, не могли нарадитись, що їм діяти. Левич став промишляти, як їм самим видобути ся на світ божий. Як би міг позбути ся ланців з кулею, то був спосіб вийти поза мури загороди. Ібрагім не радо уживав обох козаків поза своїми мурами. Хоч їх ніхто тут не знав, він все таки боявся, щоби хто не здогадався, що він придержує у себе людий Підкови. Та про те подеколи мусів вивести їх, бо між його невільниками лиш вони оба могли врубати дров на топливо. Тоді він виводив їх в лісок. Кузні там ще тоді не було. Левич ще в літі думав вибити в мурі саду діру, Сю гадку мусів залишити, бо до саду виводили його лише в день, тим то й роботу зараз відкрили би. Тепер роззираючи ся по ліску за деревом, котре при найменшій роботі дало би найбільше полін, він зорко придивлявся до муру. Відкрив, що його часть в глибині ліска, вже майже над самою рікою була заслонена високими кущами бзини. У него зараз виринула гадка, щоби на провесні, як тільки настане відлига і його виведуть на роботу в сад, в тім самім місці по тім боці му у насїяти якого буряну, що росте високо, так аби вже в маю і той бік був заслонений. Тоді мож буде безпечно вилугати в мурі діру,

бо не підгляне її ніхто ні з середини ні з ліска. Щелиш треба буде вигадати який спосіб на ланцух принозі і...

Левич аж вівкнув з утіхи. Вже тепер почув себе вільним птахом на волі.

Настав час перших робіт. Левич, підтягаючи за собою кулю, вийшов на роботу до тої часті саду, що була над рікою. Ібрагім сам показував йому, як і що має робити.

— Я би взяв, пане, порадив щось — промовив. — Як би то мій сад, то я заслонив би беріг якими кущами, аби цікаві по тім боці ріки не бачили, що тут робить ся. Дивіть, як по тім боці сидять, вилупивши бань и.

— Твоя правда. Але треба би роздобути насінє, або готове насадити.

— Можна одно і друге. Розстарайте насінє яких бурянів, а я в ліску повикопую корчі, що скоро та буйно ростуть і насаджу тут.

Ібрагім пішов за радою невідьника і таки ще тої самої днини казав вивести його в лісок. В ліску край д. роги стояла кузня. Коваль в дверех, побачивши Левича, поклав палець на устах.

— Ти чого станув так, мов стовп вкопаний в землю і вилупив очі на кузню? — спитав Левича його погонич.

Левич отямив ся.

— То се кузня? В чимі її тут ще не було. Що тут коваль годен заробити, на такім безлюдю? Тут нема більшої оселі.

— Видко, що годен, коли осїв тут.

Левич став глядати за пригідними до пересадження корчами. Викопав кілька корчів бізینی і став обкопувати якесь деревце з сусідстві великого дерева. Він знав, що деревце виросло від кореня великого дерева. Копав, копав, тай станув.

— Біда! — каже — Отсе деревце аж само просить ся, щоби його взяти, а я не взяв сокири. Заступом не протну кореня, що його лучить з отсим деревом. Загрубий.

— Я тут не пораджу. Лиши.

— А може би коваль позичив?

— Про мене...

Гайдук простягнув ся на траві яких пятьдесят кроків від Левича і ждав, що з того вийде. Левич став вигукувати :

— Гоп, гоп! Коваль, сюди! Га, гоп!

— Чого хочете? — сситає коваль, наближаючись.

— Вигодіть нам сокирю, сусідоньку. Отсей корінь прорубати. Подивіть ся самі, що лиш раз ударити. Оба нахилились над коренем.

— Придиви ся отсим кушам під муром. — Сказав Левич шепотом. — Як принесеш сокиру, скажу решту.

Коваль пішов і вертаючи поволи вдивлявсь в куші та мур.

Коваль став рубати, а Левич нахиливсь над ним, неначе поучує, як має робити.

— Точно десять сяжнів від рога а на сяжень заввишки, виверти в мурі діру таку, аби я міг крізь мур з тобою говорити. Як буду в саді сам і схочу з тобою говорити, буду гірко кашляти. Пильнуй ся, аби хто не підглянув коли будеш вертати, або заходити до мене на розмову.

В саді Левич відмірив десять сяжнів від кута а сяжень від землі і в віддаленю одного кроку від муру посадив викопаний в лісі куш бзини. Коло него понасаджував і насяєв всякого буряну, що росте високо і скоро. Земля була в сім місци буйна, місце соняшне. Левич підливав кожного дня пильнійше, ніж городовину. Вже по кількох днях побачив, що до місяця буде міг за кушем скрити ся так, що ніхто його не побачить. З вікон хати і без того сего місця не побачив би, бо воно було відгороджене від них густою садовоиною. Поки що куші під муром були йому потрібні лиш тоді, коли би хто несподівано увійшов в сад, як він розмовляє з ковалем. Пізнійше куші мали заслонити тоту діру, яку гадав в мурі виломити. Що дня заходив за куш бзини, сзирає мур, штовхав цвяхом, пробує, чи між поодинокими каменями легко викришує ся вапно.

Коли раз так призивав ся мурови, помітив, що між двома каменями вистає стебло, котрого раніше не бачив. Вхопив за стебло і потяг...

— Слава тобі Господи! Початок вже є. Коваль провертів мур. Скоро справив ся... Не знати, чи він тепер далеко відси, чи почує мій кашель?... Як робить

В кузні, то даремний буде мій труд. Молот заглушить мене...

Саме в сій хвилі почув кашель за муром. Коваль знайшов спосіб, щоби підглянути, чи Левич в саді і чи сам оден. В ліску, кількадесять кроків за муром було високе дерево, з котрого мож було бачити все, що діялось в саді. Час до часу вилазив на се дерево то сам коваль, то помічник. Нині помічник заздрів Левича в саді і дав ковалеві знати. Коваль пішов під мур кашляти. Левич відповів таксамо. Хоч говорили шепотом, чули себе добре. Оден прикладав ухо до дірки а другий говорив до неї. Так, міняючи ся, розмовили ся дуже добре.

Стануло на тім, що тоді, коли мур вже буде пролупаний, Левич вигадася якусь таку роботу, до котрої будуть потрібні він, Варвара, Софійка і Лиманюк. Тоді будуть могли утечи всі четверо. Ще обговорювали всякі інші способи побігу. Найбільша трудність була в тім, що утікати треба було в день, бо в ночі ніхто з них не мав приступу до саду. Вибрати діру в мурі Бойкінов взяв на себе, бо міг робити в ночі. Як його помічник стояв на сторожі, то ніхто не міг на него при сій роботі наскочити. Левич мав тільки пильнувати, аби в саді мур в тім місці був добре закритий зелениною.

*

*

*

Одного рана Ібрагімови донесено, що в ночі, приїхав його сусід. Ібрагім вже й сам здогадувався, що Манах вернув, бо серед нічної тишини долітав до него страшний крик битої дитини. Манах зачав від того, що без ніякої причини став прати сина покійниці. Хлопчина вискочив вікном до саду. Він за ним і далі бив, доки дитина не всунулась в кущі, так що в темноті Манах вже не міг її добачити. В таку лють Манах попав тому, бо побачивши хлопця, пригадав собі, що то його батько ударемнив йому обман, казав побити його і унеможливив купно дівчини. Ще й Ібрагім, маючи його грамоту довжну, має тепер право до його маєтку. Манах не міг пімстити ся на самім виновнику його нещасті і страт, отже мстив ся на дитині.

Ібрагім цілий день дожидавав Манаха, та не діждав ся. Коли і на другий день до полудня Манах непоказав ся,

старий не видержав. Такий був цікавий, який вислід подорожі, що з полудня сам пішов до сусіда.

— Ви здорові? — спитав здивований Манаха, що сидів в саді. — А я гадав, що вернувши, занедужали, коли не назідуєтеся до мене.

— Нема з чим! — відповів коротко і сухо.

— Нема з чим? І я не маю чим заплатити купців в Галацу, у котрих набрав на фіру ріжного краму. Чи не ніг би я дістати частину з моєї пайки? — Ібрагім відповів таксамо сухо.

— Як нема пайки, то нема частини з пайки.

— Ви хіба вже забули, що підписували...

— То ви забули. Прочитайте ще раз, а довідаєтесь, що контрактний речинець прийде аж за півтора місяця. Нині я вам ще нічого не винен.

— Чого ждати півтора місяця, коли ви своє вже зорудували і вернули домів?! Як хочете так дуже по купецьки, відчахніть собі від моєї пайки процент за тих шість неділь і дайте гроші зараз.

— А Софійку дасте перед речинцем і відшибнете від неї процент?

— Дівчину маю дати аж тоді, коли дістану гроші за невільників і за неї.

Бесіда про дівчину знов так розбурхала страсти Манаха, що рішивсь не дратувати дальше старого, а протівно, піддобрювати ся.

— Вибачте, — промовив лагідно — що я ще вчора не зайшов до вас. Але я ще був страшно роздратований. Слухайте, яке мене постигло нещастє.

Манах розповів про все, що йому приключилось.

— Тепер бачите, що я не привіз ніякого окупу, ще стратив ся на дорогу.

— Се не виключене, що так могло стати ся як ви оповідаєте. Але доказів на се не маєте ніяких. Впрочім в контракті, який ви підписали, не ма бесіди про окуп. Там стоїть, що ви мені тільки а тільки винні, що сей довг маєте мені віддати від нині за шість неділь, та що я маю вам тоді за тільки а тільки продати Софійку, як ще не стала жінкою мого сина.

— Гадаю, що по тім, що стало ся, ви не будете наставати на зворот грошей, яких я не дістав від вас. За дівчину заплачу вам тільки, кільки каже контракт а ви грамоту спалите. Правда, що так буде?

— Про се не може бути і бесіди. Контракт є контрактом. Всьо має бути і буде так як він каже. Заплатите одно і друге, а тоді дівчина буде ваша. А ні, то і дівчини не дістанете і за шість неділь я обійму в посіданє вашу хату, ваш сад.

Манах не знав, що зробити. Чи втопити ніж в тілі сего глитая, сеї п'явки, чи собі в лоб стрілити. Як би мав часу не шість неділь, але цілий рік. то може викрутив би з відки суму, якою треба було затулити пельку Ібрагіма.

— То зробім таку злагоду — промовив. — Тепер куплю дівчину і заплачу зараз. Окуп, котрого я не дістав, буду вам винен, але речинець продовжите мені з шести неділь на рік.

— На що я маю ждати рік, коли контракт дає мені все те, або гроші, або вашу хату вже за шість неділь.

— То нехай же буде, як хочете, твердий чоловіче. Дам вашу пайку за шість неділь.

Манах так загнав ся, що було йому все одно. Гадав метнути ся поміж лихварів і позичити гроші на свій маєток, а як би не хотіли, то продати його. Гадав дістати більше, ніж се, що обов'язаний був віддати Ібрагімови. І довг сплатив би і ще дещо лишилось би йому на прожиток.

— Точно за шість неділь сплачу весь довг до чиста, але дівчину спродайте зараз, ще таки, нині.

— Ні!...

Манах трохи не вдарив старого... Рішивсь напoлохати його і переконати, що як буде обставати при своїм, то і гроший не дістане, і невільників стратить і сина, а може і себе самого зажене у в'язницю.

— Я тому — каже — просив вас о відволоку, бо може стане ся що таке, що окуп взагалі зробить безпредметовим. В Сучаві і в Яссах вже розказують, що якийсь Турок біля Галацу переховує у себе двох козаків з війська Підкови. Між ними є навіть пошукуваний падишахом осаул Глінка. Ви не знаєте кого маєте. Що буде, як покаже ся, що ваші невільники саме тоті козаки Підкови? Тоді ви окуп не мали права жадати за них. Тоді також наш контракт буде неважний.

Ібрагім зрозумів погрозу. Однак його лице було дальше так спокійне як передом.

— В контракті нема згадки про викуп, про невольників. Там стоїть, що ви мені винні гроші. Хоч би мені забрали невольників, то тим ще не скасують мого права до твоїх грошей і до твого хутора. Прощай!... Твій хутір таки буде мій!

— Ще не знати, хто кому буде винен завтра і хто в чийї хаті засяде! — Манах крикнув за ним. — Може начальство вашим хутором і вашими невольниками заплатити донощиком, що покаже, де спрятані козаки Підкови... Дівчина таки буде моя!

Старий знав, яка йому грозить небезпека. Однак він впер ся. Не вірив, щоби Манах зараз побіг з доносом. „Насамперед“ думав, „буде пробувати вкрати дівчину“. Пішов просто до гарему і казав Варварі перебрати ся з Софійкою до Сагафоваго крила. Саме тоді був у них хлопець Манаха. Він скрив ся там перед побоями батька. Щоби дошкулити сусідові, Ібрагім, хоч як скупий, позволив задержати хлопця у себе. Жінки дуже радо перенесли ся до гарему Сагафа. Вже не потребували підглядати, коли Глинка виженуть в сад, ніглядати нагоди, котра виправдала би їх присутність в комнаті, з котрої могли розмовитись з Глинкою.

Аби донос Манаха зробити безпредметовим, Ібрагім рішив ся вимінати невольників і невольниць за сина. Страта була би величезна, але не він винен тому, що син вліз в руки розбишаків. Казав зладити віху і застромив на брамі. Як би тоті, що мають в руках Сагафа, не зараз зголосили ся, рішивсь Левича і Лиманюка випустити, або дозволити їм втечи. Тоді не мав би клопоту з властями.

*

*

*

Діра в мурі вже давно була вилупана. Зробив се сам коваль. Робота не була тяжка, ані не тревала довго. Як лиш виважив перший камінчик, другі вилуплювались дуже скоро. До побігу все було готове. Коваль уладив все так, що могли утікати о кожній порі, в день чи в ночі. Найбільша трудність була в тім, аби всіх тих, що мали утікати, звести в одній порі до купи. В тім допоміг їм сам Ібрагім. Коли Варвару і Софійку переведено до того крила будинку, що припирає до саду, рішились не ждати довше.

— Нині в ночі — сказав коваль Андрієви, коли зійшлись в вилупанім отворі, — влїзу в сад, вийму з решітки в маминім вікні одну штабу і всуну її назад так, аби відтак мати могла сама виймити її. Маму й сестру міг би я забрати таки зараз, в ночі. Але як би, не дай Боже, відкрили їх утечу заки тебе рано виженуть до саду на роботу, то певно знайдуть також діру в мурі. Тоді ти вже не міг би утечи. Лїпше заждати аж до рана, коли тебе з Лиманюком впустять до саду. Зараз, як тільки оба опините ся в саді, возьмете ся перепилювати обручі на ногах. Робота піде скоро, бо мої пильники добрі. За той час мій помічник буде під самим муром рубати дерево, аби заглушувати роботу пильників.

В ночі коваль всунув ся в сад і підійшов до вікна. Варвара і Софійка ждали на него. Показалось, що робота не піде так легко і скоро, як він зразу гадав. Серед нічної тишини не мож було робити пильником. Аби як злегка шарнув, пильник робив такий гамір, що як би так пару разів сильнійше, розбудив би цілу хату.

Зате відкрив що инше. Мур, в котрім були впущені штаби решітки, був з такого пісковика, що як наскізь мокрий, то краєсь ножем так легко, як ложкою каша.

— Лише раз-у-раз поливайте камінь водою. Хоч то непевне, чи за одну ніч камінь перемокне і змякне так, аби його завтра досвіта, як козаки прийдуть на роботу, мож було викришити. Аби не іти на непевне, лїпше не кваймо ся. Терпіли так довго, то видержім в тій біді ще одну добу. Не завтра, а позавтра рано... воля!

Коли на другий день Глинку вигнали на роботу, він пішов просто до вікна. Хотїв подивити ся, чи крати перепилені, чи всьо готове до подорожі. Варвара вже відійшла була до кухні. Від Софійки довідав ся, що мусить ждати ще цілу добу.

— Ти чого так сполотнів, козаче? — спитала Софійка побачивши, що Левич поблід.

— Невиспана ніч обезсилила мене. Я цілу ніч думав про сей наш побіг... Так мені банно було, так банно... Я чогось дуже всего того бою ся. Був майже певний, що з решіткою не пощастить. І все мені здасть

ся, що нині останній день. Хто з нас не втече до вечора, той пропав.

— Ти і твій товариш можете утікати, хоч би й зараз. Тоді ми не будемо ждати до завтра. Щезнемо вже вночі. Камінь вже м'якшає.

— А як Ібрагім, шукаючи за нами, попаде на діру в мурі? Він буде мусів оглянути мур, бо чейже знає, що ми не птахи, не полетіли горою.

— Сава вигадася інший спосіб аби мене увільнити. Ще й тебе буде мати до помочи. Гадаю, що допоможеш йому. А може ти вже так стужився за твоїм татом, що як лиш вийдеш відси, то потягнеш туди, навіть не озируючись позади себе?... А там, то й не згадаєш за нас.

— Не говори таке, бо ще більше жалю завдаєш мені... Я відси перед тобою не вийду. А до батька не поїду скорше, аж ти..

Аж я?...

— Аж скажеш, що ти вже безпечна і моєї помочи вже не потребуєш.

— У мене є мати, брат...

— І того досить тобі?

Дівчина спекла раки. Відступила від вікна і пішла до ведра начерпати води. Тепер була цілком бліда.

— Чого таке питаєш? — відповіла тремким голосом, не підступаючи до вікна. По що дуриш?

— Я дурю? Чим і як? — скрикнув здивований, не почувуючись до ніякої вини. Він доси ні словом, ні поглядом не зрадив, щоби дівчина хоч сяк-так подобалась йому.

— Дуриш, бо самим таким питанням обіцяєш щось таке, чого не схочеш або не будеш годен зробити.

— Софійко! Чи твій докір маю розуміти як щирі відповідь на моє щире питання?

— А втечеш зараз?

— Хочеш мене збути ся?

— Ні... Але мені чогось стало лячно. О!... чуєш? Брат кашляє. Кличе тебе. Втікай таки зараз. Скажи братови, що я так хочу.

Левич відійшов. Заліз за кущі під муром і сів в отворі так великим, як мала фіртка. З другого боку сидів Сава.

— Ібрагім що лиш нині надумав ся. На брамі віха.

— Що ти кажеш?!... Виміняєш нас?

— Нехай би був зараз рішив ся, як був у него мій післанець, а не по пів році. Видко, затівав щось на нашу згубу. Тепер не лиш стратить невільників, але ще й буде покараний. Він сам і його син.

— Як не думаєш вимінювати, то утікаймо зараз. Решітку в вікні я сам вирву.

— Коли-ж бо я не готовий Ібрагіма і Сагафа можу покарати аж в ночі.

Слуга Ібрагіма висланий за Манахом, що сьогодні поїхав буз до Галацу вернув з відомостию, що Манах заїхав просто до баші. Коли Манах до вечера не вернув, Ібрагім здогадав ся, що він верне аж на другий день, але вже разом з військовим конвоюм, висланим забрати його невільників.

— Не діждеш, собако! — воркотів. — Великі зробиш очі, як побачиш гніздо порожне. По козаках лише смрід лишить ся. Сей смрід не покаже, чи то були саме ті люди, за котрими падишах розщибаєсь.

Ібрагім покликав до себе Глинку і Лиманюка. Коли гайдук відійшов, Ібрагім здохмив з їх ніг кайдани, позамикав назад на ключ, дав їм пильники і каже:

— Протніть заліза в такім місци, в яким протяв би їх той, що має їх на ногах і хоче увільнити ся... Я саме перед хвилиною дізнав ся в який спосіб ви попали в руки Сагафа. Він не мав права брати вас. Хочу направити кривду зрблену вам нерозважним сином. Пускаю вас на волю. Не можу випустити вас так, як випускаєсь звичайного невільника. Як не хочете попасти в руки гірші ніж мої, мусите від мене втечи і пробрати ся домів лісами. Я нині довідався також про се, що ви козаки стятого Підкови.

— Підкову стяли? — скрикнули оба.

— Стяли у Львові на приказ падишаха. Так буде і з вами, як вас спіймають. Випущу вас о півночі. Тепер занесіть до саду кайдани з ланцями і кулями та покладіть будь де під муром. Занесіть туди також драбину, що лежить на подвір'ю і приставте до придорожного муру. Отсю вужівку привяжіть до горішного щеля та перекиньте її через мур, аби звисала на до рогу. Потому вернете сюди. Заведу вас в заточину. Там сядете на лодку і проберете ся на той бік ріки.

Дальша ваша судьба в ваших ногах. На случай погоні кайдани і драбина в саді зверне посіпаків падишаха на стежку, що веде в цілком противну сторону. Кождий присягне, що ви утікли в ліси по сім боці ріки.

Козаки потащили драбину до саду. Варвара і Софійка стояли в вікні, дожидаючи Сави, що сеї ночі мав виломити решітку. Левич лишив драбину і підійшов до вікна.

— Вийдемо на волю скорше, ніж гадали. На Саву не будемо ждати. Видобудемо вас і проведемо до кузні.

Левич вхопив за решітку, натис і сіпнув до себе Намочений пісковик розкришив ся, решітка лишилась в його руках. Обі вилізли крізь вікно з малими клунками під пахою.

— Тягни драбину під мур, — звернувся Левич до Лиманюка. — Я проведу їх до кузні і зараз верну.

— Мене лишаєте? — спитав хлопчина Манаха і захлипав.

— Ходи з нами, ходи! — Софійка подала йому руку, щоби допомогти йому вилізти в сад.

— З ним буде клопіт — замітив Левич — Нехай лишить ся.

— Сим не жури ся, козаче, — відповіла Софійка, затулючи, йому рукою уста. — Клопіт беру на себе. Веди нас!

Сава не мало здивувався, побачивши їх вже тепер в кузні. Питав як се стало ся.

— Весь наш плян побігу мусимо змінити — відповів Левич — Утікати будемо зараз, не за днини. Нам помагає сам Ібрагім.

— Маму, сестру і хлопця лишаю у тебе, а сам вертаю в сад. Я і Лиманюк утікаємо рікою. Та не далеко будемо плисти. Причалимо ось тут під ліском і прийдемо до вас. Ви тепер промишляйте що нам далі робити.

— Чи не ліпше було би, як би ви не вертали? — спитала Софійка. — Приклич товариша і не пробуйте щастя з човном. Ібрагім готов надуматись инакше і задержить вас.

— Тепер, як я без кайданів, без кулі у ніг? Ще й ніж захопив. Товариш також не без ножа. Ібрагім був такий розсіяний, що навіть не помітив, як ми його ножі ховали у халяву. Як лиш зміркуємо, що він

микитить, втечемо туди, куди й ви вийшли. Він ще не знає, що в мурі маємо вигідну браму.

— Ліпше буде так, як Левич каже. — промовив Сава. — Як не верне, то Ібрагім піде за ним до саду. Готов відкрити вашу утечу. Тепер, коли ти вже тут, козаче, допоможеш мені вимінати вас за Сагафа. Ми саме перед вашим приходом приташили його сюди. Занесемо до саду, нехай батько там знайде собі його.

Зв'язаного і закріпленого Сагафа взяв Сава за плече, Левич за ноги. Занесли його до Ібрагімового саду під драбину, що вже стояла під муром поставлена самим Лиманюком. Через середний щель перекинули мотуз. Один кінець Сава держав в руці, другий ішов до шиї Сагафа.

— Плюнь в руки і поможи тягнути!

В міру, як підтягали, підводивсь з землі Сагаф.

Досить! — сказав Сава, коли ноги Сагафа вже відставали від землі. — Завтра старий знайде його... Котюзі по заслужі. Вже не буде палити людських осель, ні брати людей в неволю. Тепер вже ідуть до Ібрагіма, бо як йому терпцю не стане, то готов прийти сюди. Буду ждати на вас в ліску над рікою.

Сава здоймив з трупа кнебель, та вернув до кузні. Козаки пішли до Ібрагіма.

— Чого ви так забарили ся? Я вже хотів іти за вами Беріть отсей човен. Як вийдете на беріг, то човен затопить. В човні харчі на пару днів.

— Може би ще пару кавунів? — попросив Левич.

— Про мене. Нехай Лиманюк скочить до саду і принесе. Але борзо.

Ілько побіг до саду.

*

*

*

Бойкінов вернув до кузні, розповів, що стало ся і пішов ліском до ріки. Ще не дійшов до води, як почув плюскіт. Присів і попід корчі підповз до берега. Горі рікою плили чотири човна з війском. В першій був Манах. Манах підвів руку до гори і всі човна задержали ся.

— Одно судно, — промовив — нехай тут причалить до берега. Люди нехай висядуть і попід мур вийдуть на дорогу, та стануть під брамою!

— Ібрагім спізнився, — подумав Сава. — Манах казав обсадити хутір від дороги і від води. Як тепер ще й я спізнююся, то оба козаки пропали.

Сава пустивсь просто до діри в мурі. Крізь сад гнав сажневими скоками. Саме перед виходом з саду здігнав Лиманюка, що ніс два кавуни. Вхопив його за обшивку, потягнув в зад і шепнув:

— Кидай кавуни і втікай до кузні! Прийшло військо забрати вас. Я біжу по Левича.

В брамі, що вела до заточини, Сава станув. Два вояки держали Левича, третій закладав на його руки кайдани. Манах питав Ібрагіма де Лиманюк. Ібрагім зігнаний в каблуку глянув в браму і побачив Саву. Гадаючи, що то Лиманюк вертає з кавунами, вказав на него. Сава, як не пірне в сад!.. Пропав в кущах, і крізь діру в мурі до кузні.

Вояки, що пустились були за Савою і перетруси-ли сад, вернули самі.

— Повісився на драбині. Вже навіть не пручався, як ми його знайшли.

Ібрагім аж рано довідався про розміри погрому, що стратив не лиш обох невільників, але і обі невільниць, такий скарб, як Софійка. Гайдукови казав пійти до саду і відтяти Лиманюка. Гайдук вернув, білий як полотно і ледви вибовтав:

— То не Лиманюк повісився... То ваш син, Сагаф..

Ібрагім не сумнівав, що все те робота Манаха. Діри в мурі не бачив, бо за корчі під муром не ліз. Гадав, що Сагафа привезло човном військо. Що тоді, коли він повів команданта до порожнього помешкання невільників, вояки занесли Сагафа до саду і повісили за се, що спроневірив полонених козаків. Тоді Манах мусів також зрабувати Софійку і Варвару. Ібрагім поїхав до баші в Галацу. Зажадав кари на Манаха за те, що повісив, або казав повісити його сина. Домагався також аби йому відобрано украдені невільниці. Баша відповів йому, що Сагаф сам повісився, бо військо його цілком не бачило, а Манах, як був у Ібрагіма, від війська не відходив ані на хвилю. Жаден жовнір не ба-

чив також пропавших невольниць. Як би Манах взяв був їх до себе, то се бачив би офіцер, що разом з Манахом пішов до него ночувати. Коли Ібрагім обставав при своїм, баша сказав йому, показуючи пальцем на чоло, що він з недужими на розум не говорить. Ібрагім був переконаний, що Манах підкупив башу, та що всі в змові проти него. Присяг страшно пімсту. Насамперед рішивсь зреалізувати контракт, котрим Манах зобов'язавсь до означеного речення заплатити великий довг, або передати йому свій масток. Пішов до найбільшого вірменського лихваря і предложив йому купно контракту з Манахом. Гадав, що Вірменин купить контракт без намислу, бо давав йому двацять процентову провізію. Лихвар прочитав контракт, та здвигаючи раменами віддав Ібрагімови назад.

— Дам за половину. Зробіте світлий інтерес

— Не годен. У мене був Манах.

Ібрагім здрігнув ся... — За четверту часть... Дарую вам, лиш випроцесуйте його маєток... Пустіть його з торбами!...

— Дайте-ж договорити... Я вже купив хутір Манаха... За половину того, що вам винен. Ваші гроші пропали. Манах тепер в дорозі до Царгороду. Баша вислав його водою до самого султана. Відтам мабуть поїде до Польщі як посол падишаха.

Старий встав і вийшов. Ще того самого дня вислав гонця з листом до сина в Царгороді. Написав синові про все, що стало ся дома, казав пильнувати Манаха та донести йому, що він в Царгороді робив, коли, куди і з чим відтам виїде. Радив також синові, що би зліквідував свій інтерес в Царгороді, та приїхав хазяйнувати.

*

*

*

Тоїж днини, коли Монаховський опинивсь по молдавським боці Прута а Сілецький доїздив до ріки, прийшла велика вода і забрала мість. Се задержало Сілецького пару днів, так що Монаховський випередив його о цілий тиждень. Поїхав до Галацу і поступив до Вірменина, саме того, котрому Ібрагім хотів продати довжну грамоту Манаха. Сілецький надіявся, що від него довідаєсь, чи між тими, що роблять інтереси з Ібрагі-

мом, нема такого, як Монаховський. Вірменин, очевидно, розповів про війну між Ібрагімом і Манахом. З цього оповідання Сілецький доміркував ся, що Манах не хто инший як саме його Монаховський. Про сина Вірменин знав лише тільки, що був в гаремі Ібрагіма та щез разом з двома його невольницями і одним невольником, а Манах підозріває, що вони не утікли, лише Ібрагім кудись спрятав їх. Ібрагім знов каже, що то Манах викрав з його гарему обі невольниці. По думці Вірменина оден невольник і обі невольниці разом з хлопцем Манаха утікли, та що в тім мусів бути причастний коваль, що мав кузню біля Ібрагімового хутора. В два чи три дни по трагедії у Ібрагіма щез коваль і оба його помічники та ніхто не знає, куди вони ділись.

Сілецький вибравсь на другий день до Ібрагіма. Старий пізнав свого давнього невольника, за котрого взяв був подвійний окуп. Гадав, що обікрадений ним і Манахом прийшов по зворот грошей. Однак Сілецький доразу успокоїв його, бо на самім вступі зачав від того, за чим приїхав. Ібрагім рішучо обстоював евою думку, що то Манах повісив Сагафа, і украв обі невольниці, та що утік лише оден невольник.

— Я чув, — промовив Сілецький — що Сагаф був в полоні у гайдабурів, та що вони хотіли його виміняти за твоїх невольників. В який спосіб Манах міг дістати його в свої руки?

Ібрагім призадумав ся. Йому се доси не приходило на думку. Аби Сагафа повісити в його власнім саді, Манах дійсно мусів його передом видобути з рук опришків. Виходячи з одного заложенья, що жерелом усіх його нещасть є Манах; розвиваючи свої думки льогічно в однім напрямі, іменно глядачи за способом, в який не хто инший, а саме Манах, міг се або те вдіяти, мусів доходити до результатів, котрі мали позори всякої правдоподібности.

— Мусіло бути так. Манах довідав ся, що Сагаф в руках гайдабурів. Він знюхав ся з ними і купив від них його за п'є гроші, бо я, дурак не зголошувавсь до виміни. Війско спровадив тільки на те, щоби в замішаню, яке воно зробить, гайдабури могли виміняти сина за бабу і дівку. Варвару і Софійку забрали, а хлопів лишили... Як я стуманів на старість! — крикнув, ударивши долонею об чоло. — Я анї подумав, а се

таке ясне... Манах дурів за Софійкою. Від мене чув, що Сагаф хоче задержати її для себе. Аби її таки дістати, знюхав ся з опришками, полонив Сагафа і предложив мені виміну. Я не давав знаку, що годжу ся. Йому не стало терпцю, тож зробив зі мною злагоду, про яку вам говорив Вірменин. Коли-ж він пошпотав ся і йому не лиш дівчина виховзла ся з рук, але також його хутір мав перейти на мене, він рішивсь на силу замінити Сагафа за Софійку, але в такий дикий звівірський спосіб! Сагафа повісив, а дівку спрятали його спільники і держать для него в якімсь тайнику.

Запитаний, як тоті спільники Манаха дібрали ся до гарему і якою дорогою утікли, Ібрагім відповів, що певно драбиною, яку він дав невільникам, коли рішивсь випустити їх. Іншої дороги не мали. Сілецький попросив Турка, щоби йому дозволив оглянути цілу загороду. Ібрагім згодивсь дуже радо, бо се було також в його інтересі. Дав йому ключ до саду. Сілецький пішов на обзирини. Оглянувши землю під вікном гарему, похитав головою. Треба було бути сліпим, аби не бачити, що під вікном хтось тупцював від самої весни. Земля була тут удоптана мов тік. В місци де стояла драбина, цвіти були потолочені. Деякі вже всохли. Особливших слідів не помітив ніяких. Вийшов на улицю. Під муром, де в саді стояла драбина, був густий бурян. Як би хто був в сім місци переліз мур і спустивсь в низ, то бурян був би потолочений. — Туди вони не втікли — подумав і пішов дальше. Побачив в ліску кузню і пригадав собі се, що про неї згадував Галацький Вірменин як про ключ до розв'язання загадки. Від кузні ішли дві стежки. Одна до дороги, друга в глибину ліска. Пустив ся сею другою і зайшов нею до кущів під муром. Тут стежка кінчилась. Розгорнув вітки, протис ся, аж до.. діри в мурі.. Загадка була розв'язана. Невільників викрав коваль... Тепер лишалось ще розвідати, чи коваль зробив се для Манаха і куди спрятав свою добич. Вернув до кузні і пустивсь другою стежкою, що вела в ліс по противнім боці дороги і дібравсь до хатчини коваля. Сліди, які знайшов в хатчині і навкруги неї вказували, що перед пару днями ночувало там яких десять осіб і тількиж коний. Тропа, що вела в ліс ід півночі була ще цілком виразна. Вернув до Ібрагіма і сказав йому, що знайшов

тропу, що на його думку невільниці викрав коваль. Може для Манаха, а може й ні.

— Нині вже пізно, але завтра іду за тропою.

— Раджу вам заждати, аж від сина верне мій післанець і привезе вісти про се, що там робив Манах і куди поїде відтам. Може також довідаємо ся, що начальство зробило з Глинкою. Ви згадували, що і його судьба вам не байдужа. За той час будьте моїм гостем.

— Запросини приймаю, але тільки раз переночую у вас. Завтра досвіта піду за тропою від хати коваля. Позавтра верну до вас... хиба би попав на щось важнійше і пильнійше, ніж вісти з Царгороду.

* * *

Коли Сава вернув до кузні і розповів, що з Левичем стало ся, Софійка захлипала.

— Я так просила, аби лишивсь з нами.

— Видобудемо і його, не лишимо в руках Турків — відповів Сава. — Лиш мусимо провідати, чи його заберуть зараз, чи тут переночують... Тепер ти — звернувсь до свого помічника в ковальскім ремеслі — заведеш маму, Софійку і хлопця до нашої хати в лісі. Я з Лиманюком ідемо на підслухи... Ходи козаче!

Сава пішов над ріку, сів в душегубку і підплив до заточиви в Ібрагімовім саді. Лиманюк вліз до другого саду дірою в мурі. Оден і другий знайшли обібрами ведучі з садів на подвірє замкнені. Се був знак, що Турки з їх добичею не вертають нині, лише ночують у Ібрагіма. Оба вернули до кузні.

— Тут не вдіємо нічого. Треба буде в Галацу відати ся, куди відтам справлять. Вони певно повезуть його тою дорогою, котрою сюди приїхали. Треба їх випередити. Бери на два дни харчів, сідай в душегубку і зайди в Галацу до корчми Петрова. Як покажеш йому отсей продіравлений гріш, то він буде знати, що ти мій товариш. Він виникає і розкаже тобі все, що нам про Левича треба знати. Дожидаю тебе тут в кузні, але не довше, як три дни.

Лиманюк пішов до ріки, Сава до хати. Перед хатою дожидала його Софійка питаючи очима, що стало ся?

— Нас тут замало, — сказав — аби хутір взяти приступом. До Галацу поведуть його за днини. Я тут лишу ся пару днів з кількома людьми, може щось вимудруємо. Вас захищу в іншій місці, бо тут небезпечно. Посвіта рушите в дорогу.

— Сава, спаси його! — шепнула Софійка, — Не лиши в руках Турків.

— Вже я його не лишу в тих руках, не лишу. Насамперед мусимо знати, куди його поведуть.

Софійка успокоєна пішла до хати. Сава зарядив що треба, попрощав товариство і з обома помічниками вернув до кузні. Лиманюк справив ся дуже скоро. Слідуючої ночі був вже назад з вістину, що Левича відставлять під Сучаву. „Але — додав — конвой буде такий сильний, що ледви чи здужаємо відбити його“.

* *

До малої місцевости біля Сучави, де була також кріпость з турецьким гарнізоном, примандрував коваль Сава Бойкінов з мамою, сестрою і малим хлопцем, як казав, сиротою по якімсь своїм родичу. На кузню винаймав собі часть просторого будинку, де жид Оврум держав заїзд і гостинницю. В гостинниці були окремі комнати для християн, а окремі для Турків, котрим не вільно пити вина а котрі заходили сюди лиш на каву, та на се, щобн забивати час грою в кости. Жид, побачивши Софійку, згодивсь приймати під свою стріху Саву з родиною і з кузнею під умовою, що дівча буде обслуговувати його гостей. Жид знав, що такою обслугою побе всіх своїх конкурентів, що гості будуть злітати ся до вина і до кави як мухи до меду. Софійка зразу відмагалась і Сава не хотів згодити ся, але остаточно, по довгих торгах прийняли услівя жида. Коли запивали могорич, Сава і Софійка лише підсміхували ся, скидаючи до себе очима. І вони знали, що роблять. Вони згодились на таке непочестне для дівчини занятє, бо знали, кого їм треба принадити до жидівської каварні, а згодом і до його винарні.

Зарібки були несогірші, бо місцевість власного коваля доси не мала. Третого дня по уладженю кузні покликали Саву до тюрми, щоби поприковував до стіни деяких в'язнів. Аж прів, так насаджувавсь при ро-

боті, приковуючи Глинку. Ще й за те, що вязень не наручно стояв, так штовхнув його в бік, що сей скричав, а командант кріпости аж скартав його за се.

— Я тебе прикликав бити молотом по залізі, а не по людських ребрах.

— Не шкодуйте його ребер! Тож драбуга, що важив на слугу падишаха.

— Знаю і не шкодую. Але до його ребер падишах відставив гайдуків. Не відбирай їм хліба.

Оврумко з вдоволенем гладив бороду, його конкуренти вимикували собі з бороди волосся. Розмови, сміхи і співи ставали в його каварни з кожним вечером голосніші. Найголосніше лунав дзвінкий голос Софійки. Були й такі гості, що як вже всі розійшлися і Оврумко корчму замкнув, то вони, обійшовши групу домів, в котрій був заїзд Оврумка, в друге заходили до нього від задної, маленької улички, малесенькою фірточкою, котрою доси лише гній викидали. В подвір'ю були невеличкі комнатки, до котрих невтаємничений ніяк не знайшов би дверей.

*

*

*

Сілецький, як пустивсь був досвіта за тропою, так вернув аж на другий день смерком. Тропою ішов до полудня слідуячого дня. Дійшов каблуком до Прута. На березі лишилися познаки, що більша часть товариства розбрила ся, а часть, мабуть самі утікачі пустились в дальшу дорогу лодками. Як би хотів знов попасти на їх тропу, мусів би перевірити оба береги ріки. Він завернув. Тепер вже не гаявся вишукуванем слідів, тож до вечера зробив назад сю дорогу, на яку сюди спотребив півтора дня. Післанець Ібрагіма вже був дома.

— Я казав — промовив Ібрагім — що рікою і морем піде скоро. І син спрарив ся на причуд скоро. Навіть відпис листу падишаха до польського короля роздобув і прислав мені. Сей лист повіз до Польщі чавш, котрому додано Манаха. Ось тота копія, читай:

„Найсвятіший і всемогучий Бог, котрий є могутній і дивний, котрого потузі і словам ніхто противитися не годен, нехай благословить, допоможе. Святі слуги божі нехай будуть ласкаві. Нехай буде при нас і ща-

стем наділить пророк Махмет Мустафа (котрому нехай буде дарований мир божий), вибраний, над всі зорі краший, посідаючий знак посольства, що випередив всіх пророків. І нехай присутні будуть чотири його милі і улюблені товариші Ебубекір, Умер, Осман і Алї (котрим нехай Бог буде милостив) і всі чисті, любі духи і вибрані пророки божі. Султан Селім-хан, з божої ласки і волі цар турецький, султана Сулеймана хана син, я, котрий теперішного віку султан султанів єсьм; все побідник, що на світі роздаровує королям, своїм підніжкам, так як ось тобі, вельможні корони; божа тїнь на землі; Білого і Чорного моря, Румелії, Анатолії, Азії, Романії, Караману, Сіяму, Арменії, Мезопотамії, Гаританської землі, Діярбекіру, Дамаску, Адзіямії, Галену, Мізірії, Єгипту, Сяйди благословеного, святого Єрусалиму і великого міста Мехи і ясного місця Медини і інших країв Арабських, Гемену, Габешу і многих держав татарських, які своєю силою опанували преславні предки мої (над котрими нехай Бог покаже милосердіє своє), також і тих, котрі ми могутньою і хороброю збруєю нашою і шаблею як той огонь отворили і підбили і тих, що так як ти і твій нарід із самого жаху перед згадкою нашого імени навколїшки впали перед нами та поклонились нам. . єсьм султан і цар, султанів Сулейманів син, султан Селім хан єсьм. Наймогучійшому і найславнійшому між Ісуса славлячими, найхвальнійшому і найчеснійшому між людьми закон Месії держачими, всі справи Назаренців направляючому, всякої почеси і хвали гідному, заступів великих панови; вам, котрий з нашої ласки султанської і з нашого приказу став і є королем польським, котрий, як довго буде служити нам, буде королем і паном всіх польських країв і до Польщі належачих держав; вам королеви польському Стефанови, коли сей наш лист царський відданий буде, нехай буде відомо, що нашому царському маєстатови вже донесено про скаране тобою на горло злочинця, що посмів насунути хмарку на чоло царя людий славлячих закон Махмета. Не хвалю вас за те, бо се був ваш обовязок. Будьте щасливі, що наш царський маєстат не картає вас і не іде на вас війною. Тепер у високої порти нашої зголошена відомість єсть, що військо нашого маєстату царського іміло Глинку, одного з отаманів свавільних козаків Шаха, гетьмана

Підкови. А ми шлемо до вас мандат наш і даємо приказанє. Король Стефан разом із своїм народом шляхотським нехай документно покаже, що він є сліпим мечем в руках царя людей закон Махмета держачих. Нехай зараз пришле своїх гайдуків по того своєвільника. А коли гайдуки вже привезуть його до держав ваших, то нехай на доказ покори вашої і на доказ щирости послуху катівський меч, що стяв Підкову, за божою помочию також відділить голову Глинки від туловища сего злочинця. Нехай люди закон Ісуса хвалячі бачать і відомо мають, що оден є Алах, а Махмет його пророк і оден є начальний цар на світі, котрому ніхто не міг безкарно зморщити чоло його. Де Глинка буде придержаний, ваш конвой дістане відомість у сучавського баші. Так знайте, царському значкови віру дайте і сему досить зділайте, бо инакше наша приязнь царська і ласка маєстату нашого на виворіт вам буде. Лотра скарайте, аби другим на примір і отямленє було, так хочемо. Аби між нами будучий ланцух любови, єдності і згоди, вашого підданьства і покори довго не розривав ся, на Україні будучим людям строго накажіть, аби нашого союзу обопільного насильством не розбивали, але в спокою сиділи. Щож більше говорити?!

„Писано в середині місяця мухарем названого 975 року в Царгороді“.

Сілецький рішивсь їхати до Сучави. Як його дитина попала в руки спільників Манаха, то будуть ждати на него в Сучаві, або коло Сучави. Як Манах не спільник, то і тоді була надія віднайти їх в тих сторонах, бо тропа, за якою слідкував був, вела ід півночи. Можливе було також і се, що вони пішли увільнити Глинку. Тоді мусіли податись на Сучаву.

На другий день по тім, як Сава закував Глинку, командант тюрми, Сайдзнов покликав його, бо якийсь чорт попсував в тюрмі замки. В замках головної брами, що замикалась лише на ніч, в брамі, що вела на вязничне подвіре і в дверех коритаря, здовж котрих були келії вязнів ключі не хотіли обертати ся. То Сава, коли першим разом був в тюрмі, розбалакав ся з профосом та зупинявсь при кождих дверех. Коли тільки той відвернув ся, Сава вкинув в дірку від ключа кусничок заліза. Тепер Сава поштовхав в замках і каже:

— Всі тоті замки попсовані в середині. Треба їх повиймати і взяти до робітні. Добре було би також перевірити засуви в келіях і кайдани в'язнів.

Двері від келій мали засуви від коритаря. Як хто мав ключі від брами і дверей до подвіря і коритаря, потребував лише підкупити або обезсилити вартівника на коритарі і повідсувати засуви при келіях. Всі в'язні утікли би.

— Добре. Повідривай замки, оглянь засуви і заглянь до келії Глинки. Лиш він оден закований.

Вступивши до келії Глинки, Сава виймив зза пазухи клуночок і кинув в кут келії. Став клецем клепати по ланцах Глинки, так що бренькіт заглушував його дальші слова.

— В сім клунку — говорив нагнувшись до уха Глинки — ковбаса, хліб і пильник. Як я заковував тебе, то майстрував так, що кайдани лише троха пропили в тім місци, де є карби, придусити їх і назад відігнути то вони проломлять ся. Майструй аж тоді, коли в який спосіб дам знати. Ми всі тут. Моя мама, сестра і Лиманюк. Всі працюємо, аби тебе видобути. Пращавай.

Сава взяв під паху повідривані замки і потащив їх до кузні. Повитрушував з них куснички заліза і замки вже були направлені. Сава сам попсував був тоті замки, бо йому були потрібні ключі до тюрми. Маючи у себе замки, поприладнував до них ключі. До вечера був готовий з тою роботою.

Оврумко рахував добре, даючи християнській родині мешканє, кузню і харч на п'ять осіб, жадаючи за се від них дуже мало. Варвара мала правити кухнею, а Софійка подавати гостям напийки. Попри те Софійка зобов'язалась вичиняти ся дурною і глухою, коли від якого безличника вчує щось таке, що не личить розуміти чесній дівчині. Шинкар знав, що краса дівчини буде стягати і приковувати гостей до його шинку. Не помилив ся. В містечку були ще два шинки, але тепер стояли порожні. Софійка дивувалась, що тоті мужчини такі дурні. Знала, що кождому на умі, коли водив за нею очима. Але що жаден, хоч дістав болючу відправу, не тратив надії, дивувало її дуже. Між найзавзятішими залицяйниками були два Турки. Командант тюрми Сайд

і профос Алі. Саме з тими двома поводитись так, що хоч держала їх з далека від себе, не відбирала надії.

Алі потерпав, що Сайд, хоч старший і препоганий, побє його вищим становищем. Сайд боявсь, що Алі підібе серце дурної дівчини. При Софійці для них обох замало було місця в одній хаті. Алі в своїх залицянках був вязаний присутністю свого начальника. Сайдови соромно було суперничати явно із своїм слугою. Повздержливість одного в присутности другого ратувала Софійку. Як лиш оден ставав нечемний, відповідала йому голосно, аби чув другий. Тоді він, кленучи суперника, замовкав. Нині оба сиділи надуті. Алі прийшов з постановою „остаточно“ розмовити ся з дівчиною. З тим самим наміром прийшов Сайд. Сей прийшов за пізно і знайшов лиш одно вільне місце, біля стола, де сидів Алі. Говорив до Софійки шепотом. Вона відповідала голосно, так що Алі був би мусів здогадати ся, що він від неї хоче. Розлютив ся, взяв шапку і вийшов. Алі відітхнув.

До Сави, що сидів в винарни при окремій столику приступив Оврумко.

— Хочу порадити ся. Сайдови забагло ся вина. Турки також пють вино, але потай других. У мене для них окремі комори, тоті в подвірю. Але... без твого дозволу Софійка не занесе йому...

— Навіть мій дозвіл не спонукає її робити службу, до якої не зобов'язала ся. І не яло ся. Ще хто підгляне, пустить поговорі.

Оврум замняв ся. Сайд, як вийшов з каварні викликав жида на вулицю і сказав йому, що хоче поговорити з Софійкою. В каварні не годен, бо як лиш заговорить до неї, то зараз всі насторожують уха. Не-хай пішле Софійку з вином до комірчини. Для Оврум-ка була добра нагода загорнути Сайдове срібло за квасне і лихе молдавське вино. Аби лиш Софійка схотіла!

— Туди ніхто не зазирає, ні навіть око турецького пророка. Саме тому, бо там Турки пють заборонене пророком вино. Софійка не мусить сидіти з ним. Занесе вино і відійде. Як випе, то знов зайде, возьме гроші, занесе другий кухоль і знов вийде.

Сава лише про людське око відмагав ся. На діліж предложене Оврумка було йому на руку. Воно прискорювало виконанє пляну висвободження Глинки.

— Спитаю Софійку. Як схоче..

— Ось вона... прийду за пів години.

— Алї вдурів, — оповідала. — Сказав, що мене любить, що без мене жити не годен. Бігмав ся, що як мені не влад, що він Турок і в турецькій службі, то він готов стати таким, яким я його схочу мати. Мабуть і Сайд хотів нині виїхати з подібними теревеннями.

— Тепер, Софійко, будеш мати ще гіршу мороку. То небезпечна гра, але коли зачали, мусимо довести до кінця. Сайд прийде до комірчини на вино. Очевидно, лише ради тебе. Мусиш бути дуже обережна. Не будеш боятися? Сайда обмотуй так, щоби Алього не пустити з рук. Мій плян готовий. Всі ключі до Глинка маю. В ночі запемо обох і я тоді піду по Глинку. Сайда будемо розпивати в коморі. Для Алього треба знайти інше місце.

— Сайда в комірчині не боюсь ні троха. Як довго буде молоти язиком, дам собі раду. Як би йому забагло ся чого більше, вийду. Впрочім все тоді, коли піду до него, будь в сусідстві. Алього беру також на себе. Нехай Оврум зараз принесе фляшку сильного солодкого вина.

Вибігла до каварняної комнати. Алї вже збиравсь до відходу.

— Вже відходиш... хоч Сайда нема?

— Як би я знав, що тобі Сайд не в голові, то не рухав би ся відси.

— А я тобі скажу, що ти дурний. Як будеш дутися, то й не гляну на тебе. Гадаєш, що я сліпа, і не бачу який він поганий?!*

— Але він офіцер, а я його посіпака. Я йому не рівня.

— А я йому також не рівня! Я не вельможна панна і вельможною панею не хочу бути. Посидь тут троха а потому зайди до кузні. Помічникови скажеш, що прийшов в справі замків взятих до направи.

Побігла до Оврумка, взяла фляшку вина і пішла до комірчини. Наляла чарку, фляшку поставила на столі і хотіла відійти.

— Може би ти — промовив Сайд заступаючи їй дорогу — також напилася? Сядь і чокни ся зі мною.

— Не можу.. Се квасна дощівка. Я пю, але мід, або солодке вино. І то не багато. Ще й тому не мо-

жу, бо як би я до вас присіла ся, то брат скартає. Мама, то таки й набють.

— Я тебе таки не пушу!

— Не робіть дурниць. Треба мати розум, пане командант!

— А хто винен, що я той розум стратив? Та і твої очі.

— Коли ви загубили ваш власний розум, то я поможу вам моїм. Прикличте брата, буцім то в справі замків, які у него в роботі. Тоді я лишу ся з вами. Раз він прийме ваші запросини і стерпить се, що я присяду ся, то вже не буде сварити, як я коли і без него забарю ся хвилю та побалакаю з вами.

— Ти розумна дівка. Пришли брата.

Софійка ударила Сайда по носі і вибігла до брата. Вислала його до Сайда. Сама сховала під фартух фляшку, що стояла на столі і вибігла до кузні. Алі вже ждав на неї.

— Сей пан, — Лиманюк звернувся до Софійки — питає, чи готові якісь замки. Я їх в роботі не мав, навіть не бачив.

— Іди до Сави і спитай його.

Я лиш на хвилину. — промовила до Алього, коли Лиманюк відійшов. — Нарошно на се, аби з тобою бачити ся. Ти мені в каварни про такі річи не говори. Тепер ще взагалі не пора на таку балачку. Коли і де поговоримо, скажу тобі завтра. Нині скажу тобі лише тільки, що мені Сайд не в голові. Він тепер запиває ся вином. І мене силував. Я буду пити, але не з ним. Вгадай, з ким буду пити, як буде нагода? Ну, вгадай!

Алі не знав, чи вірити в своє щастє. Боявся, що глузує з него. Мовчав, бо бояв ся, аби не висміяла його.

— Ти великий недотепа, коли не годе вгадати. Я на силу вихопила ся від Сайда, аби вийти до тебе.

— Моя голубко! — крикнув і метнув ся до неї.

— Ще не твоя, — відповіла, відскочивши — Як будеш такий нахаба, то більше не вийду... Я щось принесла для тебе. Отсю фляшку Сайд поставив для мене. Я її взяла, кажучи, що дома напю ся. Як би не те, що зараз верне Лиманюк, то ми обоє покушали би тут, чи добре. Але він... ось таки вже йде. Возьми фляшку

ї дома випий за моє здоровля... Сайд сказив ся би, як би знав, що його вино я занесла... тобі!

Поставила фляшку і побігла до комірчини, де на неї ждав Сайд з Савою.

— Де ти так забарилась? — питав Сава — Нам вже горло висохло, а тут ні тебе докликати ся, ні Оврумка. Принеси фляшку, але такого, щоби і ти при нас покушала.

Такого вина Сайд ще з роду не кушав. Так розкошував ся ним, що на хвилю забув про Софійку.

— Пророк дуже скривдив нас, забороняючи нам пити таке. Ви, назаренці, щасливі люди.

— За те ваш пророк дав вам інші розкоші — відповів Сава. — Нашому братови вільно мати лише одну жінку. А ви...

— Мені вистала би одна. Я на другу не плюнув би, як би мав таку, як...

Не договорив, бо глянувши на Софійку, побачив палець на її устах. Впяливши в Сайда великі чорні очі подавала ся поволи в зад, до дверей. На порозі погрозила йому пальцем, притудила палець ще раз до губи, на знак, щоби язиком молов обережнійше і щезла за дверми.

Турок був щасливий. Її поведене він зрозумів так, що вона любить його і перестерігає, щоби своєю необережністю їх обопільної тайни не зрадив перед братом.

На другий день Сава відніс замки і поприбивав їх до дверей. При тім сказав, що оглядаючи вчора засуви і заліза Глинка, не подумав, що добре було би оглянути також решітки в вікнах. На просьбу Сайда пішов тепер на обзирини. В келії Глинка знов підкинув кусень мяса і хліба. До глека з водою вляв з фляшки яку кварту меду.

— Всьо іде добре, — сказав півголосом. — Як не прийде яка негадана перешкода, то за пару днів будеш вільний. Бачиш отсе дерево просто твого вікна? Тоді, коли щезне тота суха гиляка, хапай за пильник. Але аж по вечірних обзиринах, коли будеш певний, що жаден посіпака не навідаєсь до тебе.

Вечером Сайд знов пив вино Сави. Альому Софійка знов винесла до кузнї фляшку. В одного і другого

скріпляла надію. Сайд сміяв ся з дурного Алього, Алі з дурного Сайда, а Софійка з обох дурнів.

Сава, Лиманюк, Варвара і Софійка радили нині допізна в ночі. Рішили довше не гаяти ся. Плян був такий, що одної ночі запють Сайда, Алього і вязничну сторожу. Тоді Сава при помочи дороблених ключів добере ся до вязниці і виведе Глинку. Сайда мож було запити в комірчині, Алього в кузни. Сава не знав лише як дібрати ся до сторожів.

— На сторожів я вже вигадала спосіб. Їх є три. Вони ночують з Алім. Чергують ся так, що два лягають спати, а оден сторожить в коритари, де є келії вязнів. Сторожів запе сам Алі.

— Всьо пішло би гладко, — промовив Сава — як би не брак гроша. Вино, котрим запиваємо Турків, дуже дороге. Сайд проковтне завтра дві фляшки, Алі одну. Позавтра, аби всіх запити, як то кажуть, на смерть, треба буде дати яких п'ять фляшок Сайдові, п'ять Альому. Не привичні голови сторожів слабші. Для них вистане по три на голову. Все те зробить двацять кілька фляшок. Великий гріш. В п'ятницю рано треба буде купити два одяги. Оден для Глинки другий для Лиманюка. Візок і два коні маємо. Ще треба буде купити пару коний. Очевидно також наряд. Я нині перечислив наші гроші... Не вистане... Треба вимудрувати дешевший спосіб. Тоді, як Сайд буде лежати запитий в комірці а Алі в кузни, я з Лиманюком піду до Глинки. Два сторожі будуть спати. З третим, що стоїть в сінях легко справимо ся. Виведемо Глинку в лїс, де будуть осідлані два коні. Дальше нехай вже самі промишляють.

Всі чули, що такий плян, то гра в карти. Як не буде щастя, то можуть пошпотати ся на кождім кроці. Софійка сиділа мовчки обіймивши голову руками. Варвара і Лиманюк робили замітки до пляну Сави. Доповняли його, змінiali. Софійка навіть не чула того, що говорять. Остаточно всі замовкли... Сиділи безрадно. Тоді Софійка перебила тишину. Її лице було поважне, яким його ще ніколи не бачили.

— Треба вернути до першого пляну.

— Звідки взяти гроші? — спитав Сава.

— Гроші будуть. Лише прошу, не перебивайте. Вислухайте, а тоді кождий скаже своє. Держім ся пер-

шого пляну Сави. Зміна буде лише в тім, що того дня мене тут не буде, бо... за мене дістанете потрібні вам гроші.

— За тебе гроші? Не розумію.

— І я ні, — додала мати.

— Дайте договори́ти, то зрозумі́єте. В Сучаві живе вірменський лихвар Хрїзостом. Позавтра заведете мене до него і спродаете мене на час...

— Вдуріла! — скрикнула мати. — І чути не хочу того, що ти верзеш.

— Як не вислухасте, то не то, що мого верзіння не будете чути, але більше й не побачите мене... Отже спродаете мене на час. Скажім, на рік. Гадаю, що гроший дістанете більше ніж треба. Батько Глинки певно зверне вам гроші. А ні, то до року заробите тільки, що зможете викупити мене. Ось такий мій плян.

— Вдуріла... Цілком вдуріла! Завернув їй голову, запаморочив, — голосила мати. — Ти, Софійко, не запряту́й собі ним голови. Хоч би ми спасли його, то наші дороги таки розійдуться. Сяк, чи так, ти його більше не побачиш. Ми не рівня йому. То якийсь знатний, багатий шляхтич, а ти що?

— Не дури ся, Софійко, — вмїшавсь Сава — що він тебе возьме. Твоя краса не допоможе тобі. Між тобою і ним велика пропасть. Тота, про котру каже мама.

— Не перечу, що як би хотів взяти мене, то я не відказалась би. Йому я сего не казала, але вам скажу.. Я люблю його. Але не сама любов каже мені зробити все можливе, аби і йому дати волю. Се наш обов'язок. Песій обов'язок мій і твій, мамо!

— Що верзеш про обов'язок, ще й песій! — перебила мати. — Ми його засадили в тюрму? Ми вже досить жертвували для него, марнуючи гроші і час. Коли решта над наші сили, то нехай вибачить. Ще світ не чував про таке, щоби мати продавала рідну дитину для приبلуди, що сам вліз в біду. Також вигадала, безглузда!

Софійка вислухала спокійно і спокійно відповіла.

— Ваша правда... Ще й дяка належить ся нам від него за те, що Сава впхав його в тюрму. В тоту жолобину, попри котру ішли Турки, завів Глинку не хто инший, як мій брат і твій рідний син, мамо!

— Що правда, то правда, — признав Сава. — Мене до нині мучить совість.

— Як би не ми, то він цілком певно був би утік від Ібрагіма. Не ти, а він вигадав туту діру в мурі. Аби її вилупати і втечи нею, не потребував тебе. Як би не він, то ти був би навіть не довідався, що ми у Ібрагіма. Ти знайшов нас лише тому, бо привів до Ібрагіма Глинку.

— І в тім твоя правда.

— Чи то не Глинка привів нас до кузні?

— Твоя правда.

— Чи то не ти казав йому, як вже був вільний, вертати до Ібрагіма?

— Він сам хотів так.

— Бо бояв ся, що відкриють нашу утечу. Як би ти був казав лишитись, був би лишив ся. А ти ні! Я трохи не трісла з досади, як ти казав, щоби ішов. Пішов за твоєю радою собі на загибіль. Як би лиш про себе думав і не забарив ся спасаючи мене, був би тепер вільний, як той орел, що під хмарами кружляє. Тепер скажіть... Кому я завдячую волю? Тобі, Саво, чи йому? Через кого Турки взяли його, як не через мене? Кому він має подякувати за тюрму і кайдани, як не тобі, Саво, і мені?!

Сава і Варвара понурили очі в землю і не відповідали.

— Тепер останнє моє слово. Як той, що спас мене, саме через те сам в неволи, хоч я годна спасти його, то я не маю права бути вільна. Як не послухате моєї ради, то я вертаю до Ібрагіма.

На другий день Софійка сиділа в кузні, довше ніж звичайно. Коло неї щасливий Алі.

— Завтра, любий, їдемо до Сучави. Мати і брат вернуть тої самої днини, а мене лишать у свояків. Як ти рішивсь втечи зі мною, то позавтра, себто в п'ятницю зайди на ніч до Сучави, до заїзду останнього шляху на Хотин. Аби я знала, до котрого вікна застукати, постав на вікні каганець. Прийду по півночі. Не бій ся, що згинемо, бо я возьму з собою троха гроша і пару золотих дрібничок. Лише не забудь, що твоєю буду аж за межею Молдавщини і як вихрестиш ся. Присягни, що тут не рушиш мене!

— Не видержу...

— Сайд зараз присягне! — Тупнула ногою і подала ся до дверей.

Присяг і турецьким звичаєм і на хрест.

— Тут маєш пару фляшок вина. Запеш сторожів тюрми, аби не донесли Сайдові, що ти пропав. Він буде знати, що я в Сучаві. Здогадав ся би, що ти повіяв ся за мною.

Розповіла, в який спосіб має передати сторожі вино і побігла до комірчини. Сайд сидів надутий, бо вже знав, що Софійка їде до Сучави. Погладила його по лиці і сіла біля него.

— Слухай любчику! Тота опіка Сави вже надоїла мені. Хочу зробити йому збитка. В Сучаві лише раз переночую а на другу ніч верну сюди. Як брат піде спати, то ти лиши ся тут ночувати. Оврумкови скажи, що ти паний і до хати не зайдеш. За отсею скринею буде пару фляшок вина. Як приїду, зайду сюди. Три-чотири години будемо самі. Як стане свитати, вийду задною фірткою на улицу і головним входом верну до хати. Дома скажу, що саме тепер приїхала.

— Нарешті! будеш моя! — крикнув, простягаючи до неї руки.

— Чи ти вдурів?! Сава наскочить і буде по всьому... Вже їде...

* * *

— Хто приніс отсі фляшки? — спитав Алї вартівників, що саме в сій хвили прийшли робити свою нічну службу.

— Мусів хтось в день принести, заки ми зійшли ся. Може той від головної брами знає?

— Я вже питав його. Не бачив нікого. То певно приятель котрого з вязнів хоче підкупити мене. Гадає, що може і я не держусь закона, та пю вино. Віднесіть вино до команданта. Нехай зробить з ним що схоче...

— Пане! Командант випе вино і з вас буде сміяти ся — замітив смілійший.

— Твоя правда... Ви, здаєсь, вже від пів року не дістали плати. Заплачу вам отсим вином. Спродайте якому жидови, а грішми поділіть ся. Але тихо, ша... Нікому ні слова!

В ночі Алї бив ногами до Сучави, Сайд сидів в комірчині, Лиманюк пішов в ліс і засів в кущах з парою осідланих коний, Сава ладив візок. До него вийшов Оврум і питає:

— Ви може знов до міста... по Софійку?

— До міста...

— Чи не ліпше було би лишити її там? То була би моя втрата... Але я її полюбив як власну доньку. І я не такий глитай, аби задля власної користи держати її коло себе, коли знаю, що для неї було би ліпше не бути тут, де тільки залищайників і баламутів. Нині вона з них сміє ся. Але що буде завтра? Воно ще таке молоде.

— І дурне, хочеш сказати. Не дурна вона, Оврумку. Саме тому вже не верне. Але Сайдови не говори нічого. Він гадає, що вона приїде.

— Я гадав, що ти з ним накладась проти рідної сестри. Я думав і думав, та ніяк не міг збагнути, в якій ціли ти тратиш ся, платячи так багато за вино. Він не варт того. Треба було заливати помиями, як тоті, які пив передом за власні гроші.

— В недовзї доміркуєш ся, чому гріш, який я всипав в його горло, не був викинений гріш..

— Чоловіче, будь обережний до самого кінця. Як ти з наміслом сипав гроші в горло Сайда, то дурний не доміркував би ся, в якій ціли. Він командант тюрми... Але я тобі не ворог, а він налляв мені досить сала за шкіру. Мого приятеля вигриз відси. Моя хата з краю. Я твоїх слів не чув.

Оврум пішов до хати і по хвили вийшов, штовхаючи ногою барілку, що котилась ід возови.

То від мене для Софійки. Останок сего вина, котрим ти заливав Сайда.

— З якої причини для Софійки?

— Знаєш пословицю „любім ся як братя, рахуймо ся як жида“? Софійку люблю як доньку, бо на брата я за старий. Вона убила обох моїх конкурентів, бо притягла до мене всіх їх гостей. На отсїм вині я також добре заробив, бо через половину мішав з дощівкою. З вас буду мати, міркую, ще одну користь. Ви затіваєте щось таке, що відси викурить мого ворога, того Сайда. Нехай бодай отсею барілкою відлячу вам. То добре вино і старе, старезне. Хто знає, чи не стане вам в пригоді. Може буде весіля, може інший який празник родинний. Тоді, пючи се вино, згадайте за старого Оврумка.

Тепер Оврум не сумнівав ся, що тут підготовляється увільнене якогось в'язня. Він добре призирав ся всьому і підслухав неодну розмову Софійки з Сайдом і Алім.

О півночі Сава задержавсь перед тюремною брамою. Всунув ключ, брама відчинилась і він щез у ній.

В комнаті вартівників блимав каганець. Всі три вартівники лежали покотом на землі. Навкруги них порожні фляшки. Отворив коритар і відсунув засувку при келії Глинки.

— Богато тут заповнених келій? — спитав Глинка, що схопивсь був як лиш почув, що хтось відсуває засувку.

— Три ліворуч від моєї, п'ять на право.

— Іди на право і скажи всім, що хто хоче, може за чверть години вийти на волю. Я скажу те саме в прочих келіях.

По хвили вийшли оба. Зараз за тюрмою скрутили в бічну уличку і подали ся до ліса. В лісі Сава захрунькав. З кущів відповів йому дикий кабан. Захрунькав ще раз, кабан ще раз відповів йому.

— То Лиманюк. Він розповість тобі решту.

Сава вернув до міста. По хвили з міста виїхав, шляхом на Сучаву візок. Поганяв Сава. За ним сиділа Варвара з Богданком. Під самим містом звернули в бік і пропали в лісі.

В п'ятницю Хрїзостом гостив у себе двох шляхтичів з Червоної Руси. Засіли до вечери, але балакали далі про справу, в якій прийшли до Вірменина.

— Нема сумніву, — закінчив Сілецький своє оповіданє, що родина коваля з моїм синком жиє в околиці Сучави. Десь тут мусить бути тота тюрма, в котрій держать Андрія. Ми просилиб вас, пане Хрїзостом, виникати всі закутини околиці. Поможіть нам віднайти наших синів. Не пожалуєте.

— Я привіз цілий мій скарб, — додав Бродич. — Весь той мертвий скарб віддам за найбільший мій скарб, за живого сина.

Двері відчинили ся і увійшла Софійка з полумиском жареної риби. Підійшла до стола і, замість покласти полумисок на стіл, станула, вдивляючись в лице Бродича.

— Ти чого, дитино, стоїш — спитав Вірменин — і на сего пана задивилась, як на молодого хлопця? Постав рибу і біжи по мід.

Дівчина, мов би сонна, виконала приказ.

— Ви де роздобули таку красуню? — спитав Сілецький. — Се наймичка, чи невільниця?

— Полуневільниця. Вона у мене в заставі. Заставила її рідна мати.

— Ото сука! Рідна мати таку доньку! І ви пішли, вибачте, на таке свинство?!

— То не свинство, але мабуть якась дуже романтична історія. Що в тім заставі нема ніякої трагедії, доказує її поведене.

— Чого вона так в мене влялила свої оченята? — спитав Бродич. — Як би в якого доброго знакомого, котрого давно не бачила.

Софійка, що прийшла з медом, чула послідні його слова. Знов станула вдивляючись в Бродича.

— Ти чого так поблідла? — спитав господар, беручи від неї збанок.

Се питанє отямило її. Приступила близше до Бродича.

— Вас, пане, звідки Бог провадить? — спитала тремким голосом. — І за чим ви сюди приїхали?

— Що тобі дівчино? — спитав Хрізостом, беручи Софійку за рамя. Відки у тебе тота смілість? Не забувай, хто ти тут, та що тоті пани мої гості. Іди зараз до кухні і принеси решту... Або ні. Ти вже не приходи... Решту нехай принесе сама кухарка.

— Лишіть її, — промовив Бродич лагідно, беручи її за руку. — В тім щось мусить бути. Вона, бачу, бере мене за якогось свого знакомого... Чому так питаєш, дитино? Не бій ся. Ми всі тут не вороги тобі. І твій пан добра людина. Скажи, за кого мене маєш? Похибка зараз вияснить ся.

Софійка вхопила Бродича за руку і поцілувала.

— То не похибка, не луда, — відповіла хлипаючи. — То його лице, його голос

— Чиє лице, чий голос?

— Андрія... Глинки... Твого сина. Ти його батько...

Всі схопили ся на рівні нѳги, обступаючи дівчину. Бродич вхопив її обома руками за рамена і стис немов кліщами.

— Ти знаєш мого сина? Бачила його? Де він? Кажи, де?

— Тепер в тюрмі. За дві-три години буде на волі. Сілецький потерпав, що гірке буде розчароване, як дівчина, поміняла особи.

— Ще не-тіште ся так. Нехай насамперед розповість нам, що знає про того Глинку. Може то інший який Глинка.

— Не може бути інший. Хоч Андрій молодий, а той пан старець, то хто їх раз бачив, присягне, що вони родичі... такі подібні до себе. Один ріст, одні очі, одні уста. А голос то такий, як би він сам говорив.

— Я чув, що від Ібрагіма коло Галацу утік дві невільниці. Мати і донька...

— То я і моя мама...

Тепер Сілецький вхопив Софійку за руку і потягнув до себе.

— В вашім гаремі скривав ся хлопчина, син сусіда, Турка Манаха?

Софійка не зараз відповіла. Надумувала ся. Похвили звернулась до Бродича і спитала:

— Чи той пан ваш приятель?

— Мій сердечний друг. Говори всьо, що знаєш... Але скажи мені, де мій Андрій.

— Погодіть. Зараз скажу. Головне вже знаєте. Тепер черга на того пана...

— Чи ви чули — спитала — про такого пана, що йому на прізвисько Сілецький?

— Говориш з ним. Відки знаєш моє ім'я?

— Мій брат передав до вас письмо одної пані, царство їй небесне. Її син, Богданко тепер з моєю мамою і братом. Здоровий як риба

— То мій син... Ви йому спасли очі.

Сілецький пригорнув дівчину до грудий і поцілював в чоло.

Обезсилений із зворушення замовк і сів. Бродич також не міг промовити слова. Оба забули, що голодні. Навіть не глянули на заставлений стіл. Софійка лише вдивлялась в лице Бродича.

Найменше збентежений, бо найменше заінтересований в усіх тих справах Хрізостом перебив тишину.

— Ви оба, панове, маєте нині щасливий день. Тепер ви оба вже маєте ту певність, що ваші сини жи-

вуть, що здорові, та що нині-завтра побачите і обіймете їх. Сідайте, їжте і слухайте оповідання дівчини. Сядь Софійко і розкажи з кінця всьо, що знаєш про синів моїх гостей.

Сілецький слухав, не нехтуючи дарів божих на столі. Бродичеви мусіла Софійка пригадувати, що він голодний.

— Їдьте, бо перестану розповідати.

Розповіла все, що чула про Глинку від брата, від него самого, та що сама бачила. Так само сказала все, що знала про покійну паню, котру Манах звав своєю жінкою, та про її сина Богданка. Не розповіла тільки того, що вона збаламутила Сайда і Алього, а також і сего, що на її домагане заставили її у Хрізостома.

— Тепер розкажи нам — серце, про себе саму. На що тебе заставили, та ще й рідний брат і ріднісенька мама? — спитав Сілецький.

Лице дівчини замрачилося.

— Се їх діло! — відповіла. — Мама казала їхати до Сучави і лишити ся у пана Хрізостома. Я дитина, мушу слухати.

— Але якась причина, і то важна, мусіла бути. Видко, що гроші були їм потрібні на якусь дуже важну ціль.

— Яке вам діло до того, що мої мама роблять! — відповіла сердито. — А може то воля божа завела мене сюди нарошно, аби сказати вам, де ваш син і того старого пана. . Чую, що ви його якось инакше кличете, не Глинка.

— Бродич...

— Отже Андрій Бродич-Глинка-Левич. Довге, предовге прізвище. Як ще пару літ побайдикуює, то набере ся тільки імен, що скорше отченаш і вірую скажеш ніж його прізвище.

— Так то водить ся на світі — сміявсь також Сілецький. — А наш спільний приятель... Боніфаци-Манах-Монаховські!

— Як тепер буде, пане Хрізостом? — спитав Сілецький. — Софійка мусить показати нам дорогу до наших синів. Хиба викупимо її. Що її родичі мають вам за неї звернути?

— Я сам плачу цілий довг, — перебив Бродич — і таки зараз їду з нею.

— Тепер ваш труд був би даремний, — замітила Софійка. — Як Сава добуде Андрія з тюрми, то насамперед захистить його десь недалеко самої тюрми на цілу добу. З ним буде другий козак, Лиманюк. Сава з мамою і Богданком будуть дожидати їх по тім боці Прута. Андрій з Лиманюком покинуть свій захист завтра вечером і манівцями підуть так, щоби маму наздігнати о півночі. Найгірше, що на той бік Дністра будуть мусіли перекрадати ся десь в такім місци, де не стоять турецькі сторожі. Сава має для себе, для мами а навіть для мене пропуски через границю. Відкупив від якоїсь купецької родини тут в Сучаві. Як би такі грамоти були у Андрія і Лиманюка, то поїхали би явно туди, куди їдуть всі купці. Показали би сторожам грамоти, заплатили би за перевіз і за хвилину сміяли би ся з всіх падишахів, господарів і королів. Не моглиб ви такі пропуски роздобути для Андрія і Лиманюка?

— Вже роздобули — сказав Сілецький. — Возьмемо пропуски двох наших слуг. Дамо їм гроші і вони без грамот знайдуть стежку на той бік. Тепер скажи нам, серце, коли і куди поведеш нас?

— Як пан Хрізостом пустить мене з вами, то виїдемо завтра змерком, так щоби наших перестріти заки звернуть на Молодну. Потому... божа воля.

— Значить, завтра викупимо тебе і їдемо — закінчив розмову Сілецький.

Рано збудив обох Хрізостом, аби їм сказати, що вже ціла Сучава оповідає про побіг Глинки. Досвіта прибіг до баші гінець, доніс про побіг вязнів і розповів, як то було. Довідав ся від одного вязня, що неміг утечи, бо каліка. Взмові з Глинкою був командант тюрми і профос, бо також щезли. Баша вже розіслав гінців до всіх граничних сторожий, аби пильнували переправ і переходів. Як спіймають Глинку, чи Сайда, або Алього, мають їх таки зараз на місци повісити, а їх голови прислати до Сучави.

В заїзді при шляху на Хотин Алї вижидав Софійку. Зів замовлену нею вечеру, пив її вино і час до часу наслухував, чи не стукає до вікна. Північ вже давно минула, а вона не приходить. Над самим раном сон одолів його. Точнісенько так само було з Сайдом. Заснув над раном, переспав цілий день і збудивсь аж

слідуючої ночі. Вже була північ. Почув голод. Напомацки знайшов на столі останки вечері. Попоїв, вищидив фляшку вина, заляв і знов ляг спати. Алї пробудився був в полудне. Не знав, чи дівчина здурила його, чи може не прийшла через яку перешкоду. Рішивсь лишити ся ще одну ніч, але не спати. Троха не вдурів, так скучав, але сидів і ждав. Опівночи схопив ся, серце затовкло ся. Хтось застукав, але не до вікна. Підійшов до дверей, відхилив їх, і страшно заляв. Побачив не Софійку, а жида.

— Пст! Я прийшов ратувати вас. Чи ви профос Алї?

— Иди до чорта! Чому дівка не прийшла?

— Як ви не Алї, то ваше щастє. Знаєте, що він зробив? Він і Сайд випустили вязнів і утікли разом з Глинкою. Баша вже видав до всіх граничних сторожий приказ, аби, як лиш спіймають кого з тої трійні, зараз повісили.

На чоло Алього виступив перлистий піт. Сїв, бо чув що упаде.

— А дівчина, що мала прийти...— Де вона?

— Я вперве бачив її як замовляла для вас комнату. Де вона тепер, не знаю. Під вечір їхала попри мою хату. Сиділа на візку з бородатим старшим шляхтичем. Передом їхав верхом молодший шляхтич.

— Сука! — заревів Алї. Затис шапку на голову і вискочив з хати.

По відходї Алього перед заїздом задержались два їзди. Турецький офіцир і польський шляхтич.

— Будеш мати дві комнати для нас?

— Пани на довго? — спитав жид.

— Ще не знаємо. Маємо тут в околици дещо зорудувати. Чи баша в Сучаві?

— Кажуть, що має виїхати на слідство. Тут стало ся щось небувале. В тюрмі сидів козак Глинка. Мусїв бути якнись великий гетьман, бо кажуть, що по приказу султана мав його вішати сам король польський. Але він підкупив команданта і профоса тюрми, та разом з ними утік.

Монаховський завернув коня і, лишивши турецького офіцира пігнав дальше.

Коли Сайд знов заснув, вже не спав так твердо. Голосна розмова і проклони пробудили його. Пізнав голос Алього і Оврумка.

— Кажеш, — говорив Алі — що Бойкінов був тут ще в суботу, ще вчора рано? Софійка поїхала з якимсь старим бородатим і другим молодшим шляхтичем польським, шляхом з Сучави на Хотин. Казав мені оден жид.

— Я сам бачив їх. Відіхали із всім своїм шматем і манатем.

— Отже Глинку випустив Сайд і утік разом з ним?

— Так всі кажуть. Нині неділя. Він, як був у мене ще в п'ятницю, то я його більше не бачив. Але і про вас кажуть, що ви були в змові, що і ви утікли.

— Чи мені сниться, — думав Сайд — чи вони подуріли? Що Глинка міг втечи, то я се розумію. Але, щоби нині була неділя, коли я дуже добре знаю, що вчора була п'ятниця?!

Не хотів перед Алім зраджувати ся, що ночував тут, але цікавість і жах, який його напав, перемогли. Отворив двері і вийшов Оврум, неначе здивуваний і наляканий сею неожиданою проявою подався в зад. Алі, замість також здивувати ся, захихотав. Хоч ситуація обох була трагічна, він реготавсь так, що аж слези капали з очей. Він знав, що Сайд запивавсь тут з Софійкою. Побачивши крізь двері цілу лаву фляшок, зрозумів всьо. Софійка надула їх обох. Коли вони оба дожидали її, Сава випускав в'язнів.

— Прийшла?... що? — спитав Сайда, сміючись. — Прийшла так як до мене?

— Холера на її тельбухи! — заревів. — Що тут стало ся? Що ви говорите про вчерашню суботу, коли субота нині; про те, що в'язні втікли, що я втік?!

Оврум і Алі стали розповідати. Сайд слухав спокійно аж до кінця. Коли скінчили, Сайд хап, жида за бороду.

— Ти, сучий сину, чому не збудив мене, зараз рано... ще вчора?

— Чи я знав, що ви у мене? Як до сего курника не кличе мене який гість, то я туди цілком не зазираю.

— Що нам діяти, що нам діяти? — питав Сайд. — Нас повісять. Треба утікати!

Цілу сю розмову Алього з Оврумом, опісля зі Сайдом чув Монаховський, що саме перед хвилиною надїхав і лишивши коня на подвірїю пустив ся до шинку, щоби тут довідати ся про все те, що його цікавило. Доповнивши свої відомости підслуханим, вже не потребував питати. Не сумнівав ся, що саме тепер будуть в купі всі тоті, за котрими шукав. Сілецький і Бродич з синами і родина Бойкінова.

— Для вас є ще ратунок, — промовив приступаючи до розмовляючих. — Я приїхав сюди з приказом забрати до Польщі Глинку і Лиманюка. На се є у мене грамота. Як допоможете мені спіймати їх, то виторгую для вас помилуванє. В місточку ще всьо спить. Як зараз рушите в дорогу, то ніхто вас не спіймає. Як то правда, що Софійка їхала з двома шляхтичами з Сучави на Хотин, то вони їдуть на Рашків, де є перевіз. Не гайте ся, бо кожда хвилина дорога. Біжіть по коні, я тут зажду на вас.

Збігці наближались до перевозу під Рашковом. Ше хвилина, а порішить ся. Або будуть по тім боці ріки, або Андрій пропав і вони всі помандрують сковані назад, до тої тюрми, з котрої утік Андрій. Підїхали близше і осторопіли. Біля касарні граничної сторожі, що стояла край самої ріки коло перевозу... три шибениці. Нові, новіські, що лиш поставлені. Вояки, що з командантом сторожі обступили їх, аби перевірити пропуски, взяти перевізне, і, очевидно турецьким звичаєм дістати „бакшиш“, розсміяли ся, побачивши, з якою тревогою дехто з товариства спозирав на тоті шибениці.

— Ви може гадаєте — промовив командант — що тут зараз таки, ще при вас будуть когось вішати? Не бійте ся. Шибениці поставлені тільки на те, аби, як буде треба, мож було скоро виконати приказ баші. Лише тоті, що мають повиснути, не показують ся. Не маємо щастя. Мабуть вже деінде повисли...

— Хто такий — спитав Сава, котрий найскорше отямив ся. — Чи не той козак, що втік з тюрми, та ще й потяг за собою профоса і команданта?

— Не хто инший. Козак Глинка, профос Алї і мій приятель Сайд. О, сего хотїв би я дістати в мої руки! Передом я був командантом тюрми. Сайд вигриз мене.

Як лиш прийшла вість, що вони втекли і приказ повісити їх, я зараз казав поставити тоті шибениці.

Софійка, що случайно глянула позад себе, поблідла. Однак се тревало тільки хвилинку. Сплеснула в долоні і крикнула сміючись.

— Про вовка помовка, а вовк тут!

— Який вовк? — спитав командант.

— А той, що утік з тюрми... козак Глинка.

Всі з її товариства, мов би в них грім вдарив. Гадали, що дівчина нагло з глуздів зійшла. І командант, та всі його вояки стояли мов дурні, впиявши в неї очі.

— Та що так стоїте всі, мов ті бовдурі?! Не бачите там... Сам лізе пхати шию в петлю.

Всі глянули всю сторону, відки були самі надіхали. До них садив на спіненим коні... Софійка доразу пізнала його... Монаховський. Кілька сот кроків за ним слідували Сайд і Алі.

— Ти певно знаєш, що то Глинка? — спитав командант. Що за ним іде Сайд, сам бачу...

— Я бачила його тоді, як привели до тюрми — відповіла, незагикнувши ся.

Командант моргнув на своїх вояків і вони розступили ся. Манах осадив коня перед візком Бродичів.

— Маю тебе! Маю вас всіх! І ти Софійко тут? Вернеш зі мною. А ви всі скінчите високо. Шибениці вже ждуть на вас.

Ціле товариство було так стрівожене, що навіть не бачило, що навкруги них діє ся. Всі впияли очі в Монаховського.

— Три шибениці за мало — звернувся до команданта, що стояв коло него і підсміхав ся.

Монаховський і ціле товариство глянули в сторону шибениць.

— А то що? — заревів. — Хто на тих двох шибеницях пручає ся?

— Твої товариші — відповів командант. — Трета для тебе, пане Глинка.

Посіпаки вхопили Монаховського і тягли під третю шибеницю.

— Я не Глинка! — ревів. — Я прийшов по Глинку.

Але се йому не допомогло. Ніхто й не слухав того, що він плете.

— Се видовище не для жінок, — промовив до товариства командант. Утікайте відси... Ідьте з Богом.

Сілецький стис йому на пращанє руку, лишаючи в ній пару грубих штук золота. Всі перехрестили ся, вїхали на пором і по хвили станули по тім боці ріки. Молдавщина була за ними. Поїхали на Немирів.

Відпочивали в великім немирівськїм заїзді. Бродич і Андрій в одній комнаті, Сілецький з Богданком в другій, Сава з мамою і Софійкою в третій.

Андрій і Лиманюк зійшлись були в Немирові з деякими своїми товаришами. Від них вони дізнали ся, що на Запорожу збирають ся козачі ватаги, щоби сіпаючи розсіяних по Україні польських вельмож очистити рідне поле з чужого буряну. Відтак сі ватаги, сполучивши ся в велике військо, мали рушити ід Запавови, щоби на сій межі українських земель пострійти мур з козаких грудий, о який порозбивали би собі лоби тоті, що не хочуть бачити ріжниць між своїм а чужим. Рідня Лиманюка жила в околиці Немирова. Він попрощав ся з всіма і поїхав на кони дарованім йому Сілецьким. Від Бродича дістав на памятку дорогу збрую. Домів поїхав лиш на те, щоби рідня бачила, що жиє. По кількох днях відпочинку мав зголосити ся до свого курія в Січи і там дождити Андрія.

В комнаті Бойкінова не весело було. Софійка плакала. Тепер, коли вже сповнили свій обовязок і Андрій був безпечний на волі, товариство мусіло розійти ся, кому куди дорбга. Шляхтичі з синами мусіли вертати до галицької землі, а вони?... До Молдавщини було небезпечно вертати... Куди їм діти ся?...

— Дамо собі раду — промовив Сава. — Коваль всюди потрібний. Поїдемо до Уманя. Аби тоті шляхтичі не гадали, що ждемо на заплату за висвободжене їх синів, розпращаємо ся з ними таки ще нині. Іду до них.

Сілецький сидів у Бродича. Саме тепер радили що робити, як Андрій скаже, що хоче звінчати ся з Софійкою. Що до того прийде, не сумнівали ся. Сілецький зразу бояв ся, що Бродич, вихований в строгих звичаях шляхотських супротивить ся. Але він на дотичну замітку відповів.

— Андрій козак. Наші козаки самі пишуть свої шляхотські дипльоми, не на ослячій шкірі, а на шкірі ворога. Не гускою і чорнилом, а шаблею і власною та ворожою кровію. До того, як би не Софійка, то я вже не мав би сина, а мій рід наслідника. Ще в останній хвили, як би не її тямучість тоді, коли ми всі потратили голови, то мій останній був би погіб по-зорною смертю на тій шибениці, на котрій Монаховський знайшов заслужену кару. Ще тепер леденію, як тоту хвилю нагадаю собі. Вона, просто, відрізала його.

— Я чув, що збираєсь на нову хуртовину. Між козацтвом шушуканє, рух. Запорожці важать на Польщу. І городове козацтво ладить ся до чогось такого. До козаків пристане тота часть нашої шляхти, котра ще думає про з'єдиненє відумерщини Володимира Святого. Колись київські князі збирали нашу дідищину, по них галицькі, наврослід литовські. По князях галицькі бояри, що збігли були до Молдавіщини, пробували при помочи тої держави зломити чуже ярмо. Тепер, через те, що в козаки іде також наша шляхта, козацтво бересь увільняти і збирати до купи наші краї. Андрій буде мусів вибирати між Софійкою, а походом. Як знаю твого сина, то бою ся, що він вибере се друге.

— І я про се вже думав. Я також знаю його, бо то моя кров. Такий, як він, були всі три... царство їм небесне. Як заграє б'єва сурма, то він не видержить... Моя доля така, що всі мої сини почередно кладуть свої голови за рідний край. Моє серце чує, що і сей останній піде за тамтими. Не довго буду ним тішити ся, бо буря надтягає... Як би взяв Софійку, але зараз, то, гадаю, вона не дасть вигаснути мому родови. Як піде і, не дай Боже, не верне, лишив би мені внука... Тільки, що він доси ще нічого не згадував мені про се... Навіть не натякав.

— Може не хоче в дорозі?... Може загадав аж тоді, коли будете дома.

Саме всій хвили увійшов до них Сава. Оба шляхтичі немало здивувались, коли почули, що він прийшов прашати ся. Бродич глянув допитливо на Сілецького. Питав очима, „що се значить?“

— Ми гадали, — промовив Сілецький, — що ви поїдете з нами?

— Чого? Ми там нікого не маємо,

— Чи Андрій вже знає про сей ваш намір? — спитав Бродич, думаючи, що між Бойкіновими а його сином прийшло із за якої причини до розбрату.

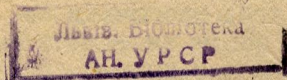
— Ще ні, бо він поїхав супроводжати товариша.

В сій хвили двері відчинились і на порозі станув Андрій з Софійкою. Її лице мінилось то трівогою, то щастєм. Андрій приступив до батька, вона несміло посувалась за ним.

— Мої спасителі, — промовив Андрій — спасителі твого сина, тату, хочуть попрощати ся з нами. А я приходжу просити вас, щоби ви їх не пустили... Щоби ви взяли їх до себе... Софійку як вашу невістку.

— Бачиш, що таки поїдете з нами, — промовив Сілецький до Сави. — Чейже не пустиш сестру в чужий край з чужими людьми!

— Не з чужими поїде, а з рідним чоловіком і рідним тестем, — відповів йому Бродич — бо я позволю на те під умовою, що під вінець підуть зараз, таки ще тут в Немирові.

457

1/55 non.
4 pyd 08 non
(1986)

457 ^{рл}

В. Будзиновський.

Осаул Підкови